

XVI. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SU - YOLCULUK

ABDULLAH MARTAL *

*400. Ölüm Yıldönümünde
Mimar Sinan'ı Anarken*

Osmanlı İmparatorluğunu siyasi açıdan ele alan araştırmalar sayıca belirli bir yere ulaşmasına rağmen, sosyal yönüyle, özellikle alt yapı kuruluşlarıyla ilgili çalışmaların çok az olduğu gözlenmektedir. Osmanlıların sosyal yapısını ilgilendiren konulardan biri de su işleridir. Su, her zaman insanların günlük yaşayışlarında vazgeçilmez unsurlardan biri olmuştur. Bu sebeple, Osmanlılarda su işlerinin nasıl yürütüldüğünü, bu konuda neler yapıldığını ve günümüze neler kaldığını öğrenmek yerinde olur. Ayrıca, XX. yüzyılın ikinci yarısında tarih araştırmalarına getirilen yeni boyutlara bir tamamlama niteliği taşıyabilir.

Osmanlı Devletinde su-yolculuk konusunu ele aldığımda, hocam rahmetli Cengiz Orhonlu'nun bir makalesi dışında bu konuda ciddi bir çalışmaya rastlayamamıştım. İngilizce olarak sunulup yayımlanmış olan bu bildiri, Orhonlu'nun ölümünden sonra hocam Salih Özbaran tarafından "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-yolcu Kuruluşu" başlığı altında türkçeye çevrilmiş ve Orhonlu'nun makalelerinden derlenmiş olan, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar* başlıklı kitapta yayımlanmıştı. Bu makalenin dipnotlarından yola çıkarak çeşitli eserleri incelemeye başladım. İncelediğim eserlerde konuyla ilgili gördüğüm kaynaklar, giderek literatürümün kabarmasına yolaçtı. Ancak yine de, dağınık halde topladığım bu bilgiler konuya yeterince açıklık getirecek seviyede değildi. Nihayet İstanbul'a giderek Başbakanlık Arşivinde araştırmaya başladım.

Arşivin yanında, İstanbul kütüphanelerinde yaptığım incelemeler de oldukça zengin sayılabilecek belge ve bilgi toplamamı sağladı. Böylece, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-yolculuk" ortaya çıktı.

* Metinde kullandığım kısaltmaların listesi makalenin sonunda verilmiştir.

Osmanlıların su kültürü hakkında kısa açıklamalarda bulunduğum giriş kısmından sonra, I. bölümde, Osmanlı İmparatorluğunda alt yapı hizmetlerinin bir bölümünü oluşturan su-yolları, bakım ve onarımları ile su-yolu haritaları konusunda genel bir bilgi vermeye çalıştım. II. ve III. bölümlerde, su-yolculuğun ortaya çıkışını, su işlerinde çalışanları ve sosyal durumlarını belgelerin ışığında ele aldım. IV. bölümde, su-yolculuğun kurumlaşması, su-yolu nazırlarının görev ve sorumlulukları, bazı su yolsuzlukları ve XVI. yüzyıl su-yolu nazırları hakkında açıklamalarda bulundum. Özetin yer aldığı sonuç bölümünden sonra, VI. bölümde, su-yolculuk ile ilgili bazı arşiv belgelerinin fotokopilerine ve yeni harflerle yazılışlarına yer verdim.

Bu arada, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyelerinden sayın Prof.Dr.Kâzım Çeçen ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık-Mühendislik Fakültesi Öğretim Üyelerinden sayın Prof. Dr. Ünal Öziş'in, Osmanlılarda su-yolları konusunda -mimarlık ve mühendislik açısından yaptıkları çalışmaları da benim için ayrıca yol gösterici oldu.

Çalışmamda yardımlarını esirgemeyen sayın Prof. Dr. Salih Özbaran'a, XVI. yüzyıl belgelerinde karşılaştığım zorlukları aşmamda yardımcı olan Öğretim Görevlisi sayın Aydoğan Demir'e, İzmir Atatürk İl Halk Kütüphanesinden sayın Aysel Erdem ve Özen Özgülen'e, Beyazıt Devlet kütüphanesinden sayın Erkut Güngör'e, İstanbul Başbakanlık Arşiv Dairesindeki görevlilere ve her hususta bana yardımcı olan eşim Birgül'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ : OSMANLILARDA SU KÜLTÜRÜ

Su, canlıların yerleşimine, toplumların yerleşim birimleri meydana getirmelerine tesir eden coğrafi faktörlerden birisidir. İnsanlar her zaman, sudan en iyi şekilde yararlanmanın yollarını aramışlardır. Uygarca yaşayabilmenin önde gelen unsurlarından biri de su ihtiyacının karşılanması olmuştur.

Tarihte, ilk yerleşik tarım uygarlıkları su boyu ovalarında görülür. Başta Mezopotamya olmak üzere Mısır, Hindistan ve Çin uygarlıkları buna örnektir¹. Su boyu ovalarında suni sulama işlerinin uygulanmaya başlamasıyla tarımda verim yükselmiş, Nil, Dicle ve Fırat nehirleri gibi su havzalarında bazı yerleşme noktaları zamanla şehirlere dönüşmüştür.

Suyun insanlar tarafından kontrol altına alınmasıyla, su işleri de zamanla kurumlaşmış, kanunlar ve hükümlerle belirlenmiştir.

¹ Baykan Sezer, *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul 1979, s. 11

Osmanlılarda, özellikle XVI. yüzyılda su işlerinde belli bir gelişme gözlenmektedir. Bu yüzyılda, uzunluğu 40-50 km.'yi bulan su yollarıyla büyük merkezlerin su ihtiyacının karşılandığı bilinmektedir. Uzak noktalarda bulunan kaynak sularını şehirlere akıtabilmek için, dönemine göre modern sayılabilecek tekniklerin uygulandığı gözden kaçmamaktadır. Diğer meslek dalları gibi su işleriyle uğraşanlar da bir meslek oluşturmuşlar, bu meslekten olanlara "su-yolcu" adı verilmiştir. Bu meslek "su-yolu nazırlığı" bünyesinde kurumlaşmıştır. Su-yolu nazırlığının, günümüzün Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğüne birçok bakımdan eşdeğer sayılabilecek yetki ve sorumluluklarla donatılmış olduğunu hatırlarsak, konunun önemi daha iyi anlaşılır. Saydığımız bu gerekçelerle ve kurumlaşma ile Osmanlılarda birçok su tesisi meydana getirilmiş, bu eserlerin bakımı, onarımı ve korunmasıyla ilgilenilerek, günümüze kadar yaşamaları ve hizmet etmeleri sağlanmıştır.

Osmanlılardan günümüze kalan bend, su kemeri, su-yolu, çeşme, şadırvan ve bunlara benzer su yapıları, Osmanlı su kültürünü yansıtan eserlerdir. Bu tür eski eserlerin çoğunda sudan en iyi biçimde yararlanma yollarının düşünülerek, emniyet ve sağlamlığın ön planda ele alındığı görülür. Özellikle bendler, çeşme ve şadırvanlar, su-yolları, Osmanlılarda canlı bir su kültürünü belirten örneklerdir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda büyük yatırımlar sonucu gerçekleştirilen su tesisleri, yıllarca hizmet vererek günümüze kadar yaşamış eserlerdir. Bu dönemde, önce kaynak suların miktarı, uzun araştırmalar sonucu ölçülür ve yeterli su bulunduğu anlaşıldıktan sonra arazi incelemesine başlanırdı. Suyun nerelerden akıtılacağı, nerelere kemer veya tünel yapılacağı planlandıktan sonra su-yolunun yapımına geçilirdi. Böylece, kanallar, kemeler, tüneller ve künkler yoluyla suyun uygun bir seviyede istenilen bölgeye akışı sağlanırdı. Ayrıca, çeşitli işlemler uygulanarak su, artırılır ve temizlenirdi. Bu işlemler, "dinlendirme", "durultma", "çökeltme", "havalandırma" ve "aktarma"dır. Bu işleri gerçekleştirmek için savaklar, bacalar, filtreler ve arıtma havuzları yapılırdı².

Devlet tarafından yatırılan su-yollarına, vatandaşların başka kaynaklardan buldukları suları katmalarına izin verilirdi. "Katma su" adı verilen bu suların bir kısmı, miktarı ölçülerek ana-su yoluna alınırdı. Buna "Hakk-ı mecra" adı verilirdi³. Geri kalan suyu vatandaş kendi evi veya bahçesinde

² O. Onur, *Edirne Su kültürü*, İstanbul 1985, s. 22

³ K. Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrinde Su Tesisleri*, İstanbul 1984, s. 8

kullanabildiği gibi, dilerse vakıf çeşme de yaptırabilirdi. Bu sayede ana su-yollarına binlerce katma eklenmiş ve halk yeni sular bulmaya teşvik edilmiş olurdu.

Vakıf su tesisi kuranlar bunları meydana getirmekle kalmaz, bakımı, onarımı ve yaşatılması için de belirli bir fon oluşturdular. Padişah vakıfları bir yana bırakılırsa adı anılmaya değer bazı su vakıfları şunlardı: Beykoz'da Kabakulak Ahmet Ağa suyu, Çengelköy ve Beylerbeyi'nde Kavas Ahmet Ağa çeşmeleri, Alemdağ'ında Nurbanu Sultan'ın Taşdelen suyu, Ankara'da Şeyhülislâm Mehmet Efendi, Bursa'da Şeyhülislâm Karaçelebizâde Efendi suları ve çeşmeleri, İzmir'de Köprülü zâde Fazıl Ahmet Paşa ve Kethûda Osman Ağa suları, Kıbrıs'da Ebubekir Paşa, Pertev Paşa, Ahmet Paşa ve Silâhdar Ağa su vakıflarıdır⁴.

1554 yılında yazıldığı sanılan ve Süleymaniye su-yollarının yapılışını canlı bir dille anlatan manzum bir eser, o devirde halkın su-yolları yapımına karşı gösterdiği ilgi ve heyecanı yansıtmaya açısından değer taşır⁵.

Osmanlıların, yerleşim bölgelerine su sağlamaktan başka daha büyük su projeleriyle de uğraştıkları bilinmektedir. 1532'de Nil nehri ile Kızıldeniz arasında bir kanal açmayı düşünmüşler, bu suretle de Akdeniz ile Hint okyanusu arasındaki bağlantıyı kolaylaştırırken doğu baharatını doğrudan doğruya İstanbul'a taşımaya tasarlamışlardı⁶. Batılı kaynaklar açılmak istenen kanal işinde 1532'de binlerce işçinin çalıştığını belirtmektedir. Aşağı yukarı aynı görüşle, Osmanlılar, Volga ve Don nehirlerini birleştirerek gemilerle Karadeniz'den Hazar Denizi'ne geçmek ve bu sayede Türkistan'la bağlantı kurmak istemişlerdi⁷. 1563'de ortaya atılan bu projede Kefe beylerbeyi Kasım Paşa görevlendirilmiş, ancak Kırım Hanı'nın önemini kaybetme endişesiyle yardıma yanaşmaması üzerine 1569 Astrahan seferi sırasında yarım kalmıştı⁸.

Ayrıca, N.Akmandor'un yaptığı incelemeye göre, 1582'de Mimarbaşı Koca Sinan, Sakarya nehrini, kanalla Sapanca gölü üzerinden Marmara

⁴ A.H. Berki, S. Çumralı, *Su Hakları*, Ankara 1959, s. 40

⁵ R. Anhegger, "Eyyubi'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ı İstanbul Su-yollarının İnşasına Ait Bir Kaynak", *Tarih Dergisi*, c. 1, sayı 1, (İstanbul 1950), 119-138 s.

⁶ S. Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu", *Tarih Dergisi*, sayı 31 (İstanbul 1977), s. 96.

⁷ H. İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Bellekten*, No: 46 (1948), 349-402 s.

⁸ A.N. Kurat, *Türkiye ve Dil Boyu*, Ankara 1966, 207 s.

Denizi'ne akıtmak için bir proje tasarlamıştı. Bu amaçla, Mimar Sinan, Sermimar Mehmet, Sermimar Davut Ağa, müneccim ve rasit molla Fütuh, Mimar Çavuş, Mimar Süleyman, Su-yolcu Yusuf ve Su-yolcu Ali'den oluşan heyet bir rapor hazırlamıştı. Raporunda projenin faydaları şöyle özetlenmişti:

- 1 - Sapanca gölünü bir deniz endüstri bölgesi haline sokmak ve bir tersane kurmak,
- 2 - Sakarya nehri boyundaki havzanın ürünlerini İzmit bölgesine ve diğer bölgelere su-yolu ile kolay ve ucuz olarak taşımak,
- 3 - Nehir, göl, deniz su kodları farkından yararlanarak değirmen ve dolap tesislerini kurmak,
- 4 - Göl' su yüzeyinin alçalması ile çıkacak değerli tarım arazisini kazanmak,
- 5 - Sakarya ovasında taşkınları kontrol altına almak.

Böylece belirtilen faydalarla yılda 50 yük altın veya 5 milyon akçe gelir sağlanabileceği hesaplanmıştı⁹.

Sayıdığımız bu projeler bazı sebeplerden gerçekleştirilemedi. Ancak, XVI. yüzyılda Osmanlıların sulardan yararlanma düşüncesini yansıtmaları açısından ilginç örneklerdir.

I—OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SU-YOLLARI

1—*Su-Yolları*

Yerleşim birimlerinin içme ve kullanma suyunu sağlamak için yapılan su iletim sistemlerine su-yolları denir. Su-yollarından söz edildiğinde, bir suyun kaynağından alınarak bir yerleşim merkezine getirilmesine ve istenilen yere dağıtılmasına kadar yapılan bütün tesisler anlaşılmalıdır. Bu tesislerden başlıcaları; Kanallar, tüneller, su kemerleri, su terazileri, maksemeler, su depoları ve arıtma havuzlarıdır.

Osmanlılarda, diğer bayındırlık hizmetleriyle beraber şehirlere su getirme işine de önem verilmiş ve bu amaçla büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu açıdan, başta İstanbul olmak üzere, Edirne, Selanik, Bursa, Manisa,

⁹ N.Akmandor, "Koca Sinan'ın Plancılığı, Eserleri ve Mühendisliği", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, sayı: 157 (Nisan 1986), s.4

Amasya, Konya, Kayseri, Halep ve Şam ile Hicaz su-yolları önemlidir. Devlet tarafından yaptırılan su-yollarından başka, bazı hayır sahiplerinin kurdukları vakıflar yoluyla getirdikleri sular da şehir sularına katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminin en önemli su yapıları İstanbul'da görülür. Fetih-ten sonra şehrin yeniden imarında, su problemi de ilk plânda ele alınarak, şehirde sayısı artan çeşmeleri besleyecek tesislerin yapımına başlanmıştı. Fatih, II. Bayezit ve I. Selim zamanında, bu çalışmalar yalnız Halkalı suları üzerinde olmuştur¹⁰.

İstanbul'un ilk su tesislerinin Bizanslılar zamanında yapıldığı bilinmektedir. O devirde, şehir dışındaki bendlerde toplanan sular, kemerlerle şehre getirilerek, üstü açık ve kapalı olan su depolarında toplanmış ve halka dengeli dağıtılmak üzere çeşitli semtlerde çeşmeler yaptırılmıştı¹¹. Bizans İmparatorlarından Jüstinyen'in İstanbul'da 540 yılında yaptırdığı su tesisleri, şehrin sık sık kuşatılması sonucu harap olmuş ve halk su ihtiyacını sarnıçlarla, depolardan karşılamak durumunda kalmıştı¹². Kritovulos, Fatih devrinde, su terazileri ve künklerle şehre su akıtılarak halkın ihtiyacını karşılayacak eserler meydana getirildiğinden söz etmektedir¹³. Osman Ergin, bir şehre künkler ve terazilerle su getirilmesinin ilk olarak Osmanlılarda görüldüğünün iddia edildiğini belirterek, ilk uygulayanın da Fatih olması gerektiğini öne sürmüştür¹⁴.

Evliya Çelebi, Seyâhat-nâmesinde, Bizanslıların yağmur sularına yollar yaparak İstanbulda 5 yerde bulunan açık sarnıçları doldurduklarını, diğer üstü kapalı sarnıçları da Kırkçeşme suyundan kışın doldurup yazın tükettiklerini belirtmiş ve fetihden sonra İstanbul'da Fatih'in 200, II. Bayezit'in 70 ve Kanuni'nin 700 çeşme yaptırdığını yazmıştır¹⁵. Bu rakamların doğruluk derecesi tartışılabilir olmakla beraber, İstanbul'da yeni mahalleler kurulmasıyla çeşme sayısının da giderek arttığı ve yeni su-yolu projelerinin uygulandığı bir gerçektir. Nitekim, yalnız Halkalı sularına ait su-yollarının yapımı Fatih devrinden başlayarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar devam

¹⁰ Ü.Öziş, *Su Yapıları*, İzmir 1983, s. 16.

¹¹ O.Ergin, *Fatih İmaretî Vakfıyesi*, İstanbul 1945, s. 17.

¹² E.Özand, "Koca Sinan..." *Türkiye Mühendislik Haberleri*, sayı 157 (Ankara 1968), s.9

¹³ Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sani* (Çev.Karolid), İstanbul 1328, 191 s.

¹⁴ O.Ergin, *Fatih İmaretî Vakfıyesi*, c.2, İstanbul 1314, s.29

¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyâhat-nâme*, c. 2, İstanbul 1314, s. 29.

etmiştir. Halkalı su sistemi, yer yer ayrılan sonra tekrar biraraya gelen, toplam uzunluğu 120 Km.yi bulan 15 farklı su-yolundan oluşmuştur¹⁶.

XVI. yüzyılın en önemli su tesisleri, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Mimar Sinan tarafından İstanbul ve Edirne'de gerçekleştirildi.

2 — Mimar Sinan'ın Su-Yolları

XVI. yüzyılın su yapıları arasında Mimar Sinan'ın su-yollarının ayrı bir önemi vardır. Edirne'de Taşlımüsellim, İstanbul'da Süleymaniye ve Kırkçeşme su-yolları mimarlık sanatı kadar mühendislik açısından da değer taşır. Özellikle Kırkçeşme su-yollarının, her ayrıntısı ile mükemmel, plânlı ve komple bir tesis olarak yapıldığı uzmanlarca belirtilmektedir¹⁷. Mimar Sinan'ın 1587'de Şair Nakkaş- Sâi Mustafa Çelebi'ye kendi ağzından yazdırdığı eserlerinin listeleri "Risale-i Tezkiret'ül Ebniye" "Tuhfet-ül Mimârın" ve "Tezkiret-ül Bünyan" adlı risalelerde yer alır¹⁸. Birbirine çok yakın benzerlikleri olan bu eserlerde 1538'de mimarbaşı olan Sinan'ın 50 yıl boyunca kaldığı bu görevde yaptığı hizmetler belirtilmiştir. "Risale-i Tezkiret'ül Ebniye" nin manzum olan giriş kısmında Kırkçeşme su-yollarının yapımı şu mısralarla anlatılmaktadır:

"İstanbul'da çekilüp suya kilet azaldı Kırkçeşme yaşı gayet

Yine ol semtde sular bulundu su yolları yapılmak emr olundu

Yapub kavsi kuzah gibi kemerler çıkardık suları şehre beraber

Olub cari ol âbi pûr safada yapıldı çeşme üçyüzden ziyade"¹⁹.

Peçevi, Kırkçeşme sularının getirilmesinden önce İstanbul'da halkın bir içim suya muhtaç olduğundan sözederek Kırkçeşme su-yolları için 507 yük ve 80.000 akçe harcadığını, bunun da Süleymaniye Camii masrafindan çok az olmadığını belirtir²⁰.

¹⁶ K.Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrinde Su Tesisleri*, s. 25

¹⁷ K.Çeçen, *Osmanlı Devri Su Tesisleri*, s.54

¹⁸ R.M.Meriç, *Mimar sinan, Hayatı, Eseri I, Mimar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler*, Ankara 1965, 129. s.

¹⁹ Meriç, aynı eser, s.59

²⁰ Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, c.1, İstanbul 1283, s.424 "Hayrat-ı âliyenin biri dahi Kırkçeşme suyudur. Zikr olunan inhar İstanbul'a cereyan etmezden evvel herkes bir içim suya muhtaç ve kemal-i muzayaka ve kilet çekilürmüş ol babda olan musubat-ı azime amiddir ki hasenatı defterlerinin dibacesi vâki ola ve masarılı dahi camii şerif masarından çok nâkis değil bunun dahi muhasebesi beşyüz yedi yük ve seksen bin akçe olmak üzere görüldüğün yazmışlar."

Evliya Çelebi'nin anlattıklarına göre, Kanuni Sultan Süleyman Mimar Sinan'dan, İstanbul'un batısında Belgrad ormanlarında toplanan kaynak sularını şehre akıtılmasını istediğinde, Sinan, bu iş için altın keselerinin uca dizilmesi gerektiğini bildirmiş, bunun üzerine Kanuni İstanbul'un su sıkıntısını giderebilmek için keselerin yan yana dizilmesine dahi razı olduğunu belirtmiş ve böylece Kırkçeşme su-yollarının yapımına başlanmıştı²¹.

Kırkçeşme su-yollarının yapımına bir başka olayın da katkısı olduğundan sözedilir. Mısır valisi Deli Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan alınan yıllık verginin iki katını göndermesi üzerine bu paranın halka zulüm yapılarak toplandığı kuşkusunu duyan Kanuni durumu soruşturur. Verginin dürüst olarak toplandığının açıklanmasına rağmen Kanuni'nin gönlü rahat etmez ve Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin fetvası ile bu paranın su-yollarına harcanmasını emreder²². Ancak, Deli Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliğinin, Kırkçeşme su-yollarının yapımına başlanmasından yaklaşık 10 yıl önceye rastlaması sözkonusu Mısır gelirinin bu yolda kullanılma ihtimalini çok zayıflatır.

Ahmet Refik'in değerlendirmelerine göre 1554 yılında İstanbul'da bir işçinin gündeliği 6 akçe, bir ustanın 12 akçe idi; Bir at yükü su ise 15 akçeden satılıyordu²³. Bu değerlendirmeleri de gözönüne alırsak anılan su-yolunun yapımına asıl sebebin halkın su sıkıntısına çözüm bulmak olduğunu ileri sürebiliriz.

Kırkçeşme su-yollarının yapımı 1555-1560 tarihleri arasında sürmüş, ancak 1563'de meydana gelen büyük bir sel baskınında Muğlava ve Güzelce kemerin yıkılmasıyla onarımdan geçmiş ve 1564 yılında hizmete açılmıştır²⁴.

"Tuhtet-ül Mimarın" in Nev'i Sabi bölümünde Mimar Sinan, su-yollarında yaptığı kemerleri şu şekilde belirtmiştir:

"Evvel Bend Kemerî

Ve Uzun kemer

Ve Gözlüce kemer yani Kavuk kemer

Ve Muğlova kemerî

²¹ Evliya Çelebi, *Seyâhat-nâme*, s.165

²² Solak-zâde Mehmet Efendi, *Tarih-i Solak-zâde*, İstanbul 1297, ss. 450-451

²³ A.Refik, *Türk Mimarları*, İstanbul 1977, s. 37

²⁴ A.Refik, *Alimler ve Sanâtkarlar*, İstanbul 1924, s. 18.

Ve Havz-ı kebir ki sular anda cem' olur
 Andan gayrı daha kaç kemer vardır
 Ve Müderris köyü kurbünde dahi kemer vardır
 Ve Muğlova kemeri ile Uzun kemer selden harab olup
 tekrar yapılmıştır"²⁵.

Katmalarla birlikte toplam uzunluğu 50 Km.yi bulan Kırkçeşme su-yolları, Kâğıthane deresinin Belgrad ormanlarındaki iki ayrı kolunun sularını derleyerek Başhavuz'da birleşen kârgir galerilerle Eğrikapı maksemine ulaşır ve oradan şehrin çeşitli yerlerine dağıtılırdı²⁶. Dağıtılan bu sular 94 çeşme, 13 hamam, 7 saray, 4 şadırvan olmak üzere 158 çeşitli tesisi beslemekteydi²⁷.

Kayıtlara göre Kırkçeşme su-yollarının yapımı için sarf edilen paranın 40 263 063 akçe olduğunu belirten K.Çeçen, "Böyle büyük bir tesisin 6 yıl gibi kısa bir sürede bitirilmiş olması o günkü araç, gereç ve yol şartları gözönünde tutulacak olursa, çok kısa bir süre sayılır ve bunun büyük bir başarı olduğu sonucuna varılır" demektedir²⁸. 1564'de selden yılan yerlerin onarımı için harcanan 9.8 milyon akçe ile beraber Kırkçeşme su-yollarına toplam 50 milyon akçe harcanmıştır²⁹. Süleymaniye Camii'nin 53 milyon akçe ile tamamlandığı düşünülürse³⁰, Kırkçeşme su-yollarına yapılan yatırımın büyüklüğü daha iyi anlaşılır. Kırkçeşme su-yolları günümüzde de İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında katkı sağlamaktadır.

Mimar Sinan'ın İstanbul'a getirdiği ikinci büyük su sistemi Süleymaniye su-yollarıdır. 1550-1557 tarihleri arasında yapımı tamamlanan Süleymaniye Camii'nin suyunu sağlamak amacıyla yapımına başlanmış ve camiiyle beraber tamamlanmış olan Süleymaniye su-yolları, İstanbul'un rumeli yakasını besleyen üç büyük sistemden biri olan ve 15 farklı su yolundan oluşan Halkalı su sisteminin en uzun ve en fazla suyu olan koludur. Süleymaniye su-yolları, Aypah ve Çınarlı adlı iki kolun Çiçoş kubbesinde

²⁵ Meriç, *Mimar Sinan*, s. 42.

²⁶ Ü.Öziş, *Su Mühendisliği Tarihi Açısından Mimar Sinan'ın Su Yolları*, İzmir 1987, s. 4-1.

²⁷ E.Özand, "Koca Sinan...", s.10

²⁸ K.Çeçen, *Osmanlı Devri Su Tesisleri*, s.54

²⁹ A.Refik, *Alimler ve Sanatkârlar*, s.18

³⁰ Ç. L.Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, c.1, Ankara 1972,393 s.

birleşmesiyle iki ayrı bölgenin suyunu taşır ve bazı ara dağıtımlardan sonra Süleymaniye camiine ulaşır³¹. En uzun kolu 26 Km. olan ve katmalarla beraber uzunluğu 50 Km.yi bulan Süleymaniye su-yollarının en önemli özelliklerinden biri, engebeli araziye geçiş ve kalıntılardan iyi yararlanmış olmasıdır³².

1584'de su-yolu nazırı Davud Çavuş tarafından hazırlanan su-yolu haritasının Süleymaniye su-yollarına ait olduğu sanılmaktadır. Haritanın sol çerçevesinin baş kısımlarında "Sarayı âmirelerinin suyunun evvel başı budur ki bir lüle ve bir masura suyu hasıl olur" denilmektedir³³.

"Tezkiret-ül Ebniye", "Tuhfet-ül Mimarın" gibi eserlerde Süleymaniye su-yollarından pek söz edilmemektedir. Bunun sebebini, Öziş, Mimar Sinan'ın alçakgönüllülüğünün ötesinde, Bozdoğan ve Maz'ul kemer gibi Roma dönemi tesislerini de kullandığından, meslek ahlâkına saygı olarak açıklamaktadır³⁴.

Mimar Sinan'ın üçüncü büyük su işi, Edirne'de Taşlımüsellim su-yollarıdır. Taşlımüsellim su-yolları hakkında da "Tezkiret-ül Ebniye" ve diğer risalelerinde bir açıklama yoktur. Peçevi, Edirne su-yollarının Kanuni Sultan Süleyman tarafından Hürrem Sultan için yaptırıldığını yazar³⁵. Ata tarihinde de mimarının Koca Sinan olduğu belirtilmiştir³⁶. Ahmet Badi Efendi'nin Edirne tarihini anlattığı yazma eserde ise, Taşlımüsellim su-yolları hakkında geniş açıklamalar vardır. Buna göre, Kanuni'nin hayır eserlerinden olan Edirne su-yolları 1530 tarihinde tamamlanmıştır. Edirne'ye 5 saat uzaklıktaki Taşlımüsellim köyü arazisi ile 2 saat uzaklıktaki Hıdırağa köyünde bulunan kaynak sular birleştirilerek ve başka sular karıştırılarak, içinde adam yürüyebilecek büyüklükte tünellerle ve kanallarla Edirne'ye getirilmiş ve şehre dağıtılmıştır³⁷.

Mimar Sinan, Taşlımüsellim kaynaklarında 160 m. yükseklikte olan suyu Edirne'nin en yüksek tepesi olan 105 m. yüksekliğindeki Buçuktepe'ye getirmeyi başardıktan sonra, dehliz, künk, su terazisi ve su mahzen-

³¹ R.Anhegger, "Eyyubi'nin Menâkıb-ı...", ss.119-138

³² Öziş, *Mimar Sinan'ın Su-yolları*, s.13

³³ Çeçen, *Süleymaniye Su-yolları*, İstanbul 1986, s. 8

³⁴ Öziş, *Mimar Sinan'ın Su-yolları*, s.9

³⁵ *Peçevi Tarihi*, c.1, s.427

³⁶ Tayyar-zâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, c. 1, İstanbul 1293, s. 126

³⁷ Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi. Velüddin Efendi Kitaplığı, Tarih yazmaları, s.161

lerini yaparken, şehrin ana cadde, yol ve sokaklarını da ortaya çıkararak bir tür imâr plâni uygulamıştır³⁸.

Taşlımüsellim kaynakları çok uzak olmadığı halde arazisinin engebeli oluşu, su-yollarının dolaştırılmasına ve Mimar Sinan'ın çeşitli mühendislik bilgilerini kullanmasına yol açmıştır. Kaynak sularını ölçtüktan sonra suyun nerelerden geçmesi gerektiğini uzun incelemeler sonucunda bulan Sinan, dağlara ve bayırlara tüneller açarak, derelere ve alçak yerlere kemerler yaparak suyu seviyesini bozmadan, düzenli bir şekilde şehre akıtmıştır. Ayrıca suyun temiz akması için, kaynağından Edirne'ye gelene kadar birçok yerde savaklar yaparak ve çeşitli durultma işlemleri uygulayarak, sağlığa uygun bir şekilde akışını sağlamıştır.

Taşlımüsellim ve Pravadi (Sinanköy) suyu kaynaklarının birleştiği yere Çiftekemerler adı verilmiştir. 1912-1913 Balkan savaşları sırasında Bulgarlar Edirne'yi kuşattıklarında, Çiftekemerlerden Edirne semtinde olanını dinamitlemişler ve şehri susuz bırakmak için, bazı yerlerde su-yollarını bozmuşlardır³⁹.

Prof.Öziş, Edirne'nin kuzey-doğusundaki su kaynaklarını derleyen Taşlımüsellim su-yollarının, toplam uzunluğunun 45 Km. dolayında olduğunu, üzerinde toplam uzunluğu 3.8 Km.yi bulan 5 tünel ile uzunlukları 20-105 M. arasında değişen 12 su kemerinin yeraldığını, bu su-yollarının sade ve akılcı geçisi ile dikkati çektiğini belirtir⁴⁰.

Orhan Şaik Gökyay, "Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar" adlı makalesinde, Sinan'ın Sâi Çelebi'ye yazdırdığı "Tezkiretü'l-Bünyan"dan örnekler verirken, onun Kırkçeşme su-yollarının yapımı sırasında karşılaştığı güçlükleri de anlamamızı sağlamaktadır. Koca Sinan'ın hatıralarından anlaşıldığına göre, bina emini tayin olunan Geylun Ağa ile bazı saray ileri gelenleri Mimar Sinan aleyhinde Kanuni Sultan Süleyman'a telkinlerde bulunarak, onu su-yolu projesinden vazgeçirmeye uğraşıyorlardı. Onlara göre, Mimar Sinan yeraltındaki suyun miktarını bilemezdi. Ortada su görünmezken dağ ve tepeleri yıkıp toprak etmekle hazine boşa harcanıyordu. Kanuni'nin bir av dönüşü yapım çalışmalarını teftişinde, Mimar Sinan'ın bir soru üzerine, umulandan daha fazla su bulunduğunu bizzat

³⁸ O.Onur, *Edirne Su kültürü*, s.22 ve 63

³⁹ O.N. Peremeci, *Edirne tarihi*, İstanbul 1939, ss. 99-103

⁴⁰ U.Öziş, *Mimar Sinan'ın Su-yolları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü, Çarşamba Konferansları Özet Metni, (İzmir 1986), s.2 ve s.13

padişaha göstermesiyle bu iddialar çürümüştü. Koca mimarın bu teftiş esnasında yaptığı aydınlatıcı konuşmalar Kanuni'nin gönlünü ferahlatmış ve ona olan güvenini arttırmıştı.

Kırkçeşme suyu İstanbul'a getirildikten sonra da Sinan'ı çekemeyenler, bu suyun kokusu olmayıp eski su olduğunu ileri sürdüler. Sebebi sorulduğunda verdiği cevabı Sinan hatıralarında şöyle anlatmaktadır: "Saadetlü padişaha malumdur ki bu suyu künk ile getirdim, bu bir ırmaktır ki kârgir yollarla akıttık ki çörçöpten arınmış bir duru pınardır, diye dua eyledim. O zaman da yine hilâat giydirdiler, başım yukarı kalktı. O zamanda sadnizam olan mutlu vezir istediler ki şehir içinde kırk çeşme başı nice yerde çeşme başları yapıp sakalar her yere eriştirsinler. Merhum cihan padişahı buyurdular ki: —Benüm maksudum bu su her mahalleye revane ola. Çeşme yapılacak yerde çeşme ve yapılamayacak yüksek yerlerde kuyular ola ki su içine uğraya. Ta ki her yerde yaşlı, güçsüz ve dul hatunlar, uçacık oğlanlar destilerini ve bardaklarını doldurup devletimin devamına dua eyleyeler"⁴¹.

Mimar Sinan'ın bıraktığı eserler arasında, su-yollarına verdiği emeği ve önemi en güzel biçimde mezar kitâbesine yazılmış mısralar ifade eder. Süleymaniye Camii yanında bulunan türbesinin kitâbesine şair Nakkaş Sâî Mustafa Çelebi'nin yazdığı mısralar arasında şu satırlar da yer almıştır:

"Eser-i şah ile kılıp su-yollarına ihtimam

Hızr olup âb-ı hayatı âleme kıldı revan"⁴².

3— *Su-Yollarının Bakım ve Onarımı*

Osmanlılarda, yerleşim merkezlerine su getirilmesi yanında su-yollarının bakım ve onarım işlerine de önem verilirdi. Su-yollarının korunması, bakım ve onarımları hususlarında, kadılara, su-yolu nazırlarına, mimarbaşına ve diğer ilgili makamlara hükümler gönderilirdi. Örneğin 1585 yılında, İstanbul Kadısına, Mimarbaşına ve Yeniçeri ağasına gönderilen bir hükümde, halkın su-yollarına zarar vermesinin önlenmesi, kirli suların su-yollarına döktürülmemesi, evlere kuyular kazdırılması buyurulmuştu⁴³. 1576'da su-yolu nazırına, Haslar kadısına ve Süleymaniye vakfı mütevellili-

⁴¹ O.Şaik Gökyay, "Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 45 (İstanbul 1987), ss. 24-30

⁴² A.Refik, *Türk Mimarları*, s.59

⁴³ *MD, Nu 58*, s.324, 17/N/993

sine, sel baskınında bozulan su-yolu, köprü ve kemerlerin onarımı için gerekli harcamayı hesap edip bildirmeleri emredilmişti⁴⁴. Aynı yıl, su-yolu nazırının, Resniye köprüsü yakınındaki mirî çeşme su-yolunun onarımı için 8.000 akçe ile 571 adet yeni künk gerektiğini arzetmesi üzerine şehreminine anılan harcı sağlaması buyurulmuştu⁴⁵.

Su-yollarının bakım ve onarımından su-yolcuları sorumluydu. Bunlar, eskiyen, hasar gören veya bozulan su-yolunu bağlı oldukları makama bildirirler ve yapılacak harcamanın hesaplanmasından sonra onarıma başlardı. Su-yolunu keşif heyetinde, su-yolu nazırı, mimarbaşı veya hassa mimarlarından biri ve birkaç usta su-yolcu bulunurdu. 1582'de Kırkçeşme su-yollarının bazı yerlerinde hasar olduğunun bildirilmesi üzerine mimarbaşına, gerekli incelemeyi yaparak harcamayı hesaplaması ve onarımı başlatması emredilmişti⁴⁶.

Vakıf su-yollarının bakım ve onarım harcamaları için de bütçelerinde bir pay ayrılırdı. Fatih, II.Beyezit, Süleymaniye imaretleri gibi büyük vakıfların kadrolarında ücretli su-yolcuları bulunurdu. Valide Sultan'ın 1583'de Dikilitaş yakınında yaptırdığı hamama getirilen suyun, II.Bayezit vakfı su-yoluna katılması uygun görülmüş, ancak eskiyen su-yolunun onarımına 10 yük akçe gerektiği bildirilmişti. Bunun üzerine anılan masrafın 6 yükünün valide Sultan, 4 yükünün de vakıf yönetimi tarafından karşılanarak su-yolunun onarılması buyurulmuştu⁴⁷.

1591'de su-yolu nazırının İstanbul su-yolları hakkında merkezi hükümete ayrıntılı bir rapor sunması üzerine İstanbul kadısına ve su-yolu nazırına gereğinin yapılması bildirildi. Böylece, su-yoluna zarar veren bağ ve bahçeler bozulup, binalar yıkılarak, bazı yerlere çifte lâğım açıldı, eskimiş veya hasar görmüş su-yolları yenilendi⁴⁸.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Hicaz su-yollarına da büyük yapım ve onarım harcamaları yapıldığı gözlenmektedir. 1565'de Cidde beyi Kasım'a Mekke su-yolu emini İbrahim beye su-yolu işi için Mısır hesabına 25.000 altın vermesi, bulunmadığı takdirde Mısır'la işi olan tüccardan sağlamaya

⁴⁴ *MAD, Nu. 7534*, s.218, 691, 719 (Bkz. M. Erdoğan, "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri" *Türkiye Mecmuası*, c. XX, (İstanbul 1955), ss. 199-201, (Ekler, Belge XIX)

⁴⁵ *MD, Nu. 7534*, s.919, 24/Ca/984 (Bkz.Erdoğan, aynı makale. Erdoğan, künk sayısını 570 bin olarak verseyse de bu mümkün gözükmemektedir.)

⁴⁶ *MD, Nu.48*, s.124, 20/N/990 (Bkz.Ekler, Belge XIII)

⁴⁷ *MD,Nu.48*, s. 357, 28/S/991

⁴⁸ *MD, Nu.68*, s.41, 21/N/999 (Bkz. Ekler, Belge XVI)

çalışması buyuruldu⁴⁹. 1571'de Mısır beylerbeyi Vezir Sinan paşa'ya Mekte su-yolları için 60.000 altın göndermesi emredildi⁵⁰. Medine kadısına ve "Şeyh-ül-harem"e 1588'de gönderilen bir nâmede Medine su-yolu onarımına yapılan harcamaların kâtib tarafından günü gününe deftere kaydedilmesi belirtildi⁵¹.

Arşiv belgelerinden, Hicaz su-yollarının yapım ve onarım masraflarıyla beraber gerekli erzak ve malzemenin de, büyük ölçüde, Mısır hazinesi ile İstanbul'dan karşılandığı anlaşılmaktadır.

Su-yollarının bakım ve onarımında çeşitli malzeme kullanılırdı. 1546'da Ergene su-yollarının onarımında, 3.000 adet künk, 1784 adet kazık kereste kullanılmış, 5016 akçelik keten, pamuk ve bez kumaşla, 13235 akçe tutarında bezir yağı alınmıştı⁵². Bunlarla beraber, taş, kireç, demir kazma-kürek, fiç ve tulum da alınan malzemeler arasındaydı. Bu bilgileri içeren belgeye göre, o tarihte 1 künk, 2 akçe idi. Künkleri rutubetten korumak ve suyun dışarı sızmasını önlemek için, etraflarını 3 cm. kalınlığında keten halat veya bezlerle sararlardı⁵³. Bu amaçla bezir yağı da kullanılırdı. 1568'de Mısır beylerbeyine Mekte su-yolları için 500 kantar bezir yağı göndermesi buyurulmuştu⁵⁴. Aynı yıl, anılan beylerbeyine, İstanbul'dan gönderilen demir ve çeliği Mekte'ye ulaştırması⁵⁵ ve Mekte su-yolu emniyetine tayin olunan Mehmet beye gereken malzemeyi Yemen'e gidecek gemilere yükleterek nakletmesi hususlarında hükümler yollandı⁵⁶.

Su-yollarında kullanılan önemli bir malzeme de kazık kerestesiydi. Su-yolu işlerinin yoğun olduğu zamanlarda kerestenin yetişmediği ve kazık sıkıntısı çekildiği de olurdu. 1563 yılında meydana gelen sel baskınından sonra su-yollarının onarımına başlanınca böyle bir sıkıntı yaşanmıştı. 1564'de Ahiyolu kadısına yazılan, orada kesdirilip hazırlanan çubukların gemilerle gönderilmesi yolundaki hüküm⁵⁷, zaman zaman taşradan İstan-

⁴⁹ MD, Nu.68, s.540, 19/L/972⁴⁰

⁵⁰ MD, Nu.10, s.355, 10/M/979

⁵¹ MD, Nu.64, s.4, 21/Ş/996

⁵² MAD, Nu. 55, ss. 503-504, 953 (Bkz. Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 60. Ayrıca Bkz. Ekler, Belge XX)

⁵³ Onur, *Edirne Su Kültürü*, s. 26

⁵⁴ MD, Nu. 7, s. 342, 4/N/975

⁵⁵ MD, Nu. 7, s.248, 13/B/975

⁵⁶ MD, Nu. 7, s.351, 7/N/975

⁵⁷ MD, Nu.6, s.605, 972

bul'a su-yolları için kereste nakledildiğini göstermektedir. 1572'de Haslar kadısına ve su-yolu nazırına, İstanbul su-yollarının onarımı için, büyükde-re ve yakınlarında bulunan işe yarar kazıkların kesdirilmesi, o civardaki ağaçların başka bir amaçla kesdirilmemesi buyurulmuştu⁵⁸.

1582'de su-yolu nazırına gönderilen bir hükümden, İstanbul'un Atpazarı semtinde, su-yollarının yapım ve onarımında kullanılan malzemenin korunduğu bir depo bulunduğu anlaşılmaktadır⁵⁹.

Savaşların, doğal afetlerin, hattâ kimi zaman ilgisizlik yüzünden su-yollarında görülen bozukluklara rağmen, yukarıda belirtmeye çalıştığımız bakım ve onarım faaliyetleri, bazı su-yollarının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır.

4 — *Su-Yolu Haritaları*

Su-yolu haritaları, yapıldıkları dönemin su tesislerini ve yerleşim plânlarını göstermeleri açısından çok önemlidir. Su-yolu nazırları tarafından hazırlandığı bilinen az sayıdaki haritadan İstanbul'un geçmiş yüzyıllarda su sistemi ve günümüze kadar ulaşan su tesisleri hakkında bilgi sağlanabilir.

Bilinen en eski ve önemli su-yolu haritası 1584 yılında su-yolu nazırı Mimar Davud ağa tarafından yapılandır. Sultan III. Murad'ın "Sen benim suyum nereye verirsin" demesi üzerine Davud Ağa'nın çabucak hazırladığı belirtilen, 0.25x3 m. boyutundaki bu harita İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde olup, bir örneğinin de Millet kütüphanesi'nde bulunduğu sözedilmektedir⁶⁰. İstanbul Teknik Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof.Dr.Kâzım Çeçen, her iki haritayı da inceleyerek, üzerindeki yazıları yeni harflere çevirmiş ve karşılaştırmasını yapmıştır. Haritanın sol çerçevesinde, su-yolunun başlangıcında şu satırlar vardır: "Merhum ve mağfurunleh Sultan Murad sabıka su-yolu nazırı olan üstad Davud'a itâb-ı azim idüp sen benim suyum nereye virürsün dedükte ol dahi ale't-tacil

⁵⁸ MD, Nu. 16, s.210, 27/Za/979

⁵⁹ MD, Nu.48, s.193, 14/L/990 (Bkz. Ekler, Belge XIV)

⁶⁰ M.Erdoğan "Mimar Davud Ağa..." adlı makalesinin dipnotunda haritanın Millet Kütüphanesi tarih kısmı 930 numarada kayıtlı bulunduğunu belirtir. Bu kütüphaneye gittiğimde haritanın Süleymaniye Kütüphanesine verildiğini öğrendim. Süleymaniye Kütüphanesine başvurduğumda haritanın yalnız mikrofilm olduğu ve bunun da Prof. K.Çeçen tarafından kullanıldığı bildirildi. bu durumda, haritanın ancak, Çeçen'in kitabındaki fotokopisinden yararlanabildim. S.N.Nirven ise, *İstanbul Suları* adlı eserinde, Davud ağa'ya ait bu haritanın Dr. Hikmet Bey tarafından aslından kopye edilerek İstanbul sağlık müzesi'ne verildiğini yazar. sağlık müzesi'nde yaptığım araştırmada böyle bir haritanın bulunmadığı anlaşıldı. bu durumda, ya Nirven'in verdiği bilginin hatalı olduğu veya haritanın müzede kaybolduğu sonucuna vardım.

bu pınar-nâmeyi peyda etmiş Hüdâ-yı gani ikisine de rahmet eyliye. Âmin. Bi hürmet-i seyyid-ül mürselin. Ol vakt tarih 992⁶¹. Harita da su-yolunun etrafı yeşil ağaçlar, kırmızı karanfiller, sarı ve pembe çiçeklerle süslenmiştir. İstanbul suları üzerine çalışması olan Nirven'e göre, bu çiçekler süsden ziyade belki de yörenin yeşilliğini özellikle belirtmek için konulmuştur⁶².

Davud Çavuş'un çizdiği bu su-yolu haritasında, suların nerede azalıp çoğaldığı, miktarının ne olduğu, nerelere su verildiği açıkça belirtilmiştir. Haritada saray-ı âmireye 1 lüle ve 1 masura su verildiği, Sultan Bayezit'in yaptırdığı hamamlara kışın 1 lüle, yazın yarım lüle su akıtıldığı, Emir Buhanî'ye 1 masura, yeniçeri odalarına 1 kamyş, Ferhat Paşa sarayına 1 masura, Hekim Çelebi zaviyesine 1 masura su verildiği yazılıdır⁶³.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi 1816 numarada kayıtlı bulunan 1607 (H.1016) tarihli su-yolu haritasını kimin yaptığı belli değildir. Ancak, 1606 yılında mimar Ahmet'in ölümüyle boşalan Hassa mimarbaşılığına atanan su-yolu nâzırı Mehmet ağa veya Sultan I.Ahmet'in 1608 tarihli bir hükümünden anlaşılabilir üzere, o tarihte su-yolu nâzırı olduğu bilinen Mimar Hasan Ağa tarafından hazırlanmış olması muhtemeldir⁶⁴. 20 m.x 9.54 cm. eb'adında olan bu harita, Edirnekapı surlarından Bozdoğan kemerine ve oradan topkapı Sarayı'na kadar gelen su-yollarını gösterir⁶⁵. Kollara ayrılan suların miktarı, katma sular, nerelere ne kadar su verildiği, yazın ve kışın suyun durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ancak, harita yazılarıyla ilgili Çeçen ve İ.Kumbaracılar'da önemli farklılıklar vardır. Çeçen'e göre, haritada üç kol olup, bunlar merhum Sultan Süleyman'ın Kadif köyünde bulup katdığı suyun başında toplanır ve 2 lüle, 2 kamyş, 1 masura sudur⁶⁶. Kumbaracılar'a göre ise hariçten gelen su meccasından 3 maslak ve bunun yukarı tarafında büyük lâğımdan Edirnekapı'ya kadar 14 maslak vardı; Edirnekapı'dan Karagümrük'e, Fatih'e, Bozdoğan kemerine ulaşır, oradan Ayasofya yoluyla Topkapı Sarayına gelir, oradan da su-yolcular tarafından diğer bütün dairelere dağıtılırdı⁶⁷.

⁶¹ Çeçen, *Süleymaniye Su-yolları*, ss.8-13

⁶² S.N. Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s. 45

⁶³ Çeçen, *Süleymaniye Su-yolları*, ss. 8-10

⁶⁴ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 127

⁶⁵ İ.Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul 1938, s. 5

⁶⁶ Çeçen, *Süleymaniye Su-yolları*, s.13

⁶⁷ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, s.4

Kumbaracılar'dan ve Çeçen'den öğrendiğimiz başka bir harita da 1746 (H.1161) yılına ait olup, Topkapı Sarayı kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu su-yolu haritası, suların şehre giriş noktalarını ve şehir içinde izlediği yolları gösterir. Haritaya göre, suyun mecrası Dolapbaşı denilen yerden başlayıp çevredeki katmaları aldıktan sonra iki kola ayrılır ve birisi Karagümrük, Emir Buhari semtlerine gelir. Diğer kol, Fatih Atpazarı, Bozdoğan kemeri yanından Kalenderhane Camii, Sultan Bayezit Hamamı Camii ve Türbesi, çarşı başındaki hanlar, Parmakkapı'da Çorlulu Ali Paşa ve Atik Ali Paşa camilerine uğrayarak Divan yolunda Acı Hamamdaki teraziden, Hacı Beşir Ağa çeşmesi terazilerinden ve Ayasofya terazisinden geçer. Buradan Topkapı Sarayında Kümüş adlı su maksemine gelen su, su-yolcular tarafından diğer dairelere dağıtıldı⁶⁸.

Süheyl Ünver de, Türk-İslam Eserleri Müzesi 3339 ve 3337 numaralarda kayıtlı bulunan Sultan II.Bayezid'in su-yollarını gösteren bir haritadan sözeder⁶⁹. 1810 yılına ait olduğu sanılan bu harita, Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un ilk mezunlarından olması muhtemel, Kumbaracılar ocağı sipahilerinden Kulekapılı Mühendis Seyyid Hasan tarafından yapılmıştır. Bu harita, II.Bayezit dönemi su-yollarını katmalarıyla beraber ve İstanbul'un üçte birini, çizildiği devir olan XIX.yüzyıl başlarındaki durumunu göstermesi açısından önemlidir. İki parçadan oluşan bu haritanın 1.40 x 1.85 m. boyutunda olanı şehir içi su-yollarını, 3.11 x 1.5 m. boyutunda olanı da şehir dışı su-yollarını gösterir.

Su-yolu nâzırlarının devamlı yanlarında bulundurdukları Su-yolu haritaları, uygulamalarda en büyük yardımcıları olmuştur.

II—OSMANLILARDA SU -YOLCULUK

1— *Su-Yolcu ve Su-Yolculuk Kavramları*

Osmanlılarda su işleriyle uğraşanlara genel olarak *su-yolcu* adı verilmiş, bu esnafın oluşturduğu meslek dalına da *su-yolculuk* denilmiştir. Su işlerinden sözedildiğinde, suyun kaynağından bulunup, şehirlerde düzenle bir şekilde akıtılmasına kadar yapılan bütün çalışmalar anlaşılmalıdır. Su-yollarının yapımı, bakım ve onarımı, korunması, suların ölçülmesi ve dağıtılması ve bu hususlarla ilgili bütün uygulamalar, bu çalışma alanının içine girer.

⁶⁸ Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, s.5

⁶⁹ S.Ünver, *Fatih'in oğlu Bayezid'in Su-Yolu haritası dolayısıyla 140 Sene Önceki İstanbul*, İstanbul 1945, ss. 36-39

İstanbul'un fethinden ve Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmasından sonra, şehrin diğer imâr hareketleri ile beraber, halkın su ihtiyacının karşılanmasına da önem verilmişti. Özellikle Kanuni devrinde, su sıkıntısını çözümlmek için büyük su projelerinin gerçekleştirilmesine başlandı. İstanbul'da su-yolcu sayısı ve su-yolculuk mesleğinin önemi arttı. Bu durum, su-yolculuğun âdetâ İstanbul'a özgü bir meslek gibi görülmesine yolaçtı. Öyle ki, tarih terimleri sözlüğünde su-yolcu, "İstanbul'un su-yollarının ve bunlara ilişkin kuruluşların bakımı, onarımı ve işletme işleriyle uğraşan kimse" olarak tarif edilmektedir⁷⁰. Oysa bu dar bir ifadedir. Belgelerden, su-yolculuğun sadece İstanbul ile ilgili olmayıp, kaldırımcılık, köprücülük, gemicilik, taşçılık, lağımçılık, nakkaşlık vb. gibi imparatorluğun bütün bölgelerinde faaliyet gösteren bir meslek olduğu anlaşılmaktadır.

Su-yolcu, çeşitli yayınlarda şu şekilde açıklanmaktadır: Su-yollarını onaran ve düzenleyen kişi⁷¹, eskiden şehirlerin su-yolları ve çeşmeleriyle taksim maslaklarına bakan ve onları onaran adam⁷², su-yollarıyla maslakların onarımı ve suların şehrin çeşitli yerlerinde ve evlerdeki çeşmelerde düzenli akması işleriyle uğraşan kişi⁷³, yerleşik bölgelere su getirilmesi ve bunun şehirlerde künk ve kanallarla dağıtılmasındaki teknik işlerle uğraşan sorumlu⁷⁴, olarak geçmektedir. Bütün bu açıklamaların ışığında genel bir tanım yapılırsa, su-yolcunun, su-yollarının yapım, bakım ve onarım işlerinde çalışan, suyu koruyan, suların yerleşim bölgelerine düzenli bir şekilde akışını ve dağıtılmasını sağlayan kişi olduğu belirtilebilir.

Fatih devrinden, Kanuni dönemi sonlarına kadar düzenlenmiş vakfiyelerde ve bunlarla ilgili muhasebe kayıtlarında, su-yolcular için, arapça-farsça bir terkip olan "*Huddâm-ı Râh-ı Abî* deyimini de kullanılmıştır⁷⁵. su-yolu hizmetçileri veya su-yoluna hizmet edenler anlamına gelen bu deyim, su-yolculuğun 1566'da "Su-yolu nâzırlığı" bünyesinde kurumlaşmasından sonra pek kullanılmamıştır⁷⁶. Bu tarihten sonrasına ait padişah fermanlarında ve divan kayıtlarında hep "su-yolcu" adının geçtiği görülmektedir.

⁷⁰ B.S. Baykal, *Tarih Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1981, s. 93

⁷¹ H.B. Kunter, "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 1 (Ankara 1938), s. 105

⁷² C.E.Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul 1975, s. 1840

⁷³ M.Z.Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, İstanbul 1983, 3.bs., s. 286

⁷⁴ Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 79

⁷⁵ *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Ankara 1938, s. 311

⁷⁶ *MAD*, Nu. 2775, s.1185, 3/N/973

Su-yolcuları bilgi ve beceri sahibi çalışkan kimselerdi. Padişah su-yolcularına Bölükbaşı, diğerlerine Usta denilirdi ve bunlar, kendilerine verilen işin büyüklüğüne göre yanlarında yeterli sayıda kalfa ve çırak çalıştırılırdı⁷⁷.

Su-yolcuların dışında, su-yollarının korunması için su-yolu korucuları, bendlerin ve kaynak suların korunması için de bend muhafızları tayin edilirdi. Bunlar işin teknik yönünden sorumlu olmayıp, sadece su-yollarına doğa ve insanlar tarafından gelebilecek zararları önlemekten ve meydana gelen hasarları ilgililere haber vermekten yükümlüydüler⁷⁸.

Su-yolcuların meydana getirdikleri eserler, özellikle İstanbul'da bulunan su-yolları, kanallar, kemerler ve bendler, günümüzde de kullanılmakta, su sıkıntılarının çözümüne büyük ölçüde katkı sağlamaktadırlar. Yüksek Mühendis Eşref Özand, Mimar Sinan öncülüğünde yapımı gerçekleştirilen İstanbul Kırkçeşme su sistemi için: "350 senedir şehre devamlı su vermiş olan bu tesislerin bu kadar uzun seneler çalışması yapılışındaki ileri mühendislik görüşü ve çok ileri bir tekniğin uygulanması ile mümkün olabilmıştır" demektedir⁷⁹.

2— Osmanlılarda Su-Yolculuğun Tarihçesi

Osmanlılarda inşaat esnafı grupları içinde bir meslek olarak su-yolculuğun da yer almaya başlaması Fatih devrine rastlamaktadır. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da yaptırdığı su-yoluna hizmet etmeleri için 1472'de 10 su-yolcu (Huddâm-ı Râh-ı Abi) tayin ettiği bilinmektedir⁸⁰. Daha sonra Sultan II. Bayezit döneminde, çeşitli vakıf ve imaret tesislerinin kadrolu elemanları arasında su-yolcu, su-yolcu çırağı, su—yolcu kâtibi adlarının yer aldığı görülmüştür. Türk İktisat Tarihçisi Ömer Lütfi Barkan, yayınladığı 1489-1491 yıllarına ait muhasebe bilançolarında, Fatih Camii ve İmaret tesislerinin görevlileri arasında 1 su-yolcu kâtibi, 6 su-yolcunun adlarını vermekte⁸¹, Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin görevlileri arasında ise 4 su-yolcu ile 1 su-yolcu çırağının bulunduğunu belirtmektedir⁸². Ayrıca,

⁷⁷ Berki-Çurmalı, *Su Hakları*, s.75

⁷⁸ Onur, *Edirne Su Kültürü*, s.51

⁷⁹ E.Özand, "Koca Sinan...", s. 10

⁸⁰ *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, s.311

⁸¹ Ö.L.Barkan, "Fatih Camii ve İmaret Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XXIII, Nu. 1-2 (İstanbul 1962-1963), ss. 322-323

⁸² Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları" *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.XXIII, s.356

Barkan bu incelemelerinde su-yolcuların çalıştıkları gün sayısı ile aldıkları ücretleri de açıklamıştır.

Rıfka Melûl Meriç, İstanbul'da Muallim Cevdet Bey Kütüphanesi'nde bulunan farsça bir yazmadan, II.Bayezid'in İstanbul'da yaptırdığı camii vakıf kadrosu içinde 6 su-yolcu, 4 su-yolcu çırağı bulunduğunu, su-yolcuların içlerinden en sanatkâr olanına üstâd denildiğini ve teşvik için kendilerine yüksek maaş verildiğini aktarmaktadır⁸³. Ayrıca aynı yazmanın sayfaları arasında, 1505 yılının sonlarında tamamlanan Bayezit Camii su-yolunun yapımında emeği geçenlerin adları arasında 21 su-yolcu (Cemâat-i hademe-i râh-ı âb-ı cedit), 7 su-yolcu çırağı (Cemâat-i şâgirdân-ı hademe-i râh-ı âb-ı hassa), 1 su-yolcu kâtibi (Kâtib-i râh-ı âb-ı cedit), 1 su-yolu masraf emini (Emin-i harc-ı râh-ı âb-ı cedit) bulunmaktadır⁸⁴.

Cengiz Orhonlu, su-yolculuğun tarihçesi hakkında, "Elimizde Sultan II.Murad Saltanat dönemi (1421-1451) ne kadar gidebilen belgelere dayalı bazı bilgiler vardır. Edirne ve Selânik'de yapılmış cami ve vakıf binalarındaki su sisteminin yapımı ve işleyişini denetleyenlerin su-yolcular olduklarını bilmekteyiz"⁸⁵, yargısına varırken, Tayyib Gökbilgin'in "Edirne ve Paşa Livası" adlı eserini kaynak olarak göstermektedir. Ancak, Gökbilgin'in adı geçen eserini incelediğimizde "su-yolcu" adını geçtiği vakfiyenin Sultan II.Murad değil, ondan yaklaşık bir asır sonrasına (1526/H.933) ait olduğunu anlıyoruz. O tarihte II.Murad'ın Selânik'de yaptırdığı Camiye, yine Selânik'de 3 mezra vakfedilmiş olup, bunlar cami görevlilerinin tasarrufuna verilmişti. Vakfiyeden, 6585 akçelik hasilâtı olan bir mezranın yarısının hatip diğer yarısının da su-yolcu ve şarabdarın tasarrufunda olduğunu öğrenmekteyiz⁸⁶.

Sultan II.Murad'ın, Edirne'de 1437-1447 yıllarında yaptırdığı Üç Şerefeli Camii vakıf nazırı Mevlâna Ukayl tarafından tutulan 1489-1490/H.895 yılına ait muhasebe kaydında, tamir işlerine ayrılan 6031 akçeden 728 akçenin hamam ve cami su-yolunun tamiri için sarfedildiği bildiril-

⁸³ R.M.Meriç, "Bayezid Camii Mimarı, II. Sultan Bayezit Devri Mimarları ile Bazı Binaları, Bayezit Camii ile Alâkadar Hususlar, Sanatkârlar ve Eserler" *Yılık Araştırmalar Dergisi*, Nu. 2, (Ankara 1958), s. 20

⁸⁴ Meriç, Aynı Makale, ss. 160-176

⁸⁵ Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 78

⁸⁶ T.Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*. İstanbul 1952, s.216 ve 222: "Mezraa-i edares ma mezraa-i Madel der kurb-ı karye-i Vasalisov hasilı 6585 nisfin hatibi ve nisfin dahi şarabdar ve su-yolcu tasarrufundandır"

miştir⁸⁷. Aynı döneme ait II.Bayezid Vakfiyesinde tamir işleri için tayin edildiği bildirilen 5 ustadan birinin, 4 akçe gündelikli su-yolcu olduğu belirtilmektedir⁸⁸.

Bu bilgilerin ışığında, Osmanlılarda II.Murad döneminden beri su-yolculuk kurumunun var olduğunu söylemek zordur. Ancak, Türklerde eskiden gelen bir su kültürü olduğu gözönüne alınırsa, Fatih'den önceki devirlerde de su işleriyle uğraşan bir esnaf grubunun varlığı ve bu grub içinde su-yolcuların yer aldığı düşünülebilir.

Özetle belirtmek gerekirse, su-yolculuğun ortaya çıkışı ancak, Fatih döneminden itibaren belgelenebilmektedir.

Süheyl Ünver, Fatih külliyesi ile ilgili bir makalesinde, vakıf kadrosunda mevcut bulunmamasına rağmen imaretten yemek yiyenler arasında su-yolcubaşı adının da geçtiğinden sözeder⁸⁹. Vakfiyenin 1472 tarihinde düzenlendiği sanılmaktadır. Kanuni'den önceki devirlerde su-yolcuların genellikle vakıf kadroları içinde yer aldıkları bilinmektedir. Vakıf sahipleri, kadrolarında devamlı su-yolcu bulundurma konusunda serbestti. bununla beraber vakfın yaşaması için hayrat sahipleri vakıf şartnamesinde bakım ve

⁸⁷ T.Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, ss.214-216

⁸⁸ T.Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.128: Bu 5 ustadan biri kurşuncu, biri su-yolcu, üçü de benna idi. "Ve biri câmi' ve medrese ve imaret matbahıyla mahbezine ve darüşşifaya ve mesfur sûur-i mevfur-ül-hubur içinde şadrvânâta ve hiyaz-ı rızâyâ hadayık ve besâtine gelen su-yollarına ve Şahabeddin Paşa hamamı dimekle meshur hamama ve su-yollarına filcümle mezkurata bicümletihâ vakt-i hacetde müsahale ve müsamaha itmeyüb emanet ve kemali siyânet ve diyanetle müeddi kılâ hizmeti mukabelesinde yevmi dört akçe tayin itdi ki ayda yüz yirmi akçe virile."

⁸⁹ S.Ünver, "Fatih Külliyesine Ait Diğer Mühim Bir Vakfiye", *Vakıflar Dergisi*, sayı 1, (Ankara 1938) s.43 "Kadroda mevcut olmayan lâkin imaretten yemek yiyenler arasında tesadüf olunanlar:

Kurşuncu	
Hamamcı câbisi	
<i>Su-yolcubaşı</i>	
Naithân	
1 İmam.....	Darüşifada
1 Müezzin.....	"
1 Kâtip.....	"
2 Edviye dögen.....	"
4 Kayyım.....	"
4 İbrikçi.....	"
1 Çanakçı.....	"
1 Tabib Şakirdi.....	"

onarım için gerekli harcamayı belirtirlerdi. 1557 tarihli Süleymaniye vakfiyesinde, gerektiğinde vakıf yönetiminin kararıyla onarım işleri için su-yolcu tayin edilebileceği kayıtlıdır⁹⁰.

1566'da su-yolu nazırlığı kurulmadan önce, su-yolcu sayısının ikiden fazla olduğu yerlerde kendilerini denetleyecek bir su-yolcular ağası bulunurdu⁹¹. Su-yolcu nazırlığının kuruluşundan sonra su-yolcular dağılıktan kurtuldu ve su-yolculuk önemli bir meslek olarak devam etti. Bu tarihten sonra su-yolcu ağalığına rastlanmamaktadır.

1565 tarihli bir belgede Selânik yakınlarında bulunan "Novosil" yeni adıyla "Su yolu" adlı su-yolcu köyünde Kasım adlı birinin "Su-yolcubaşı" tayin edildiğinden sözedilmektedir⁹². 1566'da şehreminine yazılan bir hükümde de, Gümrükhane Çarşısında yapılan çeşmeyi görüp gözlemek için bir su-yolcubaşı tayin edildiği belirtilmektedir⁹³. Bu tarihten sonrasına ait olan inceleyebildiğimiz belgelerde, bir daha su-yolcubaşı terimine rastlanmamıştır. Bundan, su-yolu nazırlığının kuruluşundan sonra, su-yolcu ağalığı ve su-yolcubaşılık makamlarının kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

3 — Su İşlerinde Çalışanlar

Su-yolculuk görevi, din farkı gözetmeksizin, müslüman veya hıristiyan birine veya bir köy halkına verilebilirdi. Bunun için, hizmete yarar, iş bilen kişiler olmak yeterliydi. 1566'da su-yolu nazırı Hasan Ağanın arzı üzerine, kadrolarında su-yolcu bulunduran evkaf mütevellilerine gönderilen bir hükümde, boşalan su-yolcu kadrolarına, "Su-yolu nazırı marifetiyle" işini bilen hizmete yarar kişilerin tayin edilmesi emredilmişti⁹⁴. Selânik yakınlarındaki, eski adı "Novosil" olan "Su yolu" adlı bir hıristiyan köyünden 30 kişi, su-yollarının bakımı, onarımı ve korunmasıyla görevlendirilmişlerdi⁹⁵. Bunlar hizmetlerinin karşılığında, bazı vergilerden, özellikle *haraç*, *ispence* ve *tekâlif-i divaniye*'den muaftılar. İstanbul'da Kağıdhane su-yollarının bakımı ve korunması da 11 su-yolcu köyünün sorumluluğuna bi-

⁹⁰ K.E. Kürkcüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962, s. 152: "Ve imâret-i âmireye mermetçi ve kurşuncu ve râh-ı âbi lâzım ve mühim oldukda re'y-i vüzerâ-i izâm ile ne mikdar kimesne olmak münasib ise ol mikdâr kimesne istihdam olunub vazifeleri takdir oluna."

⁹¹ Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 79

⁹² *MAD, Nu. 2775*, s.66,9/M/973 (Bkz. Ekler, Belge 1)

⁹³ *MD, Nu.5*, s.517, 17/N/973

⁹⁴ *MAD, Nu.2775*, s.1185, 3/N/973 (Bkz. Ekler, Belge III)

⁹⁵ *MAD, Nu. 2775*, s. 931 (Bkz. Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 78)

rakılmıştı⁹⁶. İstanbul yakınlarındaki bazı su-yolcu köylerinin kimi müslüman, kimi hıristiyan, bazıları da karışık⁹⁷.

Su-yolculuk görevine tayin edilenlerin ellerine padişah beratı verilir. Beratlarda, isimleri, görevleri, kazançları ve vergi afları açıkça belirtilirdi. 1565'de "Su yolu" köyüne su-yolcubaşı tayin olunan Kasım'ın beratında, senede 1400 akçelik bağlar vergisine mutasarrıf olduğu yazılıydı⁹⁸. Bu beratlar, vilâyetlerdeki kayıtların uygun kopyalarıydı.

Su-yolculuk, belli bölgelerde yetişmiş olma özelliği taşıyan bir meslek değildi. İmparatorluğun her yerinde su-yolcuya rastlanabilirdi. Ancak, bazı arşiv belgelerinde ve vakıf muhasebe kayıtlarında adı geçen su-yolculardan, bunların geldikleri yerler hakkında bir fikir edinilebilir. Bunlara göre, Rumeli'de Selânik, Üsküp, Bosna ve Belgrad, Anadolu'da Bursa, konya, Kayseri, Ankara ve Manisa su-yolcuların yoğun olduğu şehirlerdi. Ayrıca, Halep ve Şam ile Mısır'da da su-yolculuk gelişmişti.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde yeni su-yollarının yapımı ve şehirlerin su işlerinin giderek büyümesi su-yolcu ihtiyacını da arttırdı. Bu sebeple, bir yandan su-yolcular bir meslek çatısı altında birleştirilmeye çalışılırken, bir yandan da yeni su-yolcular yetiştirilmeye uğraşılıyordu. 1556'da su-yolu işi için Türklerden (etrak'ten) 100 oğlan alınmasıyla ilgili bir hüküm bunu göstermektedir⁹⁹. XV.yüzyıl sonlarında vakıf kadrolarında 3-5 su-yolcu bulunurken 1585'de Süleymaniye İmâreti tesislerinde 42 su-yolcunun görev yaptığı bilinmektedir¹⁰⁰.

Su-yolu hizmetleri başlıca şu ilkeler doğrultusunda yürütülürdü:

- 1 - Boşalan su-yolcu kadrolarına yeni tayinler yapılır,
- 2 - Su-yollarına yakın köylerin halkı bu işe memur edilir,
- 3 - Yeniçeri ve Acemi Ocağı ile diğer kurumlardan yeterli sayıda hizmetli görevlendirilir,
- 4 - Bölgeler arası işgücü dolaşımı sağlanırdı.

⁹⁶ MD, Nu. 25, s. 10, 24/Ş/981

⁹⁷ KK, Nu. 7422, ss. 4-11 (Bkz. Orhonlu, *Osmanlı. Şehircilik*, s. 81)

⁹⁸ MAD, Nu.2775, s.66, 9/M/973 (Bkz. Ekler, Belge I)

⁹⁹ MD, Nu. 2, s. 81, 10/B/963

¹⁰⁰ Ö.L.Barkan, "Süleymaniye Camii ve İmâreti Tesislerine ait Yıllık bir Muhasebe Bilânçosu", *Vakıflar Dergisi*, sayı: IX, ss. 109-161

Bir su-yolcu kadrosu, ölüm veya feragat sebebiyle boşaldığı zaman yeri hemen doldurulurdu. Ölen su-yolcunun oğlu varsa, bu görev öncelikle ona verilir. Kağıdhane su-yollarında görevli olan, Yenice köyünden Yani Petro öldüğü zaman, aynı görev oğlu Lapetro'ya verilmişti¹⁰¹. Ölen su-yolcu çocuk bırakmamışsa, yerine gönüllü olanlardan birisi su-yolu nazırının arzı üzerine tayin edilirdi. 1576'da Akpınar köyünden Abdullah oğlu Ahmed'in ölümüyle boşalan su-yolculuğuna, su-yolu nazırı davud Çavuşun arzıyla, Deliklikaya köyünden Abdullah oğlu Yusuf tayin edilmişti¹⁰². Kendi isteğiyle görevini bırakan Kara halil köyünden Ferhad Abdullah'ın yerine de aynı köyden Sefer Abdullah atanmıştı¹⁰³. Yeni su-yolcuların ellerine, atandıkları kadroların vergi muafiyetlerini gösteren "berat-ı hümayunlar" verilir.

Mesleklerinde ilerlemiş su-yolcu ustaları ve su-yolu mimarları her yerde aranır. 1568'de Mısır müteferrikalarından olan Mehmed'e Mekke su-yoluna hizmet etmesi buyurulmuştu. Hüküm, Mekke'ye gelen suyu "ilm-i hendese" ile teraziye almayı bilen kimse gerektiğinden ve Mehmed de bu işde mahir olduğu için gönderilmiş, ayrıca iş tamamlandığında itibarının artacağı kendisine bildirilmişti¹⁰⁴.

Medine kadısına aynı yıl gönderilen bir hükümde, veziriâzam Mehmed Paşa'nın getirttiği suya ve bazı sebillerle, "fenninde mahir" su-yolcular tayin edip, "südde-i saadete" arzemesi halinde beratlarının verileceği belirtilmişti¹⁰⁵. Mısır beylerbeyine yazılan bir hükümde ise, Yahya adında "ilminde mahir" bir mimarın Mekke su-yolu hizmetine tayini emredilmişti¹⁰⁶.

Su-yolculuk hizmetinin, su-yollarının yakınında bulunan bazı köylerin sorumluluğuna bırakıldığından söz etmiştik. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Selânik yakınlarındaki "suyolu" köyü ve İstanbul Kağıdhane su-yolları civarındaki 11 köy, bu tür sorumluluklar yüklenmiş köylerdi. Bunlar, su-yollarını korurlar ve gerektiği hallerde onarımını yaparlardı. Buna karşılık çeşitli vergilerden affedilmişlerdi.

¹⁰¹ MAD, Nu. 7534, s.221, 23/S/984 (Bkz.Erdoğan, Mimar Davud, s.197)

¹⁰² MAD, Nu. 7534, s.244 (Bkz.Ekler, belge XVII)

¹⁰³ MAD, Nu. 7534, s. 331, 2/S/984 (Bkz. Erdoğan, Mimar Davud, s. 197)

¹⁰⁴ MD, Nu. 7, 343, 4/N/975

¹⁰⁵ MD, Nu. 7, s.274, 28/B/975

¹⁰⁶ MD, Nu. 7, s.341, 4/N/975

1581 tarihli bir belgede de, Bekri dağı yörüklerinden nöbetlileri olan 490 kişinin Kavala su işleri hizmetine sevk edildiği belirtilmektedir¹⁰⁷. 1566'da, Selânik beyine ve kadısına gönderilen bir hükümden, gerektiğinde bostancıların da su-yoluna hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Anılan belgede, Selânik'te yeni kalede, yağmur sularının akacak yer bulamadığından toplara ve kundaklara zarar verdiğiinden sözedilmekte ve Selânik bostancılarının eskiden olduğu gibi, yine su-yoluna hizmet etmeleri buyurulmaktaydı¹⁰⁸.

Yeni bir su-yolunun yapımında veya daha başka hallerde, su-yolu hizmeti için çok kişi gerektiğinde acemi ocağı veya yeniçeri ocağından da adam istenilirdi. 1578'de, su-yolu nazırı Davud Çavuş, su-yollarının çoğalmasıyla su-yolu hizmetinin çok arttığını bildirerek, 25 acemi oğlanı istemiş, bunun üzerine Yeniçeri Ağası Mehmed'e, devşirme acemi oğlanlarından hizmete yarar 25 kişiyi deftere yazdırarak Davud Çavuş'a teslim etmesi buyurulmuştu¹⁰⁹. Sultan II. Selim döneminden itibaren, sefere gitmek istemeyen bazı genç yeniçeriler, rüşvet ve iltimasla, su-yolu koruculuğu, dağ koruculuğu, kapıcılık vb. hizmetler almaya başladılar. O zamana kadar buna benzer hizmetlere sakat ve ihtiyar yeniçeriler ayrılırdı. Bazı yeniçerilerin şikâyet dilekçeleri göndermeleri üzerine, II. Selim yeniçeri ağasına bir hüküm göndererek, gençlerin geri hizmetlerde kullanılmayıp, bu işlere yaşlı ve sakatların verilmesini emretmişti¹¹⁰.

1623 tarihli ulufe defterinde, su-yolu hizmetinde kullanılan yeniçeriler de belirtilmektedir. Deftere göre, 1.ağa bölüğünden 16 akçe gündeliği olan Mehmed Halil Yenibahçe su-yolunda görevliydi. 5.başçavuş bölüğünden biri daha bu hizmetdeydi. Bunlardan başka, 45. bölükte 1 su yolu muhafızı, 50. bölükte 1 su-yolcu, 51. bölükte 1 su-yolcu ve 1 su-yolu muhafızı, 59.bölükte 1 su-yolu korucusu bulunuyordu. Ağa bölüklerinden sonra başlayan cemaat ortalarında da bazı isimlerin üzerinde, ağa bölüklerinde olduğu gibi, diğer hizmetlilerin yanısıra "hizmet-i râh-ı âb" kayıtlı şerhler olduğunu belirtmekte fayda var¹¹¹.

Görüldüğü gibi, su-yolu hizmetinde kapıkulu ocaklarından da yararlanılıyordu. Buna rağmen, büyük su tesisleri bulunan İstanbul'da her za-

¹⁰⁷ MD, Nu.42, s.256, 27/Ra/989

¹⁰⁸ MD, Nu.5, s.470, 27/Ş/973

¹⁰⁹ MD, Nu.35, s.357, 9/N/986 (Bkz.İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtında Kapıkulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara 1984, s. 124; M. Erdoğan, Mimar Davud, s. 202)

¹¹⁰ MD, Nu. 19, s. 135 (Bkz. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 478)

¹¹¹ Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, ss. 438-443

man daha çok su-yolcuya ihtiyaç duyulurdu. Özellikle, yeni bir su-yolu yapımına başlandığında veya büyük bir onarım işine girildiğinde, imparatorluğun diğer bölgelerinde bulunan yetenekli ustalar İstanbul'a çağırılırdı. 1564 tarihinde, İstanbul su-yollarının onarımı için, Rumeli'de Edirne, Üsküp, Siroz, Selânik, İnoz, Gelibolu ve Ferecik kadılıklarına, Anadolu'da Kastamonu, Taşköprü ve Zeytin kadılıklarına, oralarda ne kadar bennâ ve neccar varsa gönderilmesi emredilmişti^{112,113}. Aynı tarihte, Mısır beylerbeyine yazılan bir hükümde, İstanbul su-yollarının onarımında çalıştırılmak için, Mısır'dan acele 150 arka hamalı gönderilmesi buyurulmuştu¹¹⁴.

1564 yılında İstanbul'a Anadolu, Rumeli ve Mısır'dan bu kadar çok sayıda usta ve işçinin getirilmesinin önemli bir sebebi vardı. 1563'de Kırkçeşme su-yolu tesisleri henüz tamamlanmışken, şiddetli yağmurların yolaçtığı büyük bir sel baskınında Moğlava ve Güzelce kemerler yıkılmış ve birçok su-yolunda önemli hasarlar meydana gelmişti.

1586'da, Süleymaniye su-yollarının onarımında çalışan 150 adamın iâşesinin sağlanmasına dair Haslar kadısına gönderilen bir hükümden de, İstanbul su-yollarının ve kemerlerinin yapım ve onarımında, genellikle çok sayıda işçi çalıştırıldığı anlaşılmaktadır¹¹⁵.

Bölgelerarası işgücü dolaşımına en belirgin örneklerden biri de Mekke su-yollarının yapımıdır. Mekke su-yollarının yapımı için, Mısır, Halep ve Şam'dan çok sayıda usta ve işçi gittiği bilinmektedir. 1564'de, Mekke su-yolu emini İbrahim beye yazılan bir hükümde, Halep ve Şam'dan gönderilmesi emrolunan taşıyıcılarla ustalardan ne kadarının geldiği ve ne kadar malzeme hazırlandığı sorulmaktaydı¹¹⁶. 1568'de Mısır beylerbeyine gönderilen hükümlerde, Mekke su-yollarına hizmet etmek için, ehl-i kalemnden, çavuşdan, müteferrikadan ve bölük halkından gönüllü olanlara engel olunmayıp, icazet tezkeresi verilmesi¹¹⁷, eskiden İbrahim beyin emrinde çalışan "ehl-i vukuf" su-yolcularının, yeni su-yolu emini Mehmed beyin emrine tayin edilmesi buyurulmuştu¹¹⁸.

¹¹² *MD, Nu. 6, s.258, 27/Ca/972*

¹¹³ *MD, Nu. 6, s.322, 4/B/972*

¹¹⁴ *MD, Nu. 6, s.261, 27/Ca/972*

¹¹⁵ *MD, Nu. 61, s.49, 5/Ş/994*

¹¹⁶ *MD, Nu. 6 s.603, 972*

¹¹⁷ *MD, Nu. 7, s.341, 4/N/975*

¹¹⁸ *MD, Nu. 7, s.342, 4/N/975*

1574 yılında Mekke kadısına ve şerifine yazılan hükümlerden, Mısır gönüllülerinden ve Mısır tüfenkçilerinden çoğunun Mekke su-yollarında çalıştıkları anlaşılmaktadır. Anılan tarihte, su-yoluna hizmetleri sebebiyle bunlardan bazılarının maaşlarına zam yapılması istenmişti¹¹⁹.

Yukarıda anılan belgelerden şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Önemli su projelerinin uygulandığı bölgelerde hızla bir işgücü potansiyeli oluşturuluyordu. Ülkenin diğer bölgelerinden, yatırım yapılan bölgeye kalifiye eleman akımı sağlanıyordu. Böylece, şehirlerin imâr hareketlerinde büyük bir canlılık gözlenmiş, su-yolu, bend, kemer, çeşme, şadırvan, cami, hamam, kervansaray vb. birçok eserler meydana getirilmiştir.

XVI. Yüzyılda su işlerinde çalışanlardan bazılarının isimleri aşağıdaki listede belirtilmiştir:

Adı	Görevi	Anıldığı tarih	Belge
Hüseyn	Su-yolcu kâtibi	1505	Meriç *
Bıyıklı Zaim Ali	Su-yolcu	1506	"
Üsküplü Hamza	"	"	"
Hayreddin	"	1511	"
Kasım	Su-yolu mimarı	"	"
Hacı Muslihiddin	Su-yolcu	"	"
Hamza	"	1560	MD. 4
Budak	"	"	"
Nasuh	"	1565	MAD. 2775
Kasım	Su-yolcubaşı	"	"
Kasım	Su-yolu kâtibi	1568	MD. 7
Mehmed	Su-yolu mimarı	"	"
Yahya	"	"	"
Cemaleddin	Su-yolcu	"	"
Mehmed	Sumüşeyyidi	"	"
Hasan	Su-yolcu	1570	MD. 9
Abdullah Hüsrev	"	1574	MD. 25
Mustafa İlyas	"	"	"
Abdullah Mehmed	"	"	"
Haydar Ferruh	"	"	"

¹¹⁹ MD, Nu. 25, 112 ve 291, 982

* F.M.Meriç'in İstanbul Muallim Cevdet Kütüphanesinde 0.71 numarada bulunan farsça yazmaçan verdiği bilgilerden.

(Mısır gönüllülerinden)			
Hızır Mustafa	"	"	"
(Mısır gönüllülerinden)			
Yakut Haşîşi	"	"	"
Sinan Hasan	"	"	"
Hüseyin Abdullah	"	"	"
(Mısır tüfenkçilerinden)			
Abdullah İbrahim	Su-yolu mimarı	"	"
Mehmed Zeynelabidin	"	"	"
Mirza Çavuş	Su müşeyyidi	"	"
Ali Salih	"	"	"
Perviz	"	"	MD. 26
Dimitri Nikola	Su-yolcu	1576	MAD. 7534
Yani Petro	"	"	"
Nikola Varyur	"	"	"
Ferhad Abdullah	"	"	"
Sefer Abdullah	"	"	"
Ahmed Abdullah	"	"	"
Yusuf Abdullah	"	"	"
Hüseyin	"	"	"
Derviş Çavuş	"	1585	MD. 56
Nebi Çavuş	"	"	"
Behram	"	"	"

III— SU-YOLCULARININ SOSYAL DURUMLARI

1— *Görev ve Sorumlulukları*

Osmanlılarda ayrı bir meslek dalı olarak gelişme gösteren su-yolculuk, IV.Bölümde açıklamaya çalıştığım su-yolu nazırlığı bünyesinde kurumlaştıktan sonra daha düzenli bir hale geldi. Belli ücret karşılığı çalışan ve hassa su-yolcusu adı verilen saray su-yolcuları, doğrudan su-yolu nazırına bağlıydılar. Görevleri, saray su-yollarının bakım ve onarımını yapmak, korunmasını sağlamaktı. Mesleğinde ustalaşmış kişiler arasından seçilen saray su-yolcuları, su-yolu nazırının denetimi altında, eskiyen künkleri yenilerler, sarnıçların temiz tutulmasını sağlarlar, çeşme, şadırvan, hamam vb. yerlere verilecek suyun miktarını ölçerlerdi. Bunlar, gerektiği zaman mimarbaşı veya su-yolu nazırıyla beraber, bir su tesisinin yapımı veya onarımı için yapılacak harcamayı tahminde bulunurlardı. 1565 yılında, Sultan II. Bayezid'in Üsküdar'da bulunan imâretine gelen

su-yolunun onarım masrafını tahmin heyetinde su-yolcu ustası Nasuh da bulunuyordu¹²⁰.

Vakıf kadrolarında da devamlı veya gerektiği hallerde su-yolcular bulunurdu. Bunlar vakıf mütevellilerine bağlı olarak görev yaparlardı. Bir su-yolcu kadrosu boşaldığı zaman yeri, ancak su-yolu nazırının izniyle doldurulabilirdi. 1566'da, bu kurala uyulmadığı için, kadrosunda su-yolcu bulunduran evkaf mütevellilerine bir hüküm yazılmıştı. Hükümde, su-yolu hazırı Hasan'ın "benüm marifetümsüz" yani kendisinden izinsiz, boşalan su-yolculuğu kadrolarına yeteneksiz kişilerin alındığını, bu sebeple su-yollarının harab olduğunu bildirmesi üzerine, su-yolculuk hizmetine su-yolu nazırının izniyle usta su-yolcuların tayin edilmesi emredilmişti¹²¹.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, su-yollarına yakın olan bazı köylerin halkından da, çeşitli vergi afları karşılığında su-yolu hizmetinde yararlanırdı. Bunların görevi, künk ve kanalları temiz tutmak, su-yoluna zarar verilmesini önlemek, yağmur ve selden bozulan yerleri onarmaktı. Kendilerine bu tür sorumluluklar verilmiş köylerin halkı, görevlerini aksatmadan tarımla veya ticaretle uğraşabilirlerdi.

Su-yolcularının görevlerinden biri de, su-yollarına zarar verecek faaliyetleri önlemektir. Kanunlara göre, su-yollarına belirli bir uzaklık içinde (bu uzaklık su-yolunun her iki yanından 3-5 arşın arasında değişen yerin boş bırakılmasıyla belirlenmekteydi) tarımla uğraşmak veya bina yapmak yasaktı. Buna rağmen, zaman zaman, bağ ve bahçe kürmek, ağaç dikmek ve ev yapmak suretiyle bu yasaklara uymayanlar olurdu. Bunları uyararak, dinlemeyenleri merkezi idareye bildirerek yasalara uyulmasını sağlamak su-yolcunun göreviydi. 1570'de İstanbul kadısına¹²² ve Eskiil kadısına¹²³, 1572'de Galata kadısına¹²⁴ ve Haslar kadısına¹²⁵ gönderilen hükümlerde, su-yollarının 3-5 arşın yakınında ziraat yapılmaması, su-yoluna zarar verecek faaliyetlerden kaçınılması, emirlere uymayanlar hakkında yasal işlemlerin yapılması buyurulmuştu.

Su-yolcular su kaynaklarını, bendleri, su-yollarını, künklerin döşendiği yerleri ve su dağıtım şebekesini çok iyi bilirlerdi. Bunlar bilgilerini, çırak-

¹²⁰ MAD, Nu. 2775, s.365, 13/Ra/973 (Bkz.Ekler belge II)

¹²¹ MAD, Nu. 2775, s.1185, 3/N/973 (Bkz.Ekler, belge III)

¹²² MD, Nu. 14, s.531, 39/Ca/978

¹²³ MD, Nu. 9, s.4, 15/N/977 (Bkz.Ekler, belge V)

¹²⁴ MD, Nu. 12, s.570, 7/Za/979

¹²⁵ MD, Nu. 12, s. 533, 24/Z/979

lık ve kalfalık gibi meslek kademelerinden geçerek kazanırlardı. Oral Onur su-yolcuların bazı niteliklerini şöyle dile getirmektedir: “Özellikle kent içinde çalışırlar. Suların kent içinde doğru olarak akışını sağlarlar. Ayrıca kanallar üzerinde bazı önemli onarımları üstlenmişlerdir. Bu yüzden su-yolcuları iyi bir sanatkârdır...namuslu ve çalışkan kimseler olduğu gibi, bu sanatı babadan oğula geçirirler. Bir su-yolcunun bilgi ve becerisini çocuklarına aktarması bu işin bir aile sanatı olduğunu gösterir...”¹²⁶

Sefer zamanında da su-yolcuların yapacakları görevler vardı. Diğer ustalarla birlikte orduya katılırlar ve günümüzün istihkâm bölüklerinin bazı görevlerini yerine getirirlerdi. 1596 Avusturya seferine katılanlar arasında 3 hassa su-yolcusu da bulunuyordu. Bunlar, 10 hassa mimarı, 40 demirci, 87 bennâ ve neccâr, 100 lağımçı ve 10 bıçkıcı ile beraber hassa mimarlarından İsmail’in emri altındaydılar¹²⁷. Hassa mimarbaşı Davud Çavuşun arzıyla Cebecibaşıya, sefere giden esnafın gerekli malzemesinin yüklenme ve taşınma işlerine yardımcı olması buyurulmuştu.

Cephelerdeki ordugâhlarda devamlı olarak bulunan ordu esnafı arasında yer alan su-yolcuların görevi, ordunun suyunu temin etmek, yol kenarlarına çeşmeler yapmak, nehirlere üzerine köprü kurulmasına yardımcı olmaktı.

2 — Vergi Muafiyetleri

Su-yolculuk görevine atananların yaptıkları hizmetin karşılığında bazı vergilerden muaf tutulduklarından daha önce de söz etmiştik. Bunların ellerinde, vergi memurlarına karşı haklarını savunabilmek için görevlerini ve muafiyetlerini belirten padişah beratları bulunurdu.

Hortaç dağından Selanik’e gelen su-yolunun bakım ve onarımından sorumlu Suyolu adındaki köyün halkı, hizmetlerinin karşılığında *öşr-i şeriyeye*, *rûsum-ı örfiyye* ve diğer *tekâlif-i divaniye*’den muaf tutulmuşlardı¹²⁸. İstanbul’a gelen Kâğıthane su-yollarında hizmet veren 11 köyün müslüman, hıristiyan veya karışık olan halkı da *haraç*, *ispence*, *avârtz-ı divâniye* ve *tekâlif-i örfiyye* gibi vergilerden affedilmişlerdi¹²⁹.

¹²⁶ Onur, *Edirne Su Kültürü*, s.51

¹²⁷ A.Refik, “*Mimar Davud*”, s.15

¹²⁸ *MAD, Nu. 2775*, s. 66, 9/M/973 (Bkz. Orhonlu, *Osmanlı. Şehircilik*, s. 79)

¹²⁹ *MAD, Nu. 7534*, s. 247, 24/S/984 (Bkz. Ekler, belge XVIII)

Su-yolcu hizmetinin ağır olmadığı yerlerde bu muafiyetler değişiklik gösterirdi. Bazı önemli bölgelerde ise, vergilerden başka diğer angaryalardan da muaf tutulurlardı. 1576'da İstanbul Hadımköyü'nden Hüseyin adındaki su-yolcu, "emr-i şerif" ile su-yolu hizmetinde iken kendilerine "miri çayır" hizmeti teklif edildiğini bildirerek şikâyetle bulunmuştu. Bunun üzerine Haslar kadısına bir hüküm gönderilerek, görevlerini kusursuzca yapan su-yolculara başka hizmet teklif edilmemesi bildirilmişti ¹³⁰. Aynı yıl, yapılan şikâyetler üzerine, su-yolculardan padişah ahırını için arpa ve saman istenilmemesi ¹³¹, görevlerini aksatmadan ticaretle uğraşanların vergi muafiyetlerine dokunulmaması emredilmişti ¹³².

Ellerinde görevlerini ve vergi muafiyetlerini gösteren padişah beratına sahip olan su-yolcuları, vergi memurlarının baskıları karşısında şikâyetle bulunabilmek için bu belgeleri gösterirlerdi. Ancak, yapılan şikâyetlerin doğruluğunu öğrenebilmek için merkezi hükümet sadece beratları incelemekle yetinmemiş, aynı zamanda bölgede bu işle ilgili kimselerin fikirlerine de başvurmuştur ¹³³.

3 — Su-Yolu Ücretleri

Su-yolculara, vergi aflarından başka yaptıkları işin önemine göre belirli bir ücret veya dirlik verilirdi. vakıf kadrolarında bulunan su-yolculara maaşları, çalıştıkları gün sayısına göre vakıf yönetimi tarafından akçe olarak ödenirdi. Saray su-yolcularına ise belli bir maaş veya maaşlarına karşılık tımar verilirdi. 1564'de Mısır beylerbeyine gönderilen bir hükümde "su-yolu hizmetinde olan İbrahim bey ile Mısır kullarından su-yolu hizmetinde olan otuz nefere ikişer akçe terakki ve kendü ademlerinden onbeş nefere ibtida düşenden birer kul gedüğü" verilmesi buyurulmuştu ¹³⁴. 1570 yılında da, Mekke su-yollarında çalışan 19 su-yolcuya gedikler dağıtılmıştı ¹³⁵. 1585'de ise, Revan su-yolu hizmetinde olan Behram'a tımar verilmiş ¹³⁶, Tebriz su-yolunda hizmet gören Hüseyin ve Nebi çavuşların zeametlerine 3.000'er akçe zam yapılmıştı ¹³⁷.

¹³⁰ MAD, Nu. 7534, s.175, 14/S/984

¹³¹ MAD, Nu. 7534. s.758, 2/Ca/984

¹³² MAD, Nu. 7534, s.142, 28/M/984

¹³³ Orhonlu, *Osmanlı. Şehircilik*, s. 80

¹³⁴ MD, Nu.6, 209, 972 (Bkz.Ekler, belge IV)

¹³⁵ MD, Nu.9, s.70, 18/L977

¹³⁶ MD, Nu.56,s.3, 25/L/993

¹³⁷ MD, Nu.56, s.42 ve 199, ../L/993

Yeni bir su-yolu bitirildiği zaman, suyun geldiği müjdesini getirenlerle, su-yolu yapımında çalışanlara çeşitli hediyeler verilir ve ihsanlar yapılırdı. 1505 yılı sonlarında, Sultan II. Bayezid Camii ve imâreti tesislerinin su-yolu tamamlandığı zaman, emeği geçenlere bolca hediye ve bahşişler dağıtılmıştı. Suyun II. Bayezid Camiine geldiğini müjdeleyen su-yolcu Mehmed ile yeniçeri Bayram'a 1000'er akçe ile nakışlı Bursa kumaşından birer kat elbise, yeni su-yolunun yapımında çalışan 21 su-yolcuya 1000'er akçe, su-yolu kâtibi Hüseyin'e getirilen su için düşürdüğü tarihten dolayı 1000 akçe ile Bursa'nın benek kumaşından bir kat elbise hediye edilmişti¹³⁸. Yeni su-yolunun sevinciyle hediye dağıtımı 3 ay boyunca devam etmişti. Bu süre içinde, 7 Hassa su-yolcu çırağına (*Cemaat-ı şagırdân-ı hademe-i râh-ı âb-ı Hassa*) 427 akçe, su-yolu masraf emini (*emin-i harc-ı râh-ı âb-ı cedid*) Mehmed'e 2000 akçe ile benek elbise, su-yolcu Bıyıklı Zaim Ali'ye 1000 akçe ile benek elbise, su-yolcu Hamza'ya nakışlı Bursa kumaşından bir elbise verilmişti¹³⁹.

1572 tarihinde Mekke su-yolları tamamlandığı zaman da buna benzer hediye ve ihsanlarda bulunulmuştu. Arafat suyunun Mekke'ye ulaştığını müjdeleyen Mısır müteferrikalarından Nâsır ile Mekke şerifine ve Kadı Hüseyin'e birer hil'at gönderilmiş, ayrıca Kadı Hüseyin'in müderrislik görevine 50 akçe zam yapılmış ve kendisine "Şeyh'ül-harem"lik tevcih edilmişti¹⁴⁰.

Su-yolcu ücretleri hakkında, vakıfların muhasebe kayıtlarında ve şer'iyye sicillerinde de bazı önemli bilgilere rastlanmaktadır. Bursa şer'iyye sicillerinde, yapımı 1508'de tamamlanan Bursa kervansarayı (Pirinç Hanı) Su-yollarına, Şirmerd adlı su-yolcunun günde 2 akçe ile tayin edildiği, 1511'de onun ölümüyle boşalan görevin Hacı Muslihiddin adlı su-yolcuya verildiği kayıtlıdır¹⁴¹. Özellikle Ömer Lütfi Barkan'ın XV. ve XVI. yüzyıl muhasebe kayıtlarıyla ilgili incelemeleri, su-yolcu ücretleri konusunda da bilgi vermektedir. Anılan muhasebe bilânçolarından birkaçını şöylece gösterebiliriz.

Fatih İmâreti 1489-1490 muhasebe Bilânçoları, imaret görevlileri arasında yer alan su yolcu ücretleri¹⁴²:

¹³⁸ Meriç, "Bayezid Camii mimarı...", s.54

¹³⁹ Meriç, "Bayezid Camii Mimarı..." s.55

¹⁴⁰ MD, Nu. 19, s. 354, 16/R/980 (Bkz. Ekler, belge VI)

¹⁴¹ Meriç, "Bayezid Camii mimarı...", s.40 (Dipnot 18, Bursa Müzesi Arşivi, sicil 23 sayfa 61)

¹⁴² Barkan, "Fatih Camii ve İmâreti...", ss. 322-323

Adı	Çalıştığı Gün	Gündeliği	Toplam
İbrahim (Su-yolcu kâtibi)		6 akçe	-
Hızır Rum (Su-yolcu)	256	7 akçe	1792 akçe
Süleyman (")	-	7 akçe	-
İskender Rum (")	193	6 akçe	1158 akçe
Hızır Bosna (")	193	5 akçe	965 akçe
Hamza Bursa (")	262	4 akçe	1048 akçe
9/B/895'de ölmüş			
Hamza Belgrad (Silivri su-yolu tamircisi)	67	4 akçe	268 akçe

Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 yıllarına ait muhasebe bilânçolarında, görevliler arasında yer alan su-yolcuların ücretleri¹⁴³:

Adı	Çalıştığı Gün	Gündeliği	Toplam
İskender (Su-yolcu, 5/S/896'da ölmüş)	284	7 akçe	1498 akçe
Hamza (Su-yolcu çırağı,	53	3 akçe	159 akçe
Ali Bosna (Su-yolcu)	-	4 akçe	-
Hamza (")	73	4 akçe	292 akçe
Hamza Ankara (")	-	8 akçe	-
(17/B/895'de ölmüş ve yerine Ahmed tayin edilmiş)			

Süleymaniye Camii ve İmaretî tesislerine ait yıllık muhasebe bilânçosu (1585-1586) kayıtlarında, tesislerde toplam 936 kişinin çalıştığı, bunlardan 42 kişinin su-yolu hizmetinde görevli olduğu yazılıdır. Bu 42 kişinin aldıkları gündelik toplam 175 akçe olup, yılda 63.000 akçe tutmaktadır. Bu ise, bilânçoda 1.237.546 akçe olarak gösterilen toplam personelin yıllık maaşlarının % 5'i civarındadır. Anılan muhasebe kaydında su-yolcuların dağılımı şu şekilde gösterilmektedir¹⁴⁴:

¹⁴³ Barkan, "Ayasofya Camii ve...", s. 356

¹⁴⁴ Barkan, "Süleymaniye Camii' i ve İmaretî..." ss.109-161

Cemaat-ı	Neferen	fi yevm	fi 12 eşhür
a) Râh-ı âbiyân-ı Cami'-i şerif ve çeşme-hâ-ı Hisarlu ve Cami'-i Cihangir	15	59 akçe	21.240 akçe
b) Râh-ı âbiyân-ı Kağıdhâne	17	74 akçe	26.640 akçe
c) Mutemedân-ı Râh-ı âbiyân-ı Kağıdhâne ve kâtib-i meremmat	4	22 akçe	7.920 akçe
d) Bennayân ve neccarân-ı râh-ı âb-ı Kağıdhâne	3	11 akçe	3.960 akçe
e) Meremmetçiyân-ı cisr-i Çekme-i kebir ma'a râh-ı âbi ve kârbansarayı	3	9 akçe	3.240 akçe
(Toplam)	42	175	63 000

Tabloda görüldüğü gibi 1585/1586 yıllarında bu tesislerde çalışan su-yolcuların ücretleri ortalama 3-5,5 akçe arasında değişmektedir.

Su-yolculara, maaşlarına karşılık tımar da verilebilir ve yaptıkları hizmetin önemine göre gelirlerine zamlar yapılırdı. 1573'de Hassa su-yolcularından Hüseyin Abdullah, Mustafa İlyas ve Abdullah Mehmed adlarındaki üç su-yolcuya, gündelikleri olan 5'er akçeye karşılık 3.000'er akçelik tımarlar verilmişti ¹⁴⁵. 1574'de Abdullah Hüsrev'e de, 5 akçe gündeliğine' bedel 3.000 akçelik tımar buyurulmuştu ¹⁴⁶.

25 numaralı Mühimme defterinde, 1573-1574 yıllarında Mekke su-yollarında çalışanlara verilen ücretler ve yapılan zamlarla ilgili çeşitli hükümler vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Mısır müteferrikalarından, su-yolu mimarı Mehmed oğlu Zeynel Abidin'in 20 akçe olan ücretine 5 akçe zam verilmesi ¹⁴⁷, Mısır çavuşlarından, su-yolu mimarı Medine'li Abdullah oğlu İbrahim'in maaşına 15 akçe zam yapılması ¹⁴⁸, Arafat su-yolunda çalışan Yakut Haşîşî'nin maaşına 10 akçe zam ¹⁴⁹, Mısır gönüllülerinden Hızır oğlu Mustafa'ya 3 akçe zam ¹⁵⁰, Mısır kullarından Sinan oğlu Hasan'a 2 akçe zam ¹⁵¹, yapılmasıdır.

¹⁴⁵ MD, Nu. 25, s.11, 24/Ş/981

¹⁴⁶ MD, Nu. 25, s.106, 13/Z/981

¹⁴⁷ MD, Nu. 25, s.112, 21/Z/981

¹⁴⁸ MD, Nu. 25, s.258, 21/Ca/982

¹⁴⁹ MD, Nu. 25, s.266, 3/C/982

¹⁵⁰ MD, Nu. 25, s. 277, 13/C/982

¹⁵¹ MD, Nu. 25, s.285, 18/C/982

Mekke ve Medine su-yollarının yapımına Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarında başlanmıştı. Büyük emek ve harcamalardan sonra gerçekleştirilen, yapımı yaklaşık 8 yıl (1564-1572) süren Hicaz su-yollarıyla, Mekke ve Medine bol suya kavuşturulmuş ve hac ziyaretlerine gidenlerin su sıkıntıları büyük ölçüde çözümlenmişti¹⁵². Hicaz su-yollarıyla ilgili, tutulan kayıtlar ve yazışmalar, su-yolculuk konusuna da ışık tutucu mahiyettedir. Bu yazışmalardan, su-yolculara, yaptıkları hizmet karşılığı maaş veya dirlik verilmesinden başka, ayrıca erzak da verildiğini öğreniyoruz.

1568'de Mısır beylerbeyine yazılan bir hükümde, Mekke su-yolunda çalışanlara, Mısır anbarından her sene 1500 *erdeb* buğday, 100 erdeb bakla mercimek, nohut ve pirinç verilmesi buyrulmuştu¹⁵³. Aynı yıl Medine kadısına, su-yolcu Cemaleddin'e, Mısır'dan gönderilen üründen günde 1 kadeh verilmesini¹⁵⁴, Mısır beylerbeyine ve defterdarına ise, Mekke su-yolu emini Mehmed'in salyânesinin Cidde ürününden verilmesini emreden hükümler gönderilmişti¹⁵⁵. 1577'de Mekke su-yolu nazırı Mustafa, beratında kayıtlı olmadığı için hakkı olan ürünü alamadığını arzetmiş, bunun üzerine Mısır beylerbeyine gönderilen bir hükümde "su-yolu nazırı olanların ciraye-i hasdan yevmi beş kadeh ciraye ve yılda iki erdeb aliki" olduğu belirtilerek adı geçene de aynı şekilde verilmesi buyurulmuştu¹⁵⁶.

Bayramlarda ve dini günlerde halkın, diğer esnalara yaptıkları gibi su-yolculara da yardımlarda ve hediyelerde bulunmaları âdetti. Saraya bağlı bir su-yolcu aylığıyla beraber, günde bir çift fodla, erz, zeytinyağı, soğan, tuz, fasulye, et, yağ ve mumdan ibaret erzak alırdı¹⁵⁷. Vakıf su-yollarında çalışan su-yolcular, vakıf kadrolarında bulunmasalar bile imâretten yemek yiyebilirdi¹⁵⁸.

Su-yolcu ücretlerinde değişik tarihlerde dengesizlikler göze çarpar. Örneğin, Sultan II. Bayezid devrinde bir su-yolcunun gündeliği ortalama 6 akçe iken, 1631 yılında Manisa'da Sultan Murad Han Sarayının su-yolculuğuna Ahmed oğlu Hasan, ölen Habib'in yerine gündeliği 2 akçe ile

¹⁵² N.Göyünç. "Some Documents Concerning the Ka'ba in the XVI th Century", *Sources for the History of Arabia*, Part 2 (Riyad 1979), ss. 177-181

¹⁵³ *MD, Nu. 7*, s.341, 4/N/975

¹⁵⁴ *MD, Nu. 7*, s.256, 15/B/975

¹⁵⁵ *MD, Nu. 7*, s.342, 4/N/975

¹⁵⁶ *MD, Nu. 31*, s.335, 23/B/985 (Bkz.Ekler, belge X)

¹⁵⁷ Nirven, *İstanbul Suları*, s.149

¹⁵⁸ Ünver, "*Fatih külliyesine Ait...*" s.43

tain edilmişti¹⁵⁹. Ancak, kıyaslama yaparken çeşitli vergi aflatını da gözönüne almak gerekir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında akçenin değerinde büyük düşüşler olmuş, bu durum sabit ücretlileri güç durumda bırakmıştı. Açık deniz yollarının bulunuşu, yeni keşfedilen kıt'alar ve bununla başlayan sömürgecilik hareketleri Avrupa'da merkantilizmi başlatırken Osmanlı İmparatorluğunda büyük bir ekonomik krize yolaçmıştı. "Milletlerarası kıymetli madden akışlarının, devamlı savaşlar dolayısıyla devletin yaptığı büyük harcamaların ve ticari hareketlerin hacim ve süratinde meydana gelen değişiklikler ve hızlı nüfus artışı gibi türlü sebeplerle fiyatlar durmadan yükseliyordu"¹⁶⁰. Özellikle 1585 tarihinden sonra fiyatların birden tırmanması, sabit gelirli ve halkı zor durumda bırakmıştı. Edirne kadılığına ait tereke deterlerine göre 1540-1555 tarihleri arasında buğdayın kilesinin fiyatı ancak 6-10 akçe değiştiği halde, 1566-1573 arası 9-20 akçe, 1597-1607 arası ise 40-65 akçeyi bulmuştu¹⁶¹.

Daha önce sözettiğimiz su-yolcu ücretleri ile anılan dönemlerde yiyecek fiyatlarını karşılaştırsak, su-yolcuların geçim durumları ve alım güçleri hakkında aydınlatıcı bir fikir edinmek mümkün olabilir.

XIX. yüzyıldan sonra, gerek su-yolcu sayısındaki artış gerekse ücretlerin yetersizliği, su-yolculuk kurumunda bozulmalara yolaçmıştı. Su-yolcuların, halktan para toplayabilmek için bizzat kendilerinin su-yollarını bozdukları iddialarına rastlanıyordu. 1826 tarihli "ihtisab ağalığı nizamnamesi"nde, su-yolcuların su-yollarını bozarak halka zulüm ettiğiinden, su nazırlarının bunlara göz yumduğundan, gereğinden fazla su-yolcuların başka işlere yerleştirilmesinden söz edilmektedir. Ayrıca, su-yolcuların kendilerine mahsus bıçaktan başka herhangi bir silah taşımamaları belirtilmektedir¹⁶². Münir Aktepe, İzmir Suları ile ilgili bir makalesinde "halk mevcut vakıf su-yolcuların (künkler kırıldı, yollar bozuldu) diye sık sık kendilerinden toplamış oldukları paralardan artık usanmışlardı" demektedir¹⁶³. İzmir'de

¹⁵⁹ M.Ç.Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı Âmire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941, ss. 35-36

¹⁶⁰ Barkan, "XVI.Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Bellelen*, c.XXXIV-136 (Ankara 1970), s. 574

¹⁶¹ Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na ait Tekere Defterleri (1548-1569)", *Belgeler*, c.III, sayı: 5-6 (Ankara 1986), s.447

¹⁶² A.Şeref, "İhtisab Ağalığı", *TOEM*, 2.sene cüz 7-12 (İstanbul 1327), s. 648

¹⁶³ M.Aktepe, "İzmir Suları Hakkında Bir Araştırma" *Tarih Dergisi*, Sayı 30, (İstanbul 1976).ss.135-178

yayımlanan 1893 tarihli Hizmet Gazetesinde de, Namazgâh mahallesinde hane sahiplerinden tamir parası almak düşüncesiyle, su mecralarının su-yolcular tarafından tıkandığı iddia edilmekteydi¹⁶⁴.

IV — SU-YOLU NAZIRLIĞI

1 — *Su-Yolu Nazırlığının Kuruluşu*

Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, su-yollarına yapılan büyük yatırımlar, özellikle Kırkçeşme tesislerinin yapımla su işlerinde görülen artış, bu alanda bir kurumlaşmaya yolaçtı. Su-yolu nazırlığı kurulmadan önce, su-yolcuların bağlı olduğu küçük çapta bir su-yolcubaşı veya su-yolcu ağalığı bulunuyordu. Bunlar mimarbaşı veya şehremininin kontrolü altındaydılar. Ancak şehirlerdeki imâr hareketlerinde görülen artış ve su faaliyetlerindeki büyüme su-yolcu esnafının sevk ve idaresinin yetersizliğini ortaya koydu. İşte bu sebeple Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde bir *su-yolu nazırlığı* kuruldu. 25 Mart 1566 tarihli bir hüküm ilk kez su-yolu nazırlığının varlığını belgelemektedir¹⁶⁵. Anılan belgede, Kağıthane ve Kırkçeşme su-yolu nazırı olan saray müteferrikalarından Hasan'ın arzı üzerine, su-yolcu tayinlerinin su-yolu nazırının onayıyla yapılması emredilmektedir. 28 Nisan 1566 tarihli bir başka belgede de, su-yolu nazırının su-yolu onarımı için 2.000 künk alınmasını arzettiği belirtilmektedir¹⁶⁶.

Bu tarihten sonra, arşiv belgelerinde, suyla ilgili hemen hemen bütün işlerde su-yolu nazırı (Su nazırı)'nın adı geçmektedir. Bu belgelerden su-yolu nazırlarının yaptıkları işleri, görev ve sorumluluklarını, su işlerine verilen önemi, su projelerine yapılan yatırımları ve daha birçok hususu öğrenmek mümkündür.

İlk su-yolu nazırı olarak kabul edilen Hasan Ağaya yazılmış bir hükmün tarihinin yanlış değerlendirilmesi su-yolu nazırlığının kuruluş yılının 1564 olarak bilinmesine yolaçmıştır. Anılan belgede Hasan Ağaya, boşa akan mahalle çeşmelerine burma lüleler taktırması emredilmişti¹⁶⁷.

¹⁶⁴ *Hizmet Gazetesi*, 7 Zilhicce 1310 (İzmir 1893)

¹⁶⁵ *MAD, Nu.2775*, s.1185, 3/N/973 (Bkz.Ekler, belge III)

¹⁶⁶ *MAD, Nu.2775*, s.1401, 8/L/973

¹⁶⁷ *MD, Nu.6*, s.576, Gurre-i Muharrem 976 (Ahmet Refik bu belgeyi Gurre-i Muharrem 972 tarihiyle yayımlamış ve onu kaynak olarak alan yazarlar tarafından, bu tarih esas alınarak, su-yolu nazırlığının kuruluşu 1564 olarak kabul edilmişti. Başbakanlık Arşivi'nde yaptığım araştırmada, 7 numaralı Mühimme Defteri başka bir araştırmacı üzerinde kayıtlı bulunduğundan

Ancak 1566 tarihinden önce su-yolu nazırlığının varlığıyla ilgili hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Ağustos 1565 tarihli bir belgede "su-yolcubaşı" ¹⁶⁸, kasım 1565 tarihli bir başka belgede "su-yolu mimarı" ¹⁶⁹ deyimleri geçmesine rağmen, su-yolu nazırından hiç söz edilmemektedir. 1566 tarihinden sonra ise deyim yerleşmiş olmalı ki, Mekke su-yolu eminlerine bile su-yolu nazırı denilmeğe başlanmıştır. Mısır beylerinden olup, 1564'de Mekke su-yolu emini olarak adı geçen İbrahim beyden ¹⁷⁰, 1568 tarihinde ölen su-yolu nazırı diye söz edilmektedir ¹⁷¹. İbrahim beyden boşalan göreve getirilen eski Mısır defterdarlarından Mehmed bey de, önceleri su-yolu emini diye anılırken, bu tarihten sonra kayıtlarda su-yolu nazırı olarak geçmektedir ¹⁷². 1577 tarihli bir belgeden, Medine'de de bir su-yolu nazırı bulunduğu anlaşılmaktadır ¹⁷³.

Osmanlı İmparatorluğunda İstanbul ve Hicaz bölgesi dışında başka bir yerde su-yolu nazırı ünvanı taşıyan bir makama -tarayabildiğim defterlerde- rastlanmamaktadır. Mekke ve Medine su-yolu nazırlarının bölgesel nitelikli olduğu düşünülerek bir yana bırakılırsa, imparatorlukta su işlerinin tek elden, İstanbul'da bulunan su-yolu nazırları tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Bununla beraber, gelişmiş ve özellikle su işlerinin yoğun olduğu bölgelerde, su-yolcuların sevk ve idaresinden sorumlu makamlar olduğu da bilinmektedir. Örneğin, 1568 tarihli bir belgede Halep'te Mehmet adlı birinden *su müşeyyidi* diye söz edilmektedir ¹⁷⁴. 1566 tarihinden önceki belgelerde, su-yolcu üstadı, su-mimarı, su-yolcubaşı ünvanlarına daha sıkça rastlanmaktadır.

Su-yolu nazırlığı kurulmadan önce su-yolcular, diğer inşaat esnafları gibi şehremini ve mimarbaşının denetimi altında çalışırlardı. Fatih kanun-nâmesi'nde mimarbaşından söz edilmemesine rağmen, şehremininin rütbe ve maaşıyla elkâbı hakkında açıklamalar vardır. Kanun-nâme'ye göre, şeh-

---

belgeyi göremedim. Ancak 7 numaralı MD kataloğunda en erken tarihli belge 975 tarihine ait olduğuna göre ve diğer örneklerde gözönüne alındığında, Refik'in yayınladığı tarihin hatalı olduğu anlaşılır. Bkz. A.Refik, hicri onuncu Asırda İstanbul hayatı, s.18) (Bu makale basım sırasında iken belgenin aslını görmem mümkün oldu. Gerçekten de asıl tarih 976'dır.)

¹⁶⁸ MAD, Nu. 2775, s.66, 9/M/973 (Bkz.Ekler, belge I)

¹⁶⁹ MAD, Nu. 2775, s.365, 13/Ra/973 (Bkz.Ekler, belge II)

¹⁷⁰ MD, Nu.6,s.603, 972

¹⁷¹ MD, Nu.7, s.681, 16/S/976

¹⁷² MD, Nu.7, s.680, 16/S976

¹⁷³ MD, Nu.33, s.62, 1/N/985

¹⁷⁴ MD, Nu.7, s.922, 3/C/976

remininin rütbesi Defterdar Emininden küçük, Reisülküttâb'dan ise daha büyüktü. Toplantılarda Defter Emmini ile beraber Bölük Ağalarının baş tarafında otururdu. Terfi ederse Defterdar olurdu¹⁷⁵. Şehreminilerin esas görevlerinden biri sarayda ve şehirde hükümete ait inşaat ve tamirat işlerine nezaret etmek, çalışanların ücretleriyle ilgili hesapları tutmaktı. Osman Ergin, bazı yazarların şehremini ünvanı ve görevinin İstanbul'un fethinden sonra Bizanslılardan Osmanlılara geçtiğinden sözettiğini belirterek, Osmanlı ve Bizans şehreminliğinin isim benzerliğinden başka bir ilgisi bulunmadığını açıklar¹⁷⁶. Ergin bu yargıya, Mehmed Ziya'nın "*İstanbul ve Boğaziçi*" adlı eserinde geçen, bazı surların üstündeki levhalarda yeralan ifadeleri gözönünde tutarak varmıştır¹⁷⁷. M.Fuad Köprülü'ye göre ise, şehremini ünvan ve görevinin Bizanstan alındığı iddiası tamamen asılsızdır. Ona göre, Osmanlı şehreminliğinin Bizansın Eporchia'sıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bizanstinistler 1271 (1854)'den sonra kurulmuş olan İstanbul şehreminetini dikkate alarak, bu belediye teşkilâtını eskiden beri devam edip gelen bir müessese zannettikleri için böyle yanlış bir fikre kapılmışlardır¹⁷⁸.

Şehreminleri, hükümete ait yapı ve onarım işlerinin genellikle harcamalar yönüyle ilgilenirlerdi. İşin tekniğinden mimarbaşılar sorumluydular. Mimarbaşılar, saraya ait yapı ve onarım işlerinden başka, köprü, su-yolu, su bendi gibi yapıların fenni kontrolünden de yükümlüydüler.

XVI. yüzyılda, ülke nüfusundaki artışa paralel olarak, imâr hareketlerinin de yoğunlaşması, bu alanda söz sahibi olanları biraraya toplayacak bir makam oluşturulmasını gerektirmişti. Bu amaçla, su-yolu nazırlığının kuruluşundan sonra "*Tamirat Ambarı Takımı*" adıyla anılan bir grub meydana getirildi. Topkapı Sarayında Yalı Köşkü ile Sepetçiler Kasrında makamı bulunan bu grub, aşağıda belirtilen kişilerden oluşuyordu¹⁷⁹:

- 1 - Şehremini
- 2 - Mimarbaşı
- 3 - *Su-yolu Nazırı*
- 4 - İstanbul Ağası
- 5 - Kireçcibaşı

¹⁷⁵ *Kanun-nâme-i Âl-i Osman*, İstanbul 1330, s. 18

¹⁷⁶ O.Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1330, ss. 1358-1359

¹⁷⁷ M.Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi*, c. 1, İstanbul 1336, s. 272

¹⁷⁸ M.F.Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981, ss.

175-176

¹⁷⁹ Tayyar-zâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, c. 1, İstanbul 1293, s. 290

- 6 - Ambar Müdürü
- 7 - Ambar Birinci Kâtibi
- 8 - Sermimar
- 9 - Mimar-ı sâni
- 10 - Tamirat Müdürü

Bu grubdan, kireçbaşı, ambar müdürü, ambar birinci kâtibi ve tamirat müdürü hem mimarbaşının hem de şehremininin emri altındaydı. Bu durum, şehremini ve mimarbaşının zamanla yetki ve sorumluluklarının birbirine karışmasına yolaçtı. Nihayet 1831 tarihinde her iki ünvan da kaldırılarak yerine, "Ebniye-i Hassa Müdürlüğü" adıyla yeni bir memuriyet kuruldu ¹⁸⁰.

Su-yolu nazırlığı mimarbaşılığa yükselmek için çıkılması gereken bir basamaktı. Mimar Davud ağa, Mimar Dalgıç Ahmed Paşa, Mimar Mehmed ağa gibi ünlü mimarlar, hep su-yolu nazırlığından yükselerek mimarbaşı olmuşlardı. Emrinde başta mimar-ı sani olmak üzere sayısız hassa mimarı, kethüda ve çavuş çalıştıran mimarbaşına, diğer inşaat ve tamirat şefleri arasında en yakın olanı su-yolu nazırıydı. Bu durum, diğer inşaat faaliyetlerine göre su işlerinin çok gelişmiş bir kol olduğunu ve su-yolu nazırlarının hassa başmimarından sonra mesleğinde en çok ilerlemiş kişiler arasından seçildiğini göstermektedir ¹⁸¹. Orhonlu, "su-yolu mimarı deyimi göstermektedir ki su-yolları ve kanalların yapımı özel bir mimari dalı olarak gelişmiştir ve bu alanda tanınmış kişiler de üstâd adıyla anılmışlardır. Su-yolcu nazırı bu alanda imparatorlukta en yetkili otorite idi" demektedir ¹⁸².

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, su-yolu nazırları "dergâh-ı muallâ çavuşlarından" veya "dergâh-ı muallâ müteferrikaları" arasından tâyin edilirdi. Bunlara "ağa" veya "çavuş", bazan da "bey" diye hitap edilirdi (Hasan Ağa, Davud Çavuş vb.). Mekke su-yolu nazırlarına ise Bey denilirdi. Mekke su-yolu nazırlarından İbrahim Bey'in, Mısır'da sancak sahibi emirlerden ¹⁸³, Mehmed Bey'in, eski Mısır defterdarlarından olması ¹⁸⁴, su-yolu nazırlığı görevinin önemini yansıtır.

¹⁸⁰ Ergin, *Mecelle...*, ss. 977-979

¹⁸¹ Erdoğan, "Mimar Davud Ağa..", s.181

¹⁸² Orhonlu, *Osmanlı Şehircilik*, s. 81

¹⁸³ *MD, Nu. 6*, s.540, 19/L/972

¹⁸⁴ *MD, Nu. 7*, s.594, 8/M/976

2— *Su-Yolu Nazırlarının Görev ve Sorumlulukları*

Suyun kaynağından getirilip çeşmelerden akıtılmasına kadar yapılan bütün işlemlerden su-yolu nazırı sorumluydu. Oldukça önemli görev ve sorumlulukları bulunan su-yolu nazırlarının emri altında çok sayıda su-yolcu çalışırdı. Bunların yaptıkları işler hakkında, arşiv kayıtlarından çeşitli bilgiler çıkarmak mümkündür. 1577 tarihli bir belgede, saray ve vakıf su-yollarının korunması, bakım ve onarımı, gerekli harcamaların hesablanması, su israfının önlenmesi hususlarında su-yolu nazırına görevleri bildirilmektedir¹⁸⁵. Su-yolu nazırları, beraberlerindeki su-yolcuları ile su-yollarını denetlerler, suların miktarını ölçerler, suya zarar verecek faaliyetleri önlerlerdi. Görevlerinden biri, su-yollarının korunmasını sağlamaktı. O devirde halk, yasak olmasına rağmen, su-yollarının yakınında bağ ve bahçe düzenler, meyva ağaçları dikerdi. Hatta, su-yolları üzerinde büyük binalar yapıldığı da olurdu. Bu sebeple, künkler kırılır, su-yolları bozulur ve akan su azalırdı. Bu duruma yolaçmamak için, su-yollarına belirli bir uzaklık içinde bağ ve bahçe düzenlenmesi, bina yapılması yasaklanmıştı. Yapılan denetlemelerde bu yasağa uymadıkları anlaşılanlar, su-yolcular tarafından su-yolu nazırına bildirilir ve onun hazırladığı rapora göre merkezden kadıliklara gönderilen hükümlerle gereğinin yapılması emredilirdi¹⁸⁶. Su-yollarına yasağın başladığı uzaklık her yerde aynı değildi. Çeşitli tarihlerde kadıliklara gönderilen hükümlerden, su-yolu yakınında tarım yapma yasağının başladığı uzaklığın 3-5 arşın arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1570'de su-yolu nazırı Hasan ağanın arzı üzerine Eskiil kadısına gönderilen hükümde, Sultaniye'de yaptırılan imâret su-yolunun her iki yanından 3.5 arşın yerin boş bırakılması emredilmiş¹⁸⁷, 1577'de ise, Rodos-cuk kadısına, su-yollarına 5 arşın yakında tarım yapılmaması buyurulmuştu¹⁸⁸.

Su-yolu nazırlarının görevlerinden biri de, suların israfını önleyici tedbirler almaktı. bu amaçla, 1568 yılından sonra İstanbul çeşmelerine burma lüleler takılmaya başlanmıştı. Bu sayede, hem suların boşa akarak sokakları çamur etmesi önleniyor, hem de isteyen mahallelere çeşmeler yapılarak, fazla suyun buralara akıtılması sağlanıyordu. Önceleri, boşa akan suyla bağ ve bahçelerini suladıkları için, çıkarları zedelenen bazı kişiler çeşmelere burma lüle takılmasına karşı çıktılar. Hatta, takılan lüleleri, ge-

¹⁸⁵ MD, Nu.30, s.121, 18/S/985 (Bkz.Ekler, belge VII)

¹⁸⁶ MD, Nu.7, s.53, 28/S/975

¹⁸⁷ MD, Nu.9, s.4, 15/N/966 (Bkz.Ekler, belge V)

¹⁸⁸ MD, Nu.30, s.142, 17/S/985

ce vakti kimseye görünmeden kıranlar oldu ¹⁸⁹. Ancak, halkın çoğu kısa sürede bu uygulamayı benimsedi. Susuzluktan şikâyetçi mahalleler, burma lüleli çeşmeler yapılması için arzlarda bulundular ¹⁹⁰.

1567 tarihli bir belge, su-yolu nazırlarının, kendilerine bağlı su-yolcu köylerindeki asayiş olaylarıyla da ilgilendiklerini göstermektedir. O tarihte, su-yolu nazırı Hasan ağa, Zekeriya Bergos adlı su-yolcu köyünde adam öldüren “haram zâdeler”e yiyecek veren hıristiyanların küreğe konulmalarını arzetmişti ¹⁹¹.

Su-yolu nazırlarının başka görevleri de vardı. Örneğin 1582 yılında, su-yolu nazırı İsmail Çavuş merkezi idareye bir rapor sunarak, yapım ve onarımdan artan malzemenin, bir depo bulunmaması nedeniyle ustalar tarafından eve götürüldüğünü, bu yüzden her sene 10.000 akçeden fazla malın ziyan olduğunu, yeni yapılacak bir depoyla masraftan tasarruf edileceğini bildirmişti. Bunun üzerine İsmail Çavuş’a, saray-ı âmire ve sair sultan vakıfları sularının onarımı için gerekli malzemenin korunabileceği bir ambar yapması emredilmişti ¹⁹².

1577’de su-yolu nazırı Davud Çavuş’a gönderilen bir hükümde, Hasköy’de bahçelerinde kuyu kazdırıp yakındaki ayazma suyunu alan yahudilerin men’edilmesi buyurulmuştu ¹⁹³. Aynı yıl Davud Çavuş’a, Valide Sultan’ın Yenibahçe’sine gelecek suyu hisar duvarından uygun bir yerde içeriye alması emredilmişti ¹⁹⁴.

Sakalar da su-yolu nazırının denetimi altındaydı. 1572’de at sakalarının sayısındaki artış, mahalle çeşmelerine yönelmelerine yolaçmıştı. Kağıdhane suyunun getirilmesiyle zenginler işçi tutup sakalık ettirmeye başlamışlardı. Eskiden at sakaları Kırkçeşme, Ayasofya, Atmeydanı ve Kuyumcular çarşısı önündeki çeşmelerden su alırken, bu tarihten sonra her çeşmeye yönelmeleri, çeşme başlarında uzun kuyruklar oluşmasına ve su sıkıntısı çekilmesine sebep olmuştu. Su-yolu nazırının durumu rapor etmesi üzerine gönderilen hükümde, at sakalarının kendilerine ayrılan çeşmelerden başka yerde su almaları yasaklanmış, ayrıca geceleri burma lüle-

¹⁸⁹ *MD, Nu. 30*, s.153, 18/S/985

¹⁹⁰ *MD, Nu.31*, s.332, 20/B/985 (Bkz.Ekler, belge IX)

¹⁹¹ *MD, Nu. 7*, s.160, 7/Ca/975

¹⁹² *MD, Nu.48*, s.193, 14/L/990 (Bkz.Ekler, belge XIV)

¹⁹³ *MD, Nu.30*, s.186, 5/Ra/985 (Bkz. Ekler, VIII)

¹⁹⁴ *MD, Nu.31*, s.278, 8/B/985

leri kimsenin açmaması, emirlere karşı gelenlerin haklarından gelinmesi buyurulmuştu ¹⁹⁵.

1591 yılında İstanbul'da şiddetli bir su sıkıntısı çekilmeye başlanmıştı. Bunun başlıca sebepleri, Kırkçeşme su-yolları üzerine ağır binalar yapılması ve bu yüzden künklerin kırılması, su-yollarının bozulması, ayrıca, izinsiz kuyular açılarak ana su-yolundan evlere gizlice su alınması ve buna benzer uygulamalar yüzünden çok su kaybı olmasıydı. Zaman zaman su-yolcular kontrol için evlere girmek istediklerinde, kimisi "dul hatunum" kimisi "zevcem evde değildir" gibi sözlerle denetlemelere engel oluyorlardı. Su-yolu nazırı, bütün bu aksaklıkları belirten ve alınacak tedbirleri açıklayan ayrıntılı bir rapor hazırladı. Bunun üzerine İstanbul kadısına ve su-yolu nazırına bir hüküm yazılarak, gerekli görülen su-yollarının derhal onarılması, bazı yerlerde çifte lağım açılması, lağımaların her iki tarafından 5'er arşın yerin boş bırakılması, su-yolcuların zaman zaman yaptıkları denetlemelere engel olunmaması, emirlere karşı gelenlerin "isimleri ve resimleri" ile defter edilip bildirilmesi emredildi ¹⁹⁶.

Su-yolu nazırları su-yolcuların, özellikle vergi afları gibi, yasal haklarını savunmaktan da sorumluydular. Boşalan kadrolara yeni tayinler yapılması da su-yolu nazırlarının onaylarıyla gerçekleşebilirdi. Bu konularla ilgili olarak 7534 numaralı Maliye defterinde açıklayıcı bilgilere rastlanmaktadır.

Bunlardan başka, su-yolu yapım ve onarımında kullanılacak malzemenin ve yapılacak harcamaların hesaplanması da su-yolu nazırlarının görevlerindendi. 1566'da İstanbul'da yeniçeri eski odalarında olan su-yolu ve Atpazarı'ndaki su kemerinin onarımı için, su-yolu nazırının 2.000 künk talep etmesi üzerine, satın alınması yolunda İstanbul hassa harcı eminine tezkereler gönderilmişti ¹⁹⁷. 1583'de, Sultan II.Bayezid imâreti su-yolunun onarımı için 10 yük akçe gerektiği hesaplanmış ve su-yolu nazırına, ana su-yoluna katmaları olan Valide Sultan evkafından 6 yük, Bayezid evkafından 4 yük akçe alarak onarımı yaptırması ve suyu akıtması buyurulmuştu ¹⁹⁸. Su yolları onarımından her ne kadar vakıf mütevellileri sorumluydu da, yapılan harcamalar ve onarımla ilgilenmek su-yolu nazırının göreviy-

¹⁹⁵ MD, Nu. 19, s. 153, 17/S/980 (Bkz. Refik, Hicri Onuncu Asırda..., s. 19)

¹⁹⁶ MD, Nu. 68, s.41, 16/N/999 (Bkz.Ekler, belge XVI)

¹⁹⁷ MAD, Nu.2775, s.1401, 8/L/973

¹⁹⁸ MD, Nu.48, s.357, 28/S/991

di ¹⁹⁹. Su-yollarının yapım ve onarımında vakıfların da önemli rolleri vardı. İmparatorluğun birçok şehrinde, bazı devlet adamları ve servet sahiblerinin, vakıf olarak çeşmeler, sebiller, imâretler vb. eserler yaptırdıkları bilinmektedir ²⁰⁰.

Yeni bulunan ve ana su-yoluna katılacak olan suların sandığa alınması, miktarının ölçülmesi, evlere ve konaklara verilecek suyun tayini ve buna benzer bazı işler de su-yolu nazırlarının yetki alanındaydı. Katma su sahiplerinin haklarının tanınması, "hakk-ı mecra" için suların ölçülmesi su-yolu nazırlarının görev ve sorumlulukları arasında bulunuyordu ²⁰¹. 1568'de su-yolu nazırının, müftü Ebussuud Efendi'nin Yazıcı çiftliği yakınında bulduğu suyu sandığa alarak, hassa sularından Turunçluk suyuna katması bu tür işlerdendi ²⁰². Su-yolu nazırlarının, suların ölçüm ve dağıtım işleriyle uğraştıklarını gösteren arşiv belgelerine sıkça rastlanmaktadır.

Özetleyecek olursak, su-yolu nazırlarının başlıca görev ve sorumluluklarını şöyle sıralayabiliriz:

- 1 - Su-yollarının bakım ve onarımını sağlamak,
- 2 - Su-yollarını korumak, bunun için gerekli düzenlemeleri yapmak,
- 3 - Suların boşa akmasını ve ziyan olmasını önleyici tedbirler almak, çeşmelere burma lüle taktırmak,
- 4 - Suların miktarını ölçmek ve suyun adaletle dağıtımını sağlamak,
- 5 - Su işlerine yapılan harcamaların hesabını yapmak,
- 6 - Su işleriyle ilgili malzemenin korunmasını sağlamak,
- 7 - Su-yolcuları denetlemek, boşalan kadrolara atamalar yapmak,
- 8 - Su-yolcuların vergi afları vb. yasal haklarını savunmak,
- 9 - Sakaların mahalle çeşmelerinden su almalarını önlemek, suların düzenli bir şekilde akışını sağlamak.

¹⁹⁹ Karînâbâdîzâde Ömer Hilmi, *Eski Vakıfların Temel Kitabı* (yay.i.Sungurbey), İstanbul 1978, ss. 326-331

²⁰⁰ B. Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, sayı: XIV (Ankara 1982), s. 5

²⁰¹ H.Güneri, "Vakıf Sular ve Su Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, sayı: IX (Ankara 1971), ss.67-79

²⁰² *MD, Nu. 7*, s.652, 3/S/976 (Bkz.Refik, Hicri onuncu Asırda... s.17)

Su-yolu nazırlarına verilen geniş yetki ve sorumluluklardan, su-yolu nazırlığının birçok açıdan günümüzün Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ile eşdeğer sayılabilecek bir makam olduğu anlaşılmaktadır. Genelde mimarbaşına bağlı olmalarına rağmen, bazı uygulamalarda ortaya çıkabilecek aksaklıkları önleyebilmek için, merkezi idare kadılarına da hükümler gönderebilirdi. Su-yolu nazırları ortaya çıkan sorunları, yolsuzluk veya anlaşmazlıkları hükümete bildirmekle yükümlüydü. Onlar sadece "yürütme" işinden sorumluydular. "yargı" ise kadılarına aitti. Ancak bu durum, yargı konusunda, su-yolu nazırlarının görüş bildirmelerine engel değildi. Daha önce de sözettiğimiz gibi, 1567'de su-yolu nazırı Hasan, "Zekeriya Bergos" köyünden adam öldürenlere arka çıkanların küreğe konulmalarını arzemiş ve bu isteğine üst yönetimce uyulmuştu ²⁰³. Uygulamalardaki pürüzlerin çoğu halkın, su-yolları yakınına ev yapmak, bağ ve bahçe düzenlemek istemesinden kaynaklanmaktaydı. Bundan başka, ticaret yapmak isteyen su-yolcuların vergi aflarının çiğnenmesi ve vergi memurlarının bu suretle baskı yapmaları da rastlanan olaylardandı Bu gibi durumlarda su-yolu nazırının arzı üzerine kadılarına hükümler gönderilir ve yasalara uyulması buyurulurdu.

İstanbul'da, tahminen 1765 yılında, büyük bir kuraklık olmuş ve halk şiddetli bir su sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Bunun üzerine, su-yolu nazırına, İstanbul, Galata ve Haslar kadılarına hükümler yollanarak, su-yolu nazırının su-yolcu, kethüda ve bölükbaşları toplayıp, saray hamam, fısıkiye ve selsebil sularıyla, büyük konakların sularının sokak çeşmelerine akıtılması emredilmişti ²⁰⁴. Kadılarına, bu işe nezaret etmeleri ve konuya önem vermeleri bildiriliyordu. Su-yolu nazırı ve su-yolcu bölüklerine yazılmış olan başka bir hükümde, Kanuni'nin getirdiği içme suyuna katmaları olan su sahiblerinin, zamanla kanal ve lağımlarının harab olup içlerine toprak dolduğundan ve suların boşa akıp israf olduğundan söz ediliyordu. bu durumun su sıkıntısına yolaçacağı bildirilerek, su sahiplerinin kendi hanelerine akan suların yollarını tamir ve temizlemeleri âdet olmakla, adı geçenlerin harab su-yollarını tamir etmeleri ve gereken kontrolün yapılması buyurulmuştu ²⁰⁵.

Görüldüğü gibi suyla ilgili faaliyetlerde, gönderilen hükümlerde, su-yolu nazırlarına uygulama alanları belirtilirken, kadılarına da hukuksal açı-

²⁰³ MD, Nu. 7, s.160, 7/Ca/975

²⁰⁴ A.Şeref, "İstanbul'da Su Muzayakası", TOEM, c. 7, Nu. 38, (İstanbul 1332), ss. 69-71

²⁰⁵ Şeref, "İstanbul'da Su Muzayakası", ss.72-73

dan bilgi verilmiş ve doğabilecek pürüzlerin ne şekilde giderileceği hususunda açıklamalar getirilmiştir.

3— *Su-Yolu Nazırlarının Geçim Durumları*

Su-yolu nazırlarının belirli bir maaş aldıklarına dair belgelerde bir kayda rastlanmamaktadır. Bununla beraber, bunların hassa mimarları arasından seçtikleri düşünülürse belli bir ücretleri olduğu ileri sürülebilir. Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde hassa mimarlarının aldıkları gündelik 7-23 akçe arasında değişmekteydi ²⁰⁶. II. Bayezid devri ile Sultan III. Murad devri arasında su-yolcu ücretlerinde önemli bir fark olmadığı gözönüne alınırsa, su-yolu nazırlarının da yukarıda sözettiğimiz rakamlara yakın bir ücret aldıkları düşünülebilir. Ancak, su-yolu nazırlarının asıl geçim kaynaklarının kendilerine arpalık olarak verilen su-yolcu köyleri olduğu bilinmektedir. 1573'de su-yolu nazırı Hasan ağaya, İstanbul kağıthane su-yollarında görevli bulunan 11 köyün *resm-i cürm ve cinayet, resm-i arus ve bad-ı hava*'sı arpalık olarak verilmişti ²⁰⁷. Hasan ağadan sonra su-yolu nazırı olanlara da, hizmetlerine karşılık bazı köylerin vergi gelirlerinin verildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1582 tarihli bir belgeden su-yolu nazırı Davud Çavuşun zemet sahibi olduğu anlaşılmaktadır ²⁰⁸.

²⁰⁶ M.Z.Orgun, "Hassa Mimarları", *Arkekt*, (1938), c. 8 sayı: 12, ss. 333-343. Orgun, Topkapı Sarayı Arşivi'nde 9706 ve 10141 numaralı defterlerde, Kanuni'den önceki döneme ait hassa mimarların isimlerinin ve aldıkları ücretlerin belirtildiğini kaydetmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Cemaat-ıMimarın	Yevmi	Şehri
Ali Neccar	23 (akçe)	678
Mahmud	22	648
Bâli	21	618
Hüdâverdi	18	531
Süleyman	13	383
Derviş Ali	11	321
Ali Eflâk	9	265
İshâk Kiremidî	8	236
Mustafa Şücca	7	207

²⁰⁷ *MD, Nu. 25*, s.10, 24/Ş/981. Köylerin adları şunlardır: Cebeci, Küçük, Arnavud, Edirne, Silivri, Zekeriya Bergos, Bahçeköy, Timurlu Belgradeli, Akpınar, Çift Alanı, Orta Belgrad (Bkz. Orhonlu, *Osmanlı. Şehircilik*, s. 81)

²⁰⁸ *MD, Nu. 48*, s.61, 5/Ş/990 (Bkz.Ekler, belge XV)

Hicaz su-yolu nazırlarına ise, belirli bir yıllık gelir (Salyâne) verildi. Ayrıca bunlara, çeşitli yiyecek ve giyecekler gönderilmesi âdet olmuştu. 1568'de Mısır beylerbeyine ve defterdarına gönderilen bir hükümde, Mekke su-yolu nazırı Mehmed beye salyânesinin, eski su-yolu nazırı İbrahim beye yapıldığı üzere Cidde mahsulünden verilmesi buyurulmuştu ²⁰⁹.

4 — Şu İşlerinde Görülen Bazı Yolsuzlar

Su işlerinde de zaman zaman bazı yolsuzluk olayları olurdu. Bunlar genellikle, tahmin edilenden daha az bir harcamayla gerçekleşen su-yollarında, kalan paranın zimmete geçirilmesi, evlere ve çeşmelere rüşvet karşılığında su verilmesi, usulsüz su dağıtımı ve benzeri olaylardı.

Su yolsuzluklarıyla ilgili olarak, belgelerde çeşitli bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin 1564'de Halep defterdarı Derviş Çelebi'ye bir hüküm gönderilerek, Kudüs'e getirilecek su-yolu ödeneğinden... 'nin zimmetinde kalan 5.500 altını tahsil etmesi buyurulmuştu ²¹⁰. 1568'de, Halep beylerbeyine ve kadısına, Menba-i Kanat etrafında olan köylerin halkının, su müşeyyidi Mehmed'in dağıtımında yolsuzluk ettiğinden şikâyetle bulunmaları üzerine, meselenin incelenerek suyun adaletle dağıtımının sağlanması emredilmişti ²¹¹. Aynı yıl, Mekke kadısına yazılan bir hükümde, su-yolu nazırı iken ölen İbrahim beyin bazı gereksiz harcamalarda bulunduğu ve zimmetine para geçirdiği iddia edildiğinden, olayın soruşturulması ve İbrahim beyin hesaplarının incelenmesi istenmişti ²¹². Bu iddialara karşı, Sana beylerbeyi Osman Paşa'nın merkezi idâreye gönderdiği mektubda ise İbrahim bey savunuluyordu. Osman Paşa mektubunda, İbrahim Bey'in ölümünden sonra 90.000 altınını ve bütün eşyasını, Mısır beylerbeyi Mahmud Paşa'nın gasbettiğini ve İbrahim'in yetimlerine hiçbirşey bırakmadığını bildiriyordu. Bunun üzerine, Mısır beylerbeyine, kadısına ve defterdarına bir hüküm gönderilerek, İbrahim Bey'in çok zengin bir adam olmadığı, olayın ne derece doğru olduğunun araştırılması emredildi ²¹³.

İbrahim Bey'den kısa bir süre sonra öldüğü anlaşılan Mahmud Paşa'nın, İbrahim'in mirasından aldığı 6.000 altının onun çocuklarına verilmesini vasiyet etmesi üzerine, anılan miktarın Mahmud Paşa'nın vârisle-

²⁰⁹ MD, Nu. 7, s.342, 4/N/975

²¹⁰ MD, Nu. 6, s.24, 17/M/972

²¹¹ MD, Nu. 7, s.992, 3/C/976

²¹² MD, Nu. 7, s.318, 24/Ş/975

²¹³ MD, Nu. 7, s.450, 20/L/975

rinden alınarak, İbrahim'in yetimlerine verilmesi buyuruldu ²¹⁴. Bu hüküm, Mısır beylerbeyi Mahmud Paşa'nın, Osman Paşa'nın yazdığı kadar olmasa da, İbrahim Bey'in mirasından bir miktar altın aldığını doğrulamaktadır. Belki de bunu, su-yolu hizmetinde bulunan İbrahim'in zimmetinde para kalabilir kuşkusuyla yapmış olabilir.

Buna benzer bir olay da 1572 tarihinde yaşanmıştı. O tarihte, Vezir Sinan Paşa merkeze bir mektub göndererek, Mekke su-yolu kâtibi Kasım Bey'in öldüğünü ve mirasının zabtedildiğini bildirmişti. Kendisine gönderilen bir hükümde, Kasım Bey'in hesaplarının incelenmesi, zimmeti çıkarılsa mirasından alınması buyuruldu ²¹⁵.

Su-yolu nazırlarının su-yolcuları kendi özel işlerinde kullanmaları da bir tür yolsuzluktu. 1577'de Medine kadısı, İstanbul'a su-yolu nazırını şikâyet eden bir mektup göndermişti. Kadı mektubunda, su-yolu nazırının su-yolcuları kendi özel işlerinde kullanması yüzünden, su-yollarının bakımsız ve harab kaldığından, bu sebeple ayrıca masraflara yolaçıldığından söz ediyordu. Bunun üzerine, Medine su-yolu nazırını Mustafa'ya, su-yolu hizmetinde olanları kendi özel işlerinde kullanmamasını bildiren bir hüküm yollanmıştı ²¹⁶.

Görüldüğü gibi su işlerinde herhangi bir yolsuzluk veya aksaklık olursa durum derhal merkezi hükümete bildirilir ve buna göre gerekli işlemler yapılırdı. Halk, su işlerinde haksızlık veya yolsuzluk yapıldığına inanırsa, doğrudan merkezi idareye dilekçeler sunarak şikâyetle bulunabilirdi. Arşiv belgelerinde bu konuyla ilgili çeşitli hükümler vardır. 1577'de Çorum kadısına gönderilen bir hükümde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Çorum kalesine getirttiği suyun yeteri kadarının kalede kullanıldıktan sonra, fazlasının hisar yakınında bulunan 4 mahalleye dağıtıldığı, ancak bazılarının başkaları zararına yolu bozup bahçe veya evlerine su aldıkları, bu sebeple su sıkıntısı çekildiği bildirildiğinden, haksızlığın giderilmesi ve suyun adaletle dağıtılması buyurulmuştu ²¹⁷.

Aynı yıl Mimar Sinan, evine izinsiz su aldığı iddiasıyla suçlanmıştı. İstanbul kadısına bir hüküm yazılarak, Mimarbaşı Sinan'ın Süleymaniye imâreti suyundan ı lüle su alıp kapısı önünde yaptırdığı çeşmeden evine

²¹⁴ MD, Nu.7, s.681, 16/S/976

²¹⁵ MD, Nu.12, s.574, 7/Za/979

²¹⁶ MD, Nu.33, s.62, 1/N/985

²¹⁷ MD, Nu.37, s.285, 8/B/985

su geçirdiği iddialarının incelenmesi istenmişti ²¹⁸. Mimar Koca Sinan gibi, İstanbul'un su derdini gideren büyük bir sanatkârın hakkında bile, iddiaların doğruluğu araştırılabiliyordu.

Yine 1577 yılında, İstanbul halkı, su-yolu nazırı Davud Çavuşun rüşvetle su verdiğini ileri süren şikâyet dilekçeleri sunmuşlardı. Dilekçelerde, Davud Çavuşun eski su-yolu nazırı Hasan ağadan daha zalim olduğu, çeşmelere burma lüle taktırarak artan suyu akçe ve kumaş karşılığı büyük konaklara dağıttığı, bu sebeple su sıkıntısı çekildiği öne sürülüyordu. Bunun üzerine Davud Çavuş hakkında soruşturma açılmıştı. Ancak, iddialar doğrulanmamış olmalığı Davud Çavuş görevine devam etti ²¹⁹.

1577'de Rodosluk kadısına gönderilen bir hükümde bir başka yolsuzluk olayından söz edilmektedir. Veziriâzam Mehmed Paşa'nın Hafasa kasabasında yaptırdığı su-yolunda kullanılan bezir yağına balık yağı karıştırılmasıyla, suyun içilmesi mümkün olmadığından, karışık yağın su-yolu emni tarafından mı yoksa su-yolcu tarafından mı karıştırılmış olduğunun öğrenilmesi buyurulmuştu ²²⁰.

Bir su yolunun yapım veya onarımından önce, yapılacak harcamalar hesaplanır ve bir tahminde bulunulurdu. Bazan yapılan harcamalar tahmin edilenden daha az olabilirdi. Bu gibi durumlarda artan para iade edilmezse soruşturma açılır ve tahsili yoluna gidilirdi. 1578 yılında da böyle bir olay meydana gelmişti. Hersek-zâde Ahmet Paşa'nın Dil geçitinde yaptırdığı su-yolu bendinin mimar halifesinin, tahmin olunan 60.000 akçeyi tamamen sarfetmediği iddia edilmiş, bunun üzerine Yalakabad kadısına bir hüküm yazılarak, Mimarbaşı Sinan'ın gönderdiği Cafer'e masrafı tahmin ettirip sonucun bildirilmesi emredilmişti ²²¹.

Kısaca değinmeğe çalıştığımız yolsuzluk olaylarından, üst yönetimin su işleri hususunda titiz davrandığı ve bu tür olaylara önem verdiği anlaşılmaktadır.

5— XVI. Yüzyıl Su-Yolu Nazırları

XVI. Yüzyılda su-yolu nazırlığı yapanların çoğu Mimar Sinan'ın yanında yetişmiş olan mimarlardı. İlk su-yolu nazırı Hasan Ağa da Sinan'ın

²¹⁸ MD, Nu.31, s.250, 1/B/985 (Bkz. Refik, Hicri Onuncu Asırda..., s.26)

²¹⁹ MD, Nu. 31, s. 153, 17/Ca/985 (bkz. Refik, "Mimar Davud", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mecmuası, c. 8, sayı: 1, s. 1

²²⁰ MD, Nu. 31, s.374, 1/Ş/985 (Bkz.Ekler, belge XI)

²²¹ MD, Nu. 35, s.291, 27/B/986

yetiştirildiği ustalardan biriydi. 1566-1575 tarihleri arasında bulunduğu su-yolu nazırlığı görevi sırasında yaptığı işler hakkında, daha önce de söz ettiğimiz arşiv belgelerinden aydınlatıcı bir fikir edinilebilir. Hasan ağa, özetle, su-yollarının korunması, çeşmelere burma lüle takılması, suların mikdarının ölçülmesi ve buna benzer işlerle uğraşmıştı.

Hasan ağadan sonra Davud Çavuş su-yolu nazırı oldu. Davud Çavuş da su-yollarının bakım ve onarımı, suların ölçümü, dağıtımı, su-yolcu tayinleri vb. işlerle meşgul oldu. 1577 tarihini taşıyan bir belgede *Dergâh-ı muallâ* çavuşlarından Mehmed'den su-yolu nazırı olarak sözedilmektedir. Bu belge, su-yolu nazırlarına görevlerini belirtmesi açısından önem taşımaktadır ²²². Kısa bir süre su-yolu nazırlığı yaptığı anlaşılan Mehmed'den sonra belgelerde tekrar Davud Çavuş'un adı geçmektedir. Bu dönemde Davud Çavuş'un saray sularıyla daha çok ilgilendiği gözlenir. Örneğin, 1579'da merkezi idareye gönderdiği mektubunda, hassa fırınında devamlı akan su olmadığından sakalarla su taşınıp küplere konulduğunu, küplerde bekleyen suyun dibinde balçık oluştuğunu ve bu sebeple fırında pişen ekmeğin için Kırkçeşme suyundan 1 masura su verilmesini arzetmişti. Davud Çavuş'un görüşleri hükümet tarafından uygun bulunarak hassa fırınına 1 masura su akıtılması buyurulmuştu ²²³.

Davud Çavuş 1582 tarihine kadar su-yolu nazırlığı görevinde bulundu. Ocak 1583'de doğu seferine gidecek olan 400 inşaat ve marangoz ustasına başbuğ tayin edilen Davud Çavuş'dan, *Dergâh-ı muallâ* çavuşlarından sabık su-yolu nazırı diye sözedilmektedir ²²⁴. Sonraki yıllara ait belgelerde de Davud Çavuşun adı sabık su-yolu nazırı olarak geçmektedir. 1584'de kaldırımcılar arasındaki anlaşmazlığı çözmek için Davud Çavuş görevlendirilmişti. Konu, araba geçen kaldırımlar ile yaya kaldırımlarının bahası problemiydi ²²⁵. 1585'de Davud Çavuş'dan, Süleymaniye su-yolları onarımını usta su-yolcular ile kontrol etmesi ve yapılan masrafı tahmin etmesi istenmişti ²²⁶.

Davud Çavuş, 1588'de Mimar Koca Sinan'ın ölümü üzerine mimar-başı olmuş ve 1598'de bir veba salgınında ölene kadar bu makamda kalmıştır. XVI. yüzyıl Türk mimarları içinde,hakkında yeterli bilgi sağlanabi-

²²² MD, Nu. 30, s. 121, 18/S/985 (Bkz. Ekler, belge VII)

²²³ Refik, "Mimar Davud", s. 9

²²⁴ Refik, "Mimar Davud", s. 11

²²⁵ Refik, "Mimar Davud", s. 12

²²⁶ MD, Nu. 58, s.269, 13/N/993

len mimarlardan birisi de su-yolu nazırlığı ve mimarbaşılık makamlarında bulunan Davud Çavuş'dur.

11 Kasım 1582 tarihli bir belgeden, Davud Çavuş'dan sonra İsmail Çavuş'un su-yolu nazırı olduğunu anlıyoruz. Anılan belgede, İsmail Çavuş'a su-yollarının yapım ve onarımında kullanılan malzemenin korunabilmesi için uygun bir yerde bir anbar bina etmesi emredilmişti ²²⁷. 1584'de su-yolu nazırı İsmail Çavuş'a verilen bir hükümde, Edirne'deki Selimiye Camii'nin depremde bazı yerlerinin yıkıldığı ve onarım için gereken harcamanın tahmin edilmesi yazılıydı ²²⁸. 1585'de İsmail Çavuş'a, eski ve yeni sarayda kethüda olan Canfeda hatunun Hocapaşa'da olan evine, Darüssade ağası Mehmed'e verilen sudan 1 masura ayırarak vermesi emredilmişti ²²⁹.

İsmail Çavuş'dan sonra Mehmed Çavuş su-yolu nazırı oldu. Mehmed Çavuş, 1592'de, harem ağalarından Cüce Halil'in hayratından olup Eyüb'de Valide sultan suyuna karışan 2.5 lüle sudan 1 masurasını Eyüb camii'ne akıttı ²³⁰. 1593'de, Kırkçeşme su-yolu yakınında bulunan Sekbanbaşı mahallesindeki bir çıkmaz sokağa, halkın isteği üzerine, bir olukla su verilmesini sağladı ²³¹.

1596 yılından itibaren su-yolu nazırlığında Dalgıç Ahmed Çavuş görülmektedir. Dalgıç Ahmed Çavuş, İstanbul su-yollarının bakım ve onarım işleriyle uğraştı. 1596'da, Kırkçeşme su-yollarından olup, Eğrikapı'dan Haydarpaşa çeşmesine kadar olan çeşmelerin su-yolları ile ²³², Hocapaşa kârizi ve Tahtakale tarafındaki su-yollarının onarımını tamamladı ²³³. Temmuz 1596'da, bazı kimselerin saraya gelen su-yolu üzerine depolar kurarak su çaldıkları bildirildi. Bunun üzerine İstanbul kadısına, mimarbaşına ve su-yolu nazırı Dalgıç Ahmed Çavuş'a bir hüküm gönderilerek, su-yolu üzerine sonradan kurulan su depolarının kaldırılarak su hırsızlığının önlenmesi emredildi ²³⁴.

²²⁷ MD, Nu. 48, s.193, 14/L/993 (Bkz. Ekler, belge XIV)

²²⁸ Nirven, *İstanbul Suları*, s.124

²²⁹ MD, Nu. 58, s.159, 25/C/993

²³⁰ MD, Nu.69, s.345, Selh/Za/Elf

²³¹ MD, Nu. 71, s.102, 5/M/1002

²³² MAD, Nu.4517, s.30, H.1004

²³³ MAD, Nu. 4517, s.25 ve 32

²³⁴ MD, Nu.74, s.237. 23/Za/1004 (Bkz. Ş. Akalın, "Mimar Dalgıç Ahmed Paşa", *Tarih Dergisi*, c. 13 (İstanbul 1958), s. 73; Nirven, *İstanbul Suları*, s. 143

Dalgıç Ahmed Çavuş, 1597'de kırkçeşme su-yolları ve kârizleri ile Ayasofya Çarşısı su-yollarının onarımına başladı²³⁵. Ayrıca, Galata ve Silivri Camileri ile bazı mescid, medrese ve hanların su-yollarının onarım işlerini ele aldı²³⁶. Dalgıç Ahmed'in su-yolu nazırlığı döneminde, emrinde çalışan bazı su-yolcu ustaları şunlardı: Hacı Sinan, Mehmed Abdullah, Hasan, Davud, Ali Usta. Bunlardan başka, Mimar Receb de su-yolunu gözetmek şartıyla 6 akçe başlangıçla hassa bölüğüne katılmıştı²³⁷.

Eylül 1598'de Davud Ağa'nın ölümü üzerine Dalgıç Ahmed Çavuş mimarbaşı oldu. Ahmed Çavuş, bundan sonra da saray, cami, türbe, hamam, köşk vb. birçok binalar yaptı. Dalgıç Ahmed Çavuş'un biyografisiyle ilgili, Şehabeddin Akalın'ın makalesinden geniş bilgi edinilebilir.

Dalgıç Ahmed Çavuş'dan sonra Mimar Mehmed Ağa su-yolu nazırı oldu. Mehmed ağanın Dalgıç Ahmed'den önce su-yolu nazırlığı yapan Mehmed Çavuşla aynı kişi olup olmadığı belli değildir. Sadi Nazım Nirven *İstanbul Suları* adlı eserinde Sultanahmet Camii mimarının bu kişi olduğunu belirtmektedir²³⁸. Mimar Mehmed ağa 1606 tarihinde mimarbaşı olana kadar su-yolu nazırlığı makamında bulunmuştur.

Özetleyecek olursak, XVI. yüzyılda su-yolu nazırlığı yapanlar, nazırlık ettikleri tarihlerle beraber şu şekilde sıralanabilir:

Mimar Hasan Ağa (1566-1575, ilk su-yolu nazırı)

Mimar Davud Çavuş (1575-1577, birinci kez)

Mimar Mehmed Ağa (1577-1577)

Mimar Davud Çavuş (1577-1582, ikinci kez)

Mimar İsmail Çavuş (1582-1592)

Mimar Mehmed Çavuş (1592-1596)

Mimar Dalgıç Ahmed Çavuş (1596-1598)

Mimar Mehmed Ağa (1598-1606)

Belgelerde adı geçen Mekke su-yolu nazırları da şunlardır:

²³⁵ MAD, Nu. 4517, s. 10

²³⁶ Akalın, "Mimar Dalgıç Ahmed Paşa", s. 73

²³⁷ Akalın, "Mimar Dalgıç Ahmed Paşa", ss. 73-80

²³⁸ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 126

İbrahim Bey (1564-1568)

Mehmed Bey (1568- ?)

Mustafa Bey (1577-1582)

Rıdvan Bey (1582- ?)

Bunlardan başka, 1577 tarihini taşıyan bir belgede Mustafa adlı birinden Medine su-yolu nazırı diye sözedilmektedir. Ancak, aynı tarihte Mekke'de aynı isimde biri su-yolu nazırı olduğuna göre, Mekke ve Medine su-yolu nazırlıklarının aslında tek makam olduğu düşünülebilir. Bunun yanısıra, saydığımız isimler ve tarihler sadece inceleyebildiğim belgelerden çıkarılmış bir sonuçtur. Yeni bulunacak belgelerin ışığında, bu isimlere yeni ilâveler yapılabileceği gibi, nazırlık sürelerinde de değişiklikler olabilir.

V — SONUÇ

İnsanlar, günlük hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri olan sudan her zaman en iyi şekilde yararlanmanın yollarını aramışlardır. Bu amaçla, daima bol su kaynakları bulmaya çalışmışlar, akarsu, göl ve yağmur sularını iyi değerlendirmeye uğraşmışlardır. Toplumlar bunun için, bendler, su-yolları, kanallar, kemerler yaparak, künkler döşeyerek ve çeşitli işlemler uygulayarak suyun, istedikleri yere diledikleri şekilde akışını sağlamışlardır. Su, içme ve sulama dışında, ulaşım ve enerji alanında da kullanılmıştır.

Osmanlılar da, geçmişlerinde yaşadıkları su kültürünün vârisleri olarak, XVI. yüzyılda yerleşim merkezlerine su getirmek için uzun su-yolları ve büyük su tesisleri yapmışlardı. Bu dönemde, Mimar Sinan'ın İstanbul ve Edirne'de yaptığı su-yolları ile Hicaz bölgesinde yapılan su-yolları büyük harcamalarla gerçekleştirilen önemli projelerdi. Özellikle Mimar Sinan'ın su-yolları, ileri sayılabilecek bir tekniğin uygulanmış olmasıyla dikkati çeker.

XVI. yüzyılda su işlerinin yoğunlaşması ve su-yolculuk mesleğinin önem kazanması üzerine, bu meslek, su-yolu nazırlığı bünyesinde kurumlaştırıldı. Arşiv belgelerinde, 1566 yılında kurulan su-yolu nazırlığının işlevi, görev ve sorumlulukları, su-yolu nazırlığı yapanlar ve su işleriyle ilgili daha birçok hususda açıklayıcı bilgiler bulmak mümkündür. Su-yolculuk kurumu, Osmanlı İmparatorluğunda alt yapı hizmetlerinin bir bölümünü

yansıtması açısından değer taşır. Su-yolu nazırlığı, 1836'da "Evkaf Nezâreti"ne bağlanana kadar, su-yollarının bakım ve onarımından, suların ölçülmesi ve dağıtılmasından ve diğer su işlerinden yetkili ve sorumlu en üst makam olmuştur.

VI—BELGELER

I

Sebeb-i tahrir yazılaki, haliya Selânik kadısı dergâh-ı muallâma arz gönderüb mahmiye-i Selânik'e cebel-i Hortaç'dan cari olan su-yolu muhafazası ve meremmatı için Novosil, nam-ı diğer Su-yolu nam karye ahali bundan akdem öşr-i şeriyeye ve rüsum-ı örfiyye ve sair tekâlif-i divaniyyeden muaf olup ancak resm-i bagatları ki defter-i hakânide bin dört yüz akçe yeter ise mirî için zabt olunmak buyurulmuş idi. haliya zikrolunan su-yolu fermân-ı âlişan mucubince tamir ve termim olunmağa mübaşeret olundukda ahali-i karye-i mezburenin dahi zikrolunan su-yolunda vâki olan hizmetleri için mezkûrları getirüb ve üzerlerine durub hizmet ettirmek için ve min-bâd dahi su-yolunu görüb gözetdirüb tamiri lazım olan yerlerin vaktiyle tamir ettirmek için su-yolcubaşı namına bir kimesne lazım olup işbu Kasım bendeleri hizmet-i mezburun uhdesinden gelür mukaddem ve cerî bendeleri olmağın her sene de zikrolunan bin dört yüz akçe resm-i bagata mutasarrıf olup ahali-i karye-i mezbureye su-yolcubaşı tayin olunmak ricasına arz olundu deyu bildirmiş. İmdi bu husus pâye-i serir-i âlâma arz olundukda mezkûr Kasım arz olunduğu üzere su-yolcubaşı tayin edüb bu berat-ı hümayunu virdüm. Buyurdum ki, varub mahalli mezburda su-yolcubaşı olub olugelen âdet ve kanun üzere eda-i hizmet ide. Mademki su-yolculuk hizmetinde kusurı olmıya arz olunduğu üzere her sene bin dört yüz akçe mezbur bağlar rüsumuna mutasarrıf ola. Kimesne mâni ve mezahim olmaya. Şöyle bilesiz.

Tahiren fi 9 Muharrem sene 973

MAD. 2775, s. 66

II

Üsküdar kadısına ve Sultan Bayezid Han tabe serahu imâreti mütevellisine hüküm yazıla ki, haliya sen ki mütevellisin kapuma arz ve defter gönderüp bu bendeye emr-i şerif varid olup mazmununda merhum ve mağfurunleh Sultan Bayezid Han tabe serahunun Yoros kalesinde bina eyledüğü cami-i şerifleri kurbünde olan çeşmenin su-yolu ve kullenin

örtüsü meremmatı yarar muhamminler ile üzerine varılıb tahmin-i sahih ile tahmin olunub arz olunması ferman olunmağın ber-muceb-i emr-i sabık su-yolu mimarı olan üstad Bali ve su-yolcu üstad Nasuh ve kale-i mezbure dizdarı ve kethüdası ve sair müslümanlar ile su-yolunun ve kullenin üzerine varılıb görüldükde su-yolu termim olunursa cüzî akçe ile olur amma faidesi olmaz, tecdid olunursa bennâ zira' ile iki bin zira' yer olub ikisi bir akçelik beş bin künk ve her künk cümle harcıyla beş akçeden yirmi beş bin akçe ile tecdid olunub çeşmeye bir masura su gelüb çeşmenin hazinesi olmağla müslümanlara kifâyet ider ve kullenin termimi için beş bin örtü kiremidi ve sair levâzımı defter olunub iki bin dört yüz üç akçe tahmin olunduğın bildirmişsin. İmdi, buyurdum ki hükmi-şerifim vardukda zikrolunan su-yolun arz olunduğu üzere yirmi beş bin akçe ile yeniden istihkâm üzere yabdırıp ve lazım olan harcı sen ki mütevellisin evkaf-ı mezbure zevaidinden alub sarf ve harc idüb ve vâki olan ihracatı müfredatıyla defter etdirib tamam oldukdan sonra defteri imzalayub ve mühürleyüb kapuma gönderesin. Amma harc hususunda gereği gibi ihtimam idüb harc-ı abes ve israf ve itlaf olunmakdan hazer idüb tahmin olunan akçeden cüzî harcla itmama irişdiresin. Şöyle bilesin deyu.

Tahiren 12 Rebiyülevvel sene 973

MAD. 2775, s.365

III

İstanbul hassa harcı eminine ve mahruse-i mezburede su-yolcular istihdam iden evkaf mütevellilerine hüküm yazıla ki, haliya mahruse-i İstanbul'a gelen Kağıdhâne ve Kırkçeşme su-yoluna nazır olan kıdvet'ül-emacid müteferrikalarım cemaatinden kulum Hasan zîde mecdûhu dergâh-ı muallâma gelüb zikrolunan su-yoluna hizmet eden su-yolcularım gedüğü mâhlul vâki oldukda benüm marifetümsüz hariçten nâ-ehl kimesnelere virilmekle su-yolları harab olub tamir ve termim olmak lazım oldukda termime kudretleri olmamağla su-yollarına zarar ve(?) mal-ı vakfa gadr olduğun ilâm eyledi. imdi buyurdum ki hükmi-şerifim vardukda mezbur su-yolcular gedüğü mâhlul vâki oldukda su-yolculuğa su-yolculuk hizmetine kadir olub ehl olan kimesnelere tevcih edüb arz idesin, nâ-ehl kimesnelere verdirmiyesiz ki su-yoluna zarar ve mal-ı vakfa gadr olunmadan begayet ihtiraz eyliyesin. Şöyle bilesin.

Tahiren 3 Ramazan 973

MAD. 2775, s.1185

IV

Mısır beylerbeyisine hüküm ki ve defterdara, haliya Mısır'da sancak-ı hümâyunuma mutasarrıf olub Mekke-i mübâreke su-yolu hizmetinde olan İbrahim dâme ulûvvuhû adem gönderüb sene-i sabıkada anbar-ı Mısır'dan bi-tarîki'l-karz verilen iki bin haml buğdayın kendüye tamam virilmeyüb noksan üzere virilmekle ol canibde zahire babında muzayakaları olduğunu bildirmeğin buyurdum ki, varıcak anbar-ı hassanın defterlerine müracaat idüb göresin, müşarünileyhe virilmek emr olunan buğdaydan ne mikdar virilmiştir. Baki ne kalmış ise tehir itmeyüb emr-i sabıkım üzere bî-kusur ademesine teslim idüb gemilere tahmil idüb mumaileyh tarafına irsal ve is'al idesiz ki müşaranileyh ve yanında hizmetde olanların maaşlarına muzayaka lâzım gelmiye. Şöyle bilesin.

MD. 6, s.209, Hüküm 448

İbrahim beyin kethüdasına verildi.

Mısır beylerbeyisine hüküm ki, su-yolu hizmetinde olan İbrahim bey ile Mısır kullarından su-yolu hizmetinde olan otuz nefere ikişer akçe terakki ve kendü ademlerinden onbeş nefere ibtida düşenden birer kul gedüğü emr idüb müşarünileyh tayin idüb gönderesin deyu hükmi-şerifim gönderilmiştir(?). Buyurdum ki, müşarünileyhin tayin idüb gönderdiği defter mucebince Mısır kullarından otuz nefere ikişer akçe terakki ve ademlerinden onbeş nefere ibtida düşenden birer kul gedüğü tayin idüb deftere kayd ettiresin.

MD. 6, s.209, Hüküm 450

Not: Bana bu belgenin fotokopisini veren sayın Aydoğan Demir'e burada bir kez daha teşekkür ederim.

V

Mezbur nazıra verildi. 15 Ramazan sene 977

Eski il kadısına hüküm ki, cenâb-ı celâledmeabım tarafından Sultaniye'de müceddeden bina olunan imâret-i âmireye ve cami-i şerife gelüb su-yolu geçdüğü yerlere karib bazı kimesneler bağ diküb ve evler bina idüb

ve ziraat idüb ve bahçe ihdas eyleyüb ol sebep ile su-yollarına külli zarar ve ziyân olduğun su-yolu nazırı olub dergâh-ı muallâm müteferrikalarından Hasan dâme mecduhû ilâm itmeğın zikrolunan su-yolunun etrafı üçer buçuk zira' hali olmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda bu hususda bizzat mukayyed olub su-yolunun üzerine varub dahi emrim üzere üçbuçuk zira' üst yanında üçbuçuk zira' alt yanında bilcümle iki tarafında yedi zira' yere değın kimesneye bağ dikdirmeyüb eğer dikilmiş varsa da vech-i meşrûh üzere iki canibinden yedi zira' yerde olan bağları giderdesin. Min-bâd emrime muhalif bağ itdirmeyesin ve ziraat dahi itdirmeyesin ve bahçe ve evler ve sair nesne itdirmeyüb men' ve def eylesin. Bu emr-i şerifimin daima edasında dakika fevt itmeyüb ana muhalefet idenleri yazub bildüresin ve bade'n-nazar bu hükm-i hümâyunumu ol canibde olan su-yolcu bölükbaşı Hasan'ın elinde ibka idesin.

MD.9, s.4

VI

Nasır Çavuşa verildi Fi 19 R

Mekke-i mükerrerme şerifine nâme-i hümâyun yazıla ki, Mısır müteferrikalarına ilhak olunan Nâsır yedinden dergâh-ı muallama mektubun gelüb ayn-ı Arafat inayet-i kadı-yü'l- hâcât ile Mekke-i mükerrermeye dahil olduğu arz olunub dahi ol babda vücuda getirilen mesai-i cemileniz pâye-i serir-i saadet masîr-i hüsrevanemize arz ve takdir olunub mufasssalar ilm-i şerif-i âlem şumul-i şahanemiz muhit ve şamil olub müşarünileyh Nâsır zîde kadrûhu ile size hilat-ı fahiremiz irsal olunmuştur. Gerekdir ki nâme-i hümâyunumuz vusul buldukda hilat-ı fahiremizi giyüb devam-ı devlet-i şahanemiz ed'iyesine müdavemetden hali olmayasın ve zikrolunan su hususunda ve sair hidemat-ı hümâyunumda müderris ve şeyh-ül harem olan Mekke-i mükerrermede medaris-i hakani müderrislerinden olan kadı Hüseyin damet fazâilühû enva'-ı mesai-i cemilesi zahir olunmağın müşarünileyhime dahi hilat-ı hümâyunumuz gönderilüb ve şeyh-ül haremlik dahi inayet olunub ve tedris vazifesine yevmi elli akçe terakki ve tevcih ve inayet olunmuştur. Ve inayet-i hakkı celle ve alâ ile Mekke-i mükerrermeye dahil olan suya müstakil kâriz bina olunmak lâzım olduğu mukaddema nâme-i hümâyunumuzda iş'ar olunmuş idi, vech-i meşruh üzere müstakil kâriz bina olunub zikrolunan çeşmeler tayin olduğu mahalle icra olunmak ve ol babda mübaşir ve nazır olanlara hüsn ü muave-

net ve müzaheretiniz zuhura götürülmek babında sây ve ihtimamınız vücuda getüresin.

MD. 19, s.354, 19/R/980

Not: kâriz kâhriz şeklinde yazılmıştır.

VII

Su-yolu nazırına verildi

Nişân-ı hümâyun oldur ki, dergâh-ı muâllam çavuşlarından su-yolu nazırı olan Mehmed saray-ı âmirem su-yollarına ve saray-ı âmirem kurbünde olan bahçe-i âmire yollarına ve sair hassa bahçelerim suyu yollarına ve Kağıd-hâne canibinden gelen su-yollarına hassaten ve sair cemî' evkaf-ı selâtinin imâret-i âmireleri ve sair amârin su-yollarını ammeten görüb gözedüb ihtimam idüb cüzî ve külli meremmat vâki oldukda ihmal itmeyüb tamirinde bizzat üzerine varub gözetmeğe nazır nasb idüb buyurdum ki, min-bâd zikrolunan su-yollarının suyun zayi' etdirmeyüb anun gibi tamir ve termime muhtaç olan yerlerinde dikkat ve ihtimam idüb itlâf-ı maldan ve israftan hazer idüb dikkat ve ihtimamda dakika fevt eylemiye, eski vaz'ından ziyade bahane ile işletmeyüb lâzım gelürse cüzî ve külli mühimmi arz eyliye ve saray-ı âmire ve miri çeşme ve Kağıd-hâne çeşmeleri ve sair amâir-i selâtin su yolları uğradığı yerlerden bocaları açılmakdan (?) yahud suyu yolundan ayırub evlere icra etdirmekten ihtiraz eyleyüb anun gibi hilâf (-ı emr) suya tecavüz idenleri her kim ise yazub arz eyliyesin.

MD. 30, s.121, 18/S/985

VIII

Haslar kadısına ve su-yolu nazırına hüküm ki,

Rikâb-ı hümâyunuma rik'a sunulub şikâyet oldukda bu hususa bundan akdem tersâne-i âmire kurbünde vâki olan has bahçeye kadimî ayazmadan cari olan su münkatı' olub ba-allahmıdır (?) deyu tefahhus olundukda sabıka Anadolu kadı askerliğinden mütekaid olan Mevlâna Perviz ve Mevlâna Muhiddin emr-i şerifimle teftiş idüb oğulları Moşe ve Aray nam yahudiler Hasköy'de Hacı İskender mahallesinde olan bahçelerinin avlusu yanında iken kadimî ayazmaların iki karnış suyu olub kış eyyamında ve bir karnış suyu yazın olub ve ol suyun bazı ayende ve re-

vende için tayin olmuşken iki ayazma mabeyninde mezburan yahudiler kuyu kazdırub ayazmaların suyun kapuya alub ve bahçelerine karib ayazma yerine bir musluk peyda idüb bilfiil bahçelerinde ve havuzlarında cari olan ayazma suyudur deyu dava olub mezbur yahudiler inkâr idüb cemm-i gafir şehadetleriyle sabit olmağın mezbur yahudilerin bahçelerine cari olan suya karar-ı sabık-ı şer'i şerif mucebince giru bahçeye cari olmaya hüküm alınub ana göre mufassal ve meşruh emr-i şerif virilüb fasl-ı husumet kat' olmuş idi. imdi ol emr-i şerifim kemakân mukarrerdir mazmunuyla amel olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda ol hükm-i şerifim mucebince amel eyleyüb zikrolunan suyu kadimi mecrası olan mahalle ve zikrolunan has bahçeye icra etdüresin. Emr-i şerife muhalif taallül ve niza' etdirmeyesin.

MD. 30, s.186, 5/Ra/985

IX

Mahalle halkı tarafından gelen Ali'ye verildi. Fi 21 Receb Sene 985

İstanbul kadısına hüküm ki, südde-i saadetim çavuşlarından olub su-yolu nazırı olan Davud çavuş zîde kadruhûya hüküm ki, sen ki kadısın dergâh-ı muallâma mektub gönderüb mahruse-i İstanbul'da Yenibahçe kurbünde vâki olan mahalle-i Aheveyn ahalisi meclîs-i şer'i-i şerife gelüp mahalle-i mezburede çeşmeleri olmamağla suya külli mertebede ihtiyaç olub, lâkin Kâğıt-hane suyundan yeniçeri odalarından yeni odalar canibine giden su-yolu mahalle-i mezburede olmağla burma lüle ile çeşme bina olunub zikrolunan sudan bir kamış su virilmek rica etdükleri ecilden hususu mezbur mimarbaşı olan Sinan zîde mecduhû ve sen ki su-yolu nazırısın Sinan'la müşavere olundukda mahalle-i merkumenin suya ihtiyacı olub ve zikrolunan su-yolu dahi ol mahallede olmağla bir burma lüleli çeşme bina olunduğu takdirce ana gayet aslı gidüb çokluk su zayi' olmaz deyu haber virdüğünüz ilâm itmeğın vech-i meşrûh üzere bir burma lüleli çeşme bina olunmasın emr idüb buyurdum ki hükm-i şerifim vardukda mahalle-i mezbure halkı akçesin kendü yanlarından virmek üzere zikrolunan sudan mahalle-i mezburede bir burma lüelü çeşme bina idüb bir masura su veresin ki mahalle-i mezbure halkının su hususunda olan muzayakaları def oluna. Şöyle bilesin.

ML. 31, s.332,21/B/985

X

Mısır beylerbeyisine hüküm ki, halâ şeyh-ül harem kadısı Hüseyin mektub gönderüb Mekke-i mükerrermede su-yolu nazırı olanların ciraye-i hasdan yevmi beş kadeh ciraye ve yılda iki erdeb aliki olub mutasarrıflar iken halâ su-yolu nazırı olan darende Mustafa'nın beratında mukayyed olmamağla verilmemiştir. Mezkûr hizmetin mezkûr uhdesinden gelür müstakimdir deyu bildirmeğın, evvelden virüleğeldiği üzere müşarünileyhe dahi virilmesini emr idüb buyurdum ki, vardukda şimdiiyedeğın su-yolu nazırı olanlara virüleğeldüğü üzere müşarünileyhe ciraye ve alik virüb tasarruf ettiresin.

MD. 31,s.335, 23/B/985

X

Sahib-i saadet kapucularından Ferhad'a verildi. Fi 4 Ramazan sene 985

Rodoscuk kadısına hüküm ki, Veziriâzam Mehmed Paşa edâm-allâhü iclâlehûnun kasaba-i Hafsa'da vâki' olan hayratı müteberrikelerine getirilen su-yolunun mecrasına ve binasına sarf olunan bezir yağı saf olmayub balık yağıyla mahlut olmağla gelen su içilmeğe kabil olmaduğundan gayrı suyu atan bile teneffür ider deyu ilâm olunmağın zikrolunan binanın emini olub bilfi'il Rodoscuk'da mütemekkin olan (boşbırakılmış)' dan husus-ı mezbur sual olunub sıhhati üzere arz olunmasın emr idüb buyurdum ki, vardukda emin-i mezburu getürdüb dahi ilâm olunduğı üzere balık yağı ile mahlut olan beziri kendü mi almışdır yoksa alındıktan sonra su-yolcu mı katmışdır ve ne makule kimesneden almışlardır ve mahlut bezir almağa bais ne olmuşdur, aslı ile mâlum idünüb dahi vuku'u üzere yazub arz eyliyesin.

MD. 31, s.374

XII

Mısır beylerbeyisi kapu küthüdası Mahmud'a verildi.

Mısır beylerbeyisine hüküm ki, Mekke-i mükerreme kadısı Perviz mektub gönderüb reaya ve beraya âsude hal olub ve Cidde-i mamure kalesinin ziyade tamire muhtaç yerleri olub tamiri mühim olmağın bender-i

Cidde emini olan kimesneden bir mikdar akçe alınub kale-i mezkûre dizdarına virilüb tamirine mübaşeret olunduğun ve inşallah zikrolunan dizdara emr olunduğu gibi (boş bırakılmış) nam filan yerleri tahmin-i sahih ile tahmin olunub arz olunur ve Arafat'ın su-yolları münkatı' olub ehl-i hareme külli muzayaka vermeğin bender-i mezbure mahsulünden yüz sikke flori alınub nazıra teslim olunduğun ve bir mikdar suyun mecrası açılıb leylen tamiri mümkün olan yerleri ıslah olunub bir mikdar su akıtmağla müslümanlara meded erişmiştir, bu hususa ihtimam lâzımdır bir yarar kimesne tayin olunub vechü münasib görüldüğü üzere tamir ve termim olunmak mühim olduğun bildirmeğin buyurdum ki, vusul buldukda tehir itmeyüb bir yarar kimesneyi tayin eyleyüb, eğer Cidde-i mamure kallesinin tamire muhtaç olan yerleri ve eğer Arafat suyu yollarının tamir ve termimini mümkün olduğu üzere tamir eyliyesin.

MD. 35, s.295, 27/B/986

XIII

Yevm'ül ahad fi 20 Ramazan-il mübârek sene 990. Mimarbaşına verildi. Yazıldı.

Mimarbaşına ve Ayasofya mütevellisine hüküm ki, Su-yolu köy ve Küçükköy kurbünde (Okunamadı) tulî otuz altı zira' ve arzı on altı zira' bu yer külli harabe müşrif olub ve Kırkçeşme kemerinin İstanbul'dan canibinde su-yolu üstünde yar olub taş ve kireç ile cedidin muhtaç olub ve Kırkçeşme su sathının alt başında seyl toprağını alub yar eyleyüb halâ kârizden üç lüle mikdarı su yabana akub zayı' olub ve Güzelce kemerin beri yanında iki kemerden bir lüle sudan ziyade su zayı' olmağla meremmata muhtaç olub ve yine Güzelce kemerden yukarı Şahin kemercesinde kökden bir lüle su zayı' olub yabana akar deyu ilâm olunub üzerlerine varılıb tahmin olmasın emr idüb buyurdum ki, hükmi-i şerifim vusul buldukda emrim üzere zikrolunan mahallerin üzerine varub, meremmata muhtaç olan yerleri tahmin-i sahih ile tahmin idüb dahi tamam malum ve zahir olduktan sonra mahallesi ne mikdar akçe ile tamir ve termim olunmağa kabil ise defter idüb südde-i saadetime arz ve ilâm eyliyesin.

MD. 48, s.124

XIV

Yazıldı. Dergâh-ı âlî çavuşlarından İsmail çavuşa verildi.

Dergâh-ı âlî çavuşlarından su-yolu nazırı İsmail çavuşa hüküm ki, mektub gönderüb saray-ı âmire ve sair selâtin evkafının suları meremmatı için Atpazarı'nda sular geçdüğü kemer altında alât ve esbab ve sair levazım için bir mahzen olub maslahat vâki' oldukda iştifaldan maadası anda hıfz olunub nesne zayı' olmaz iken ol mirî mahzen mülk olmakla halâ beş akçe kiraya virüb halâ mirîden anbar olmakla meremmat olunan esbabın ziyadesin ustalar evine aldırub ve bina üzerinde kalursa zayı' olub her sene on bin akçeden ziyade mal-ı mirîye zarar olub ve her sene altı bin akçelik yağ mumu ve bal mumu ve yaban (?) mumu kârizlere girüb meremmat eylemek için alınub halâ mezbur mahzen için yine beş akçe kirayla tasarruf itmeğe mirî için yedi bin akçe icare-i muaccele ile talib kimesneler olub, şöyle ki, icare-i muaccele için virilen akçe ile ol kasir gününde bir mahzen bina oluna, virdüğü kira mum için tayin oluna, asla mirî anbardan mum alınmayub ve içlerinde mum akçesin tayin olunub, taşrada meremmat vâki' oldukda su-yolcular anda yatub baki kalan esbabı dahi anda hıfz ide deyu arz itdüğün ecilden buyurdum ki, vardukda arz itdüğün üzere zikrolunan mahzeni icare-i muaccele ile talib olanlardan birine virüb dahi akçesiyle münasib olan mahalde bir mahzen bina idüb, min-bâd icaresin dahi vech-i meşruh üzere lâzım olan hususlara sarf idüb, eğer sen ve eğer senden sonra nazır olanlar lâzım olan keresteyi anda hıfz idüb bu hükm-i hümayunum mazmunuyla amel eylüyesin.

MD. 48, s.193, 14/L/990

XV

Tersane-i âmire eminine verildi.

İnebahtı beyine ve Kerbeneş kadısına hüküm ki, halâ dergâh-ı muallâm çavuşlarından su nazırı olan darende Davud zîde mecduhû südde-i saadetime arzuhal idüb zeameti olan Kerbeneş nam kasabada sakin olub zeametinin 988 tarihinde bir yıllık mahsulün zabt eylemeğe müteahhid olan Memi subaşı bir yıllık mahsulün cem' eyleyüb .bir mikdarını teslim eyleyüb zimmetinde olan yedi bin dört yüz akçe baki kalub baki kalan akçeyi talep eyledikte Kerbeneş reayasına karz virdüm cem' idesin veresin deyu tarif iderken giybet idüb sonra zimmetinde olan hakkımın alivermek için hükm-i şerifimle ademi vardukda mezbur giybet idüb bade zaman

müşarünileyhin zeamet akçesiyle ecnebi iken biregü beratla sefere varmayub yoldaşlıkda olmadan ve sipahi-zâde değil iken tumar alub şer'-i şerife mürafaa olmayub meclis-i şer'-i şerife kadı canibinden bir iki defa adem gönderülüb davet olundukda itaat eylemeyüb bunda kadı çok olur hatta tumar yerine (boş bırakılmış) kadıdır deyüb nâ-meşru' kelimat idüb şer'-i şerife itaat eylemediği sabit olmağın sebt-i sicil olunub müşarünileyhin bilfi'il elinde olduğun ve mumailiyh namına mühür kazdurub müşarünileyhile haklaştum deyu mühürlü tezkere ibraz eyleyüb ehl-i fesad olduğun bildirmeğın buyurdum ki, hükmi-i şerifimle (vardukda üstü çizilmiş) ademi Yusuf vardukda mezburu ihzar idüb gybet iderse şer' ile buldurması lâzım olanlara buldurub getürdüb dahi bir defa şer' ile fasl olmayub ve on beş yıl mürûr etmiş değil ise ber muceb-i şer'-i şerif onat vechile hak üzere teftiş eyleyüb göresiz, kazıyye arz eylediği gibi ise şer' ile sabit ola, ol babda muktezayı şer'-i kavîm ile amel eyleyüb mezburun zimmetinde olan müşarünileyhin zeameti akçesin bî-kusur alıverdükden sonra vech-i meşruh üzere nâ-meşru' kelimat eyleyüb şer'-i şerife itaat eylemediği sabit olub sebt-i sicil olmuş ise ve müzevver mühür kazdurub sahih ecnebi olduğu zahir olur ise, mukayyed ve mahbus yarar ademlere koşub, südde-i saadetime irsal eyliyesiz ve koşub gönderdiğin ademlere muhkem tenbih eyliyesiz ki yolda ve izde onat.

MD. 48, s.61, 5/Ş/990

XVI

Yevm'ül isneyn fi 16 Ramazan sene 999. su-yolu nazırına verildi. Fi 21 Ramazan 999

Mahmiyye-i İstanbul kadısına ve su-yolu nazırına hüküm ki, sen ki su-yolu nazırısın südde-i saadet misalime arzuhal sunub mahmiyye-i mezburede vâki' olan su-yollarının bazı yerleri kağışmağla yirmi dört lüle su aslından zayı' olmağın suların killeti zamanında ahali-i İstanbul şiddet-i muzakaya çeker olmuşlardır. Kırkçeşme kârizinin dahi kârizlerin mabâdından üzerleri hali durub bir nesne bina olunmaz iken, bir nice zamandır ki tekayyüd gösterilmemekle kârizlerin üzerlerine ağır binalar ve dükkânlar yapılub ve kinefler vaz' olunmağla suya tereşşüh idüb ve bilâ-emr kârizlerden kuyularına su alub teaddi eylediklerinden maada ahyana su-yolcuları kârizleri yoklayub görmek istediklerinde kimisi dul hatunum

ve kimisi zevcem hazır değildir deyu su-yolcularını evleri içine komayub ve kimisi dahi bölük halkından ve yeniçeriden olmağla mani oldukların ve zikrolunan kârizlerin her vechile tamir ve termim ihtiyacı vardır, bu kadar zamandan berü üzerlerine bina olunan evler ve dükkânlar hedm olunmak olmaz, lâkin kinefler ref' olunub kârize zararı olmıyan yerlerde hafr etdirilmesi ehemm ve elzem olub ve kârizler meremmet olundukda üzerinde olan binalar mancınika alınub uskundura urulmak için kârizin sağ ve solunda beşer arşın yer lâzımdır ve kârizlerin meremmete muhtaç olan yerleri meremmet olunub anun gibi ziyade kağışub tamire kabil olmıyan mahallerde çifte kâriz olmak babında emr-i hümâyunum virilmek rica eylediğün ecilden mübaşeret olunmasın emr idüb buyurdum ki, vusul buldukda asla tehir ve terahi itmeyüb Ayasofya ve Süleymaniye mütevellileri ile bizzat kârizlerin üzerlerine varub dikkat ve ihtimamla teftiş ve tafahhus idüb göresin, arz olunduğu gibi ise tamire muhtaç olan yerlerin meremmet ve lâzım olan yerlerde çifte kâriz itdürüb mesarif ve ihracatın müşarünileyhima mütevellilerden alub sarf eyliyesin ve umumen kâriz üzerinde olan kinayefi ref' itdirüb kârize tereşşüh etmeyecek mahallerde mesterahalar hafr itdüresin ve kâriz üzerine ihdas olunub zaman mürûr itmekle ref'i münasib olmıyan binaların tahtında olan kârizler meremmet olmak lâzım gelmekle ol makule binalar mancınika alınub uskundura urulmak için, kârizin sağ ve solunda beşer arşın yer mümkünü ile tedarik eyleyüb ashabına taallül ve niza' etdirmeyesin ve kârizleri su-yolcuları ahyana varub görüb yoklamak mühimmatdandır, kapum kullarına ve gayre tenbih eyliyesin ki su-yolcuları ahyana kârizleri yoklamak istediklerinde mani ve mezahim olmıyalar ve kârizler tathir olundukda cabeca bacalar açılmak iktiza ider, ol babda dahi niza' itmek isteyenleri men' ve def' idüb ve kârizden bilâ-emr kuyularına su alanları isimleri ve resimleri ile defter eyliyesin ki gereği gibi haklarından geline ve ol makule zayi' olan suları girü aslına ilhak eyliyesin, bu hususlar ehemm-i mühimmatdandır, sair umura kıyas etmeyüb bab-ı ikdam ve ihtimamda dakika fevt itmiyesin.

MD. 68, s.41

XVII

Sebeb-i tahrir yazıla ki, halâ Kâğıd-hâne su-yolu nazırı olan Davud zîde mecduhû kapuma arz gönderüb merhum Sultan Süleyman Han Ga-

zi tâbe serahûnun evkafından Kâğıd-hâne su-yolu meremmatın ırgadiyesine muafiyetle müsellim olan karye-i Akpınar'dan Ahmed bin Abdullah fevt olub, hizmet-i lâzimesi hali ve muattal kalmağın yerine Deliklikaya nam karyeden Yusuf bin Abdullah yarar ve hizmet-i mezbure uhdesinden gelmeğe kadir bendeleri olub, fevt olan Ahmet bin Abdullah yerine tayin buyurulmak ricasına arz olundu deyu bildirmişsiz. İmdi mezbur Yusufu müteveffa-ı mezburun yerine müsellim tayin idüb bu berat-ı saadet âyatı virdim ve buyurdum ki, varub fevt olan Ahmet bin Abdullah yerine su-yolu meremmatçısı olub hizmet-i lâzimesinden mücidd ve sâi olub kemâyenbagi hizmet idüb madem ki kusurı olmiya defter-i hâkanide su-yolu meremmatçıları ne vechile olagelmışler ise ol dahi ol vechile ola, kimesne mani ve mezahim olmiya. Şöyle bilesiz. Fi 28 Safer sene 984

MAD. 7534, s.244

Not: Bu belge, Muzaffer Erdoğan'ın "Mimar Davud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri" isimli makalesinde yeni harflerle yayınlanmıştır.

XVIII

Sebeb-i tahrir yazıla ki, haliya dergâh-ı muallâm çavuşlarından su-yolu nazırı olan Davud Çavuş kapuma arz gönderüb Kâğıd-hâne canibinden mahmiyye-i İstanbul'a gelen su-yolunun hizmet-i ırgadiyesin iden Zekeriya Bergozi nam karye müsellimlerinden Nikola veled-i Yorgi nam zımmî defter-i hakânide müsellim tayin olunub hizmeti mukabelesinde haraçdan ve ispençeden ve avânız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf ve müsellim olmağın haliya mahruse-i İstanbul'a gelüb ticaret itmekle muafiyetime dahl olunmasından ihtiyat iderim deyu bildirmeğın bu berat-ı cedit-i hümâyunu virdüm ve buyurdum ki, varub mahall-i mezburda müsellim olub eda-i hizmet idüb kusurı yoğ ise mezkûr karye ahalisi defter-i hakânide su-yolu hizmeti mukabelesinde haraçdan ve ispençeden ve avânız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden ne vecihle muaf ve müsellemler olagelmışse girü ol vechile ola, kimesne mani ve mezahim olmiya, ve İstanbul'a gelüb ticaret itmekle muafiyetine kimesne dahl itmek isterler ise itirmeyesiz. Şöyle bilesiz. Tahriren 24 Safer sene 984

MAD. 7534, s.247

Not: Bu belge, Muzaffer Erdoğan'ın "Mimar Davud" adlı makalesinde yeni harflerle yayınlanmıştır.

XIX

Su-yolu nazırı Davud Çavuşa hüküm ki, Haslar kazasına tâbi (Bendalos ?) nam karye kurbünde vâki' olan saray-ı âmire su-yolu lağımının seksen kulaç yeri tecdid olunub ve iki yerde sedler yapılub ve lağımın içine künk döşenüb ve eski kemerin bir kemeri harab olub iki ayak ile bir göz tamiri ve Ovasu nam karye kurbünde vâki' olan yeni kemerin ayağı dibin seyl bozub harab eylemişdir, anın dahi seddi bina olunması lâzım olub bu ameleye altmış bin akçe tahmin olunduğun İstanbul hassa harcı emini zîde mecduhû gelüb ilâm eylemeğin buyurdum ki, hükm-i şerifim vardukda binefsihi mahall-i mezburaya varub zikrolunan yerlerin tecdide ve tamire muhtaç olan yerlerin üslûb-ı sabık üzere bervech-i istihkam tamir ve termim idüb ve lâzım olan harcın cem' itdüğün haslar karyesinden sarf ve harc idesin. Amma harc hususunda ziyade ihtimam idüb dahi abes ve israftan hazer idesin ve ne mikdar akçe sarf ve harç olunduğun müfredatyle defter idüb defteri dergâh-ı muallâma teslim itdiresin. Şöyle bilesin. Tahriren fi 3 Ca sene 984

MAD. 7534, s.691

Not: Bu belge, M.Erdoğan'ın " Mimar Davud.." adlı makalesinde yeni harflerle, bazı satırları eksik olarak yayınlanmıştır.

XX

Pâye-i serir-i âlâya arz olundu. El-vâki' fi 20 şehr-i Ramazan-ı şerif sene 953

Ergene köprüsünün ve değirmenlerinin ve gayrin meremmatlarıdır ki pâye-i serir-i âlâya arz olunur.

İcmal

Muhasebe-i ihracat-ı meremmat-ı râh-ı âb ve kaldırım ve cısr ve asi-yabha der Ergene bi marifet-i Cafer bey mütevellî-i âtik ve Mehmed bey mütevellî-i cedid imâret-i merhum Hazret-i Sultan Murad Han der Ergene el-vâki' fi evail-i cemâziyelahir sene 952 ber mucceb-i defter-i Mevlâna Pîr Veli-i kadı-yı Dimetoka.

Asl-ı mal, an hızâne-i âmire yüz bin akçe

Vuzîa-min-zâlike, yüz bin üç yüz on üç akçe.

Bi-marifet-i
Cafer bey mütevellî-i âtik
Kırk dört bin iki yüz yirmi akçe

El-mübayaat, elli üç bin beş yüz otuz altı akçe.

Baha-i künk üçbin aded fi 2,
altı bin akçe, üç bin adet künk
alınmış. 6000 akçeye

Baha-i seng-i asiyab sekiz
adet, fi 220 bin yedi yüz altmış ak
çe, sekiz adet değirmen taşları alın-
mış. İki yüz yirmişer akçeye. 1760
akçe

Baha-i tuğla, iki bin beşyüz
akçe, iki bin beşyüz akçelik tuğla
alınmış

Baha-i kettan ve penbe ve kir-
bas-ı penbe beş bin on altı akçe
kettan   pepbe   kirbas
14 kantar   12   113 pâre
vakıyye

Beş bin on altı akçelik kettan ve
bazı kettan bezi alınmış, künk ehli
içün

Mütenevvi-i baha-i elvah-ı ka-
viş ve döşeme ve elvah, Eğribahçe
mühimmat-ı cısr bin dokuz yüz
altmış beş adet, beş bin üç yüz
dört akçe

Baha-i samur-ı mütenevvi yedi
kantar, on yedi bir adet iki bin üç
yüz doksan üç akçe yedi kantar
eğerler alınmış iki bin üç yüz dok-
san akçeye

Bi-marifet-i
Mehmed bey mütevellî-i cedit
Elli altı bin doksan üç akçe

Baha-i rugan-ı bezir. Madde
dokuz yüz doksan iki. On üç bin
ikiyüz otuz beş akçe. Dokuz yüz
doksan iki madde bezir alındı.
13235

Baha-i kireç, üç yüz elli bir
kantar, iki bin beşyüz kırkaltı ak-
çe ikibin beşyüz kırk altı akçeye elli
bir kantar kireç alınmış. 2546 akçe

Baha-i ahenhâm ve kurşun on
kantar beş ludre ve on iki vakıyye,
bin elli dokuz akçe bin elli dokuz
akçelik demir ve kurşun alınmış

Baha-i cûbha-i mütenevvi altı
yüz doksan altı adet dört bin yedi
yüz on beş akçe

Baha-i cûb beray-ı kazık bin
yedi yüz seksen dört adet bin yedi
yüz kırk sekiz akçe Cümle adet iki
bir dört yüz doksan üç akçe olur

Baha-i seng
bin üç yüz seksen dokuz adet altı
bin beş yüz yetmiş sekiz akçe, bin
üç yüz seksen dokuz adet alınmış,
altı bin beş yüz yetmiş sekiz akçe-
ye

Baha-i resen-i kendir ve kiçe-i siyah ve kazma ve kürek ve fuçı ve tulum ve sebu ve gayrihu. altı yüz seksen iki akçe

El-icarar, kırk altı bin yedi yüz yetmiş yedi akçe

İcarar	İcarar	İcarar
Üstâdan yüz seksen bir neferan fi. yevm, bin yüz otuz on iki bin üç yüz kırk beş akçe. On bin üç yüz elli dokuz akçe verilmiş.	Irgadan ve lökünküb yüz seksen bir neferan fi. yevm, sekiz yüz doksan. Üç bin dokuz yüz otuz dört akçe.	Kaldırımçıyan beray sahten kaldırım on bir bin altı yüz kırk zirâ' fi. yevm, on yedi bin dört yüz altmış akçe.

İcarar
Arabacıyan beray averden künk ve tuğla an Dimetoka ila Ergene ma icarat-ı arabacıyan beray averden kireç ve direk ve kettan ve rugan-ı bezir ve hâk ve akçe-i mirî ki an İstanbul ameden on bin üç yüz elli dokuz akçe.

İcarar
Ahengirân beray meremmet kerden samir ve âsiyâb-ı ahen ma icarat bazı kettan, be-cihet-i meremmet kerden pâ-y-i cizr ve gayre, iki bin altı yüz yetmiş dokuz akçe ve demircilere dahi iki bin altı yüz yetmiş dokuz akçe verilmiş.

Ez-ziyade, cerh an el-asl, üç yüz on üç akçe.

MAD. 2775, s.55

Not : Bana bu belgenin fotokopisini veren hocam Prof. Dr. Salih Özbaran'a burada bir kez daha teşekkür ederim.

KISALTMALAR

- Bkz. : Bakınız
c. : Cild
Derl. : Derleyen
Haz. : Hazırlayan
KK : İstanbul Başbakanlık Arşivi Kamil Kepeci tasnifi
MAD : İstanbul Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler tasnifi
MD : İstanbul Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterleri tasnifi
Nu. : Numara
s. : Sayfa
ss. : Şayfadan sayfaya
TOEM : Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası

Arabî ayların kısaltmaları

- M : Muharrem
S : Safer
Ra : Rebiyülevvel
R : Rebiyülâhir
Ca : Cemaziyelevvel
C : Cemaziyelâhir
B : Receb
Ş : Şaban
N : Ramazan
L : Şevval
Za : Zilkade
Z : Zilhicce

لمكورو تقبيلته وسلطه باينده مائة طاب ثمنه عادية بتولية كما ياذنكم ما لنا تكلمون
يوم خصه وفقد كوتدرية بونيه المارثيقى وانه اولوب انفقوتن مروج ومتعددا
سلطان باينده مائة طاب ثمنه كوروس قلمسته بنا ليلد وكما يات شريفان قوينت
لدفعة بيشم نكر صوبولي وقلم نكر اوتوكس حطية اولار حطال ايلار دندنه داريلون
نكبتن صوب ايلام كسمر اولون بختن اولون ايلان مائة اولونما قنبر بيشيد اولونما قنبر^٢
امهادي لدفعة اولون ايلام وصوبولون ايلان لصفه وقلع وريون وروارس اولونما بيس
وسايه امهانان ايلام صوبولونك وقلم نكر اوتون داريلويك كودك لكون صوبولي ايلام
اولونك وجردي اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام
ايك بيلور ايلام اولون ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
ينشرا ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
فتين ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
وسايه اولون ايلام اولون ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
لهدي بويوه مكيك شيخ داروقدن كود اولونما صوبولونك قنبر اولونك ايلام ايلام
كامل موشين بيلور ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
اولون ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
انفاهان اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام
اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام اولون ايلام
قدرا ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام
ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام ايلام

لستأبول حاصه عري لهنه و محو كبر عربون ص صويو كمال لستأبع اده لوقاق ^{ساربا} _{ساربا}
 كبا دنه كمالنا محو كبر لستأبوله كلاله في حانه و قوقه يشم صويو لنه ناظره رصفه ^{بده}
 لا ما بر بتونم لوم عبا تنده قوقه صند زينه حنه و ركاه معله مكلوب و كور و نانه صويو
 ندر لوه صويو كماله و في كماله و لضع اوله فنسرح او مسور عارفة نارا كماله
 و بكف صويو كماله و لب لوليب بنه و يرمم اذ كماله و اوله زينه و موه با كماله
 صويو كماله مور لعال و ننه ندر او ننه كماله لبله لده موكف صويو كماله و اذ كماله
 مويو صويو كماله و في كماله و لضع اظه ننه صويو كماله صويو كماله ننه ندر او كماله
 لدر كماله لدر ننه لدر عري ايه سال كماله لدر ندر او كماله صويو كماله
 و مال و ننه ندر او كماله ننه لدر كماله صويو كماله ننه ندر او كماله ٩٧

صحنه نومبر
۲۰۹

مصر بنگال غنہ کا کہ دو فترتوں کا نام معروف ہے سب کا سہارا اور کھجور کا بیجا کہ جو بولوں
 حد سنہ اولانہ اولیٰ و اربع علیہ اجمع کو مذکور ہے و یا تو وہ انبار معروفہ نظر کی انوشو ویریلہ
 ایک بڑے عرصہ میں کہ وہ تاج و برقیعہ سمیٹا اور کھجور کا بیجا اولیٰ و اربعہ فترتہ باجیہ مضافہ کر لیا اور
 ملکہ کے مورخ کہ وہ ایک جگہ انبار خانہ کے قریب لڑنے والی ہے اور کھجور کا بیجا اولیٰ و اربعہ
 بنیادوں کے بعد اور دستہ راجہ نے فاسیہ یا فخر التیمور اور صالح اور نے منصور اور دینے تبلیغ لیا اور
 کیلئے کھجور اور اسی طرح اسی کے واسطے اس کو کہہ کر لیا و یا سنہ حد سنہ اولیٰ و اربعہ کے معانی
 مضافہ لایح کلمہ حسنات

صحنہ
 دولہ کے علی ہویا ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ مدیوہ ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ
 روئے ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ مدیوہ ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ
 سورج کے ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ مدیوہ ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ
 فترتہ ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ مدیوہ ہر صفت انھوں نے کھجور کا بیجا فترتہ

و ما و ...
١٩٩

مکه و کادس سلفینه مع نام و یما یزه باز که مع مستوفی لریه لطایف لولتاه ناصر بیدریه و رکاهه لولم مکتوب کاکلیس
 عتی غرمان غتی قاقیز لجا جات لبله مکه و کادس و لرضه اولدو شیخ عتی لولتور و لقی اولدی این دجوه کتوبین
 حاجی جمیل کبابه یس ای سعادت مصیر حسرو لوزمه عتی و توبیر لولتور مفضل اولدو عتی نف عالم خولش کانه و حیطة
 و شمس لولتور حاشا لبله ناصر زبیر قرین لبله سین خلعت قاقیزه لولتور لولتور کاکلیس که نام یما یوز
 و مولد اولدوق خلعت قاقیزه قبی کیون اولدو شانه لولتور و عیسه مدر و صفة عالی اولتور و ذکر
 اولتاه صو مضمون و سایر قدر مان یما یوز مدرس و شیخ لولم لولتاه مکه و کادس مدر رس حاقان
 مدر رس لولتاه قاقیز حینی و لریه قصاب لولتور حاجی جمیلین خاوار و طبعین حاشا لبله و شیخ خلعت
 یما یوز کونتر بویون و شیخ لولم کس لولتور عتی لولتور و ندر بی و طبعیه سنه یون لالی لالی ای اریه نوصیه
 و عتی لولتور و سرد عتی حق خیر و عتی لبله مکه و کادس و لرضه لولتور صو مضمون کاه زبیر یما
 اولتور لولتور شیخ معطل نام یما یوز و اشعار لولتور لیبی وجه مسر و لوزن مضمون
 کاه زبیر یما لولتور کولتور لولتور لولتور لولتور لولتور لولتور لولتور لولتور لولتور لولتور
 صن و صفت و مظاہر کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین کتوبین

عاهده ما عتبه و عهد بوج ما طو بنكله رکهارن جهان زنده هونون بکاسا اولدورس با حورون لوزده اقدام
کرس تریکایا فرس و لایق اوزده هیز قاه باقی قدهکی اربانده دهه هارس اوقه هیز منقلق اولور
بایله بدرجه نیقه اوزده هیز باقا اظوا قاه غه عسکر کلمه تنفا هک اوقه هیز مولانا یزدن و مولانا اکی اوزده
لوزده هیز نشین ریدین جور لوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
بایق کوسک اوسا باشا اکی قدهکی اربانده کوه اکی قدهکی اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
ایزه لوزده هیز اولور هویک بیله ایشا اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
میعقل قده هیز لوزده هیز اولور کوه اربانده باشین اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
کوه هیزین قده لوزده هیز و باقی اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
چارس اوقه هیز اربانده هیز هیز هیز اولور اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
دولتین اوزده هیز اولور اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز اوزده هیز
اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور
اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور
اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور اوزده هیز اولور

مودعی
 بعد کما یکنه کل ، والکلی لرفی فیهم منی کتبه کونینیب کما یکنه صوب ناظره لودفناک
 طر حوزا به یعام وه لوی سبب فذ یحوزا به وعلی اکی کوار ووب علی لادنا
 متفانار اکتس فالو صوبنا ناخری لوصف فادری مصلن نزل لوتس مند لولاندام ویکسیر
 متکدر صوفنا متکدر علی سننه کدر سننه صوب لیس کمن لادنه ورتکلیک لوزنی
 من رالهم وفی ویری لست لولسبب سوریع . ذر لوزنی نمیه وکی صوبنا ناخری
 لوللای وری لولکلک لادنی و لیری مولی وعلی ووب نذق لادنی .

صد سلسلہ موصوفاتہ زمانہ
۱۰۰۰
۱۰۰۰

روح کیمیا نازینہ تم، در زار عظمیٰ محکم اوار الہام اطلالہ این قضیہ و حقیقتہ و در قطع ادھم
 خدرا ہند کر بونہ کنڈر بھونہ صولو کنڈر بھونہ و بنیانہ ورنہ اولونہ ہ بزر یانہ صافانہ و کسب
 مایہ یا غنیمت مائوسہ اولونہ کلکھہ صوا لکھہ فاسب اولکھہ و عنڈہ غدریہ صبورانہ ہ بھام
 تنفرا ہر صوا ہندوم اولکھنبر م قوکر اولونہ ہ بنا کنڈر اصنہ اولور ہ ہنسر رھکنڈہ مکن
 لھفھسے و ہ ہضوہ ہرور سکو ال اولونہ ہنڈا اولور ہ و ہ اولونہ ہ اولور ہ اولور ہ
 سیر بھج، و ارضیہ ان فرور ہ کنڈر و ہ و ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ
 کلوط اولھفہ ہرور ہ کنڈر ہ اولکھنبر ہونہ ہ لندہ قنڈکلہ صولو بھجی م ہا ہنڈر و کنڈر ہ
 کنڈہ و ہ لکھنبر و ہ کلوط ہرور ہ اولونہ ہ ہنڈا ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ
 و ہ و ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ اولور ہ

~~٩٩٠~~   ١١٤
 د ١٤٣٥ ل ٤٠٤

کاتبه
 مکتبه

سلی بنینه و ایاصوفیه بنو ساجسته کله، صوربوکوب و نوکله کوب و فنن انهن لکن طوبا انور الال زاده و عهده روز الاله
 زاده بود کله هزاره سترخان رولوب و حرف جشم کرسن لستاسیورت عایشه صوری، روستن، مارا و لهر خان و کوه الیه
 صبرین طنجار و لهر و حرف صوفی لکن الله بن سطرطرا لطف الله بن ابی بکون عالی که روز و قوه و قوه لولوب بعد از
 صوبانه اقصی ضایع رولوب و نور کله کله کله بین اهل کربلا و اولاد طوفان زمان صوفی به دوله، هانه خنده از لهر و کوه کله کوه
 بنو فاریق س این لکن لکن کوه به لولوب صوفیا یا رولوب سانه زو هو اعلی و لوتون روز راز به و ارباب عیسی کوه کوه کوه
 سور سو، طراز غم و عهده حوتون، اروع روزن کوه رولوب نه ادرنه و ادرنه لانه طنجار و اولاد به و کله کله کله
 کله لکن انور الاله و فی بنای سنخه طاهر و لولوبه کله کله کله راز به ابله کله راز به و لکنه فی بنای کله کله کله کله کله
 و اعلی رولوبه

١٦٠٠ رصاه ١٦٩٩

محبة و لستما ببول قضينه و هو بولناظره صاگر سينا صوب بولناظره سر و صدره شمالا و فعاله صوب نبر محبة و بولون
 و لثو اولفة صوب اولسین بعضین بر لبی قا غشغله بکری ورت اولاصو اولصنة ضایع اولمغین صواگره
 قلتم زانن لایلا و لستما ببول شدت مضایه بکار اولشارور قرق چشمه کار زینین دل فرخ کار زلر که ناسیده
 اولوز لرین خابا طرف بر ننه بنا لوز لکن بر نچ زاندره قنقه کوستر لکمل کار زلر که اولوز لرین
 کز نبار و دکانار بابلوب و کینفار وضع اولمغله صوبه رتخ لبر صبر و للالو کار زلر که اولوز لرین
 صولوب ندهس اولدو کلانره ماعدل اهیانا صوب اولجاری کار زلرین و غلغله اولدوب اولسین لکمل لکمل
 کیمین اولدو خاقوغ دیکمیس زوج حاضر و کلدر صوب اولجاری اولوز لرین لکجه قبا نبر و کیمین و کیمی
 بلوکه خلفنه و کچو بره اولمغانا اولدو قاده و کز اولناه کار زلر که برده و کیمین و کیمین و کیمین
 اولوزور بر قدر ناسنه برده اولوز لرین ناولناه اولدو و کاز برده اولمغان اولوز لکن کینفار
 رنه اولمغان کار زلر ضررین اولمغان برده جز اولدر لاس ایتیم اولوز اولمغان و کار زلر اولوز
 اولدوت اولوز لرین اولناه نبار مخضقه النغم اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین
 بیشتر لرشوه یار اندر و کار زلر که وقتته کما اولناه بر لبی وقت اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین
 اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین
 رجا اولدو کمل اولده و کیمین مباشرت اولمغان اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین
 ناخبر اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین
 سس و کیمین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین اولوز لرین

جفته کابریه است بر مصارف و اوقاف است. فاش را بهما متولیان و ده العرف صرف المهر و دعوی کا ریز
 او زرنش او ن کنایه دنیو است بر مکارانه تر شیخ است با جگر مکاره و مکرله از خونگه و درین
 دکا ریز او زرنش او عدالت او لغیر زناه و در این کلمه درین ماسه او دنیا با ناله که محتسب از حق
 کابریه که مرتضی اولیای لایع کلکله اولیای معتول بنا که مخفیة الفکر او مستورین او در ملی کلین
 کابریه که صافی و صولنه بیستراستین بر مکنی ایبا تدار که ابلعبر از صابنه معتول و مکرله است بر مکر
 دکا ریز که صوبه بلیه ای حیانا دار بر مکرورین بو طلعی تا رسیده تمامه تر بر قبوع و مکرله و غیر نیجوه
 بنیه ابله بر صوبه بلیه ای حیانا کابریه که بو طلعی است و کابریه نانی و مکرله اولیای دکا ریز که
 تطهیر اوله تر جا بجا بجار اولیای اقصا ایدر اولیای درین نزاع است استار استا نایر مسع فوم امر
 دکا ریزه با از بر قبور لینه صور لنگری اسمان و در مکرله ایبا و غیر اینه تر که مکرله کس حصار اولیای
 و اول معتول ضایع او ن صور لنگری که در اصله ایبا اولیای بو خصم صکار لایع ایبا تدار
 سایر امور خاصه است بر با با اعدل و اهما من و قیسه غیر است
 است
 است

سید محمد یار کتبه حالاً ما غداً صوبیہ ناطقہ لافقتہ و احد زید قریح تہوم مضمی کوندہ سید
 و صوم سلطنت سلیمانہ فافہ غازی طاب ثلثہ نکر او قافندہ ما غداً صوبیہ و آتہ لاریہ سید
 ابا قتیبہ مسلح اولادہ قریہ و آقا بیضا دودہ لہد بن عبدالہ فقتہ اولہ خدمتی لازمہ سید قالی و معطر
 فاکتیبہ برینہ و لیکن قیام قریہ و ہ یوسف بن عبدالہ یکر و خدمتہ زنون ہمد کسندہ کلنگہ فاکر
 بنت لری اولہ فقتہ لافقتہ لہد بن عبدالہ برینہ تعبیر بیور لکھ را کتہ زنی اولندہ جویہ برینہ
 لہدی و نور یوسف ہتو فای و نور کہ برینہ مسلح تعبیر لہد و ب بو بر لایہ سالنہ لایا و یروم
 و بیور قوم کتہ وار مر فوت لافقتہ لہد بن عبدالہ برینہ صوبیہ و لیکتی اولہ خدمتہ
 لازمہ کسندہ لہد و سیدی اولہ کام یقین خدمتہ لہد و مالہ مکہ فقتہ کتہ اولہ و فقتہ ہمد
 ما قانیدہ صوبیہ و ما کتہ سید ہم لافقتہ لہد لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ لکھ
 طرہ نام دوم لکھ

سبب تجریداً بر آن کالبا و رکضاً به تمام قادیاناً تدره صوبه بی ناله لرزه و لرزه با و سواستو به
کندریکاً همفاناً مانده مجید لرزنا بول صلفه صوبه بکنر مدفتر لرزه کاتبه لرزه کربا کور کور
سحالنده بقیقا و لرزه کت با هم وقتاً فانیه با تعین لرزه وقتاً اعاناً سببه و لرزه و لرزه
و عوارضه و لرزه کت ای قومه و با قومه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت
بفانیه و لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت
و لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت
بفانیه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت
کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت
کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت لرزه کت

مودون يا طري ولد هوانج ملك ما صا قنسته مالا سد اوسى نام و ۲ و ۳ و ۴
 لعصر كراى ما ۷ مودون ۲ نكتر سكه قلوبه و يى كد سد لوس و لياك مود
 سد لوانع و نكتر لكه كوسه شون و لساكى كوكه كوكسى و لرد لرد لياك
 لمانا لياك كوكه لياكى و اد لوانع و ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰
 و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵
 بو عا ۲ لمان سركه محمد اوليد و عمر لمانا توبه حاصه و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲
 كاور لعوم لمانكس سولفك كوكه كوكه و لمانه سفا قمر و نوت و ارفس
 و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس و ارفس
 كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه
 صرف و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵
 هذرا سركه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه
 و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵
 كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه كوكه

بایر بر اهل بیرون اولی اربع
فی ۲۰ شهر سنه ۱۲۸۰

اگره کرسنگ و در کمال کرسنگ و در کمال
مرامه بیدار با به سر بر اهل بیرون اولی اربع

اجل التواضع مراد است که در اولی اربع
در کمال کرسنگ و در کمال کرسنگ و در کمال
جذب عادت مراد است که در کمال کرسنگ و در کمال
اولی اربع و الاخره سنه ۱۲۸۰ و در کمال کرسنگ و در کمال
بودی قانع و عتق

۱۲۸۰
۱۲۸۰
۱۲۸۰

کمان و بینه در کمال کرسنگ
بسیار متوجه
الیوتستان اولی اربع
در کمال کرسنگ و در کمال
ماهوره و در کمال کرسنگ و در کمال
بسیار متوجه
بسیار متوجه

مال توفیق در عالم
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

المایع
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

و در کمال کرسنگ
و در کمال کرسنگ

